

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES

ARHIVSKI ZAPISI
ARCHIVAL NOTES
1/2011

Redakcija
Editorial Board

Стеван Радуновић, Срђан Пејовић, Јадранка Селхановић,
др Стјепан Ћосић, др Изет Шаботић, Миладин Милошевић,
Мирјана Каписода, др Ђорђије Борозан, др Божидар Шекуларац,
Велимир Вујачић и Лука Милуновић

Уређивчки одбор
Editorial Staff

Стеван Радуновић, Срђан Пејовић, Мирјана Каписода и
Јадранка Селхановић

Glavni urednik
Editor in Chef
Срђан Пејовић

Одговорни уредник
Editorialist
Стеван Радуновић

Секретар редакције
Editorial Board Secretary
Мирјана Каписода

Лектор
Language Editor
Драгица Ломпар

Издавач: Државни архив Црне Горе/Publisher: The State Archives of Montenegro
Цетиње, Новице Церовића 2,
тел. 041/ 230-226, фак 041/ 232-670.
e-mail: darcg@t-com.me; e-mail: pejovic.dacg@t-com.me

ДРЖАВНИ АРХИВ ЦРНЕ ГОРЕ

АРХИВСКИ ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА АРХИВСКУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE REVIEW

Година XVIII/2011
Број 1

Цетиње, 2011

САДРЖАЈ
TABLE OF CONTENTS

ЧЛАНЦИ И ПРИЛОЗИ / ARTICLES AND WRITTEN CONTRIBUTIONS

Prof. dr Đorđe BOROZAN

POGLED NA ISTORIJU CRNOGORSKO-RUSKIH VEZA I ODNOSA	7
<i>VIEW OF HISTORY OF MONTENEGRIN-RUSSIAN RELATIONS AND CONNECTIONS .....</i>	<i>7</i>

Srđan PEJOVIĆ

KAKO SU UTVRĐENI KTITORI DVIJE CRKVE U SVAČU	
U ISTORIJI CRNE GORE, TOM 1, KNJIGA 2	31
<i>HOW WERE SPECIFIED THE FOUNDERS OF THE TWO CHURCHES IN SVACH IN THE</i>	
<i>HISTORY OF MONTENEGRO VOLUME 1, BOOK SECOND .....</i>	<i>31</i>

Velimir VUJAČIĆ

MEDALJA – SPOMENICA POVODOM VJENČANJA	
PRIJESTOLONASLJEDNIKA DANILO	45
<i>MEMORIAL-MEDAL IN THE OCCASION OF THE CROWN</i>	
<i>PRINCE DANILO'S WEDDING CEREMONY .....</i>	<i>45</i>

Jadranka SELHANOVIĆ

ULOGA MEDIJA U STVARANJU KULTA SOVJETSKOG SAVEZA U	
CRNOJ GORI 1945-1948	73
<i>THE ROLE OF MEDIA IN CREATING THE CULT OF SOVIET UNION IN</i>	
<i>MONTENEGRO IN 1945-1948 .....</i>	<i>73</i>

Sreten ZEKOVIĆ

SRBINIZAM OPONENT ILIRIZMU	105

Маруја ЦРНИЋ ПЕЈОВИЋ

ШКОЛА ЗА ВАСПИТАЧЕ ДЈЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА	
У ХЕРЦЕГ НОВОМ (1949-1951)	123
<i>SCHOOL FOR KINDERGARTEN TEACHERS IN HERCEG NOVI (1949-1951) .....</i>	<i>123</i>

Vasilj JOVOVIĆ

ODNOSI SANDALJA HRANIĆA I BALŠIĆA OKO KOTORA	
KRAJEM XIV I POČETKOM XV VIJEKA	149
<i>RELATIONS BETWEEN SANDALJ HRANIĆ AND THE BALSICHS REGARDING</i>	
<i>KOTOR IN THE LATE XIV CENTURY AND EARLY XV CENTURY .....</i>	<i>149</i>

Dragoslav BOJOVIĆ

PLJEVALJSKA BITKA	155
<i>THE BATTLE OF PLJEVLJA .....</i>	<i>155</i>

**ИЗ АРХИВСКЕ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ/
FROM THE ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE**

<i>Dragiša S. BORIČIĆ</i> NEKA RAZMIŠLJANJA O SKRAĆIVANJU VREMENSKOG PERIODA ZA ČUVANJE ARHIVSKE I REGISTRATURSKE GRAĐE	177
<i>SOME THOUGHTS ABOUT SHORTENING THE ARCHIVES PRESERVATION AND REGISTRED MATERIAL PERIOD</i>	177

<i>Mirjana KAPISODA</i> MANIFESTACIJA „NEDJELJA ARHIVA“ 18-22. APRIL 2011.	183
<i>MANIFESTATION »ARCHIVAL WEEK“ 18-22 April 2011.</i>	183

ДОКУМЕНТИ И СЈЕЋАЊА/ DOCUMENTS AND MEMORIES

<i>Srđan PEJOVIĆ</i> NEKOLIKO DOKUMENATA O POSJETI VIKARNOG EPISKOPA BUDIMLJANSKOG DR ANDREJA FRUŠIĆA CRNOJ GORI	187
<i>SOME PAPERS DOCUMENTING THE VISIT OF SUFFRAGAN BISHOP OF BUDIMLJE DR ANDREJA FRUŠIĆA TO MONTENEGRO</i>	187

PRIKAZI/ REVIEWS

<i>Predrag Vukić: Bibliografija knjiga i članaka nastalih na osnovu arhivske građe DACG (Božidar Šekularac)</i>	195
<i>P. Vukić; Bibliography of books and articles arising from records kept in DACG, Book I, Cetinje 2010, 222 pages.</i>	195
<i>Prof. dr Božidar Šekularac: Crna Gora u doba Balšića (Vasilj Jovović)</i>	199
<i>Prof. dr Božidar Šekularac: MONTENEGRO IN THE BALSHICS TIME, Obod, Cetinje, 2011</i>	199
<i>„Državni arhiv Crne Gore 1951 - 2011“ Izložba dokumenata (Ana Pejović)</i>	203
<i>DRŽAVNI ARHIV CRNE GORE 1951-2011 – DOCUMENTS SHOW</i>	203
<i>Mr Darko Bakić: „Diplomatski predstavnici Crne Gore u Carigradskom poslanstvu Stanko Radonjić i Gavro Vuković“ (Radenko Šćekić)</i>	205
<i>mr Darko Bakić, „Montenegrin representatives at Constantinople diplomatic mission . Stanko Radonjić and Gavro Vuković“, KZSNV, Podgorica, 2011;</i>	205

Чланци и прилози

Prof. dr Đorđe BOROZAN

POGLED NA ISTORIJU CRNOGORSKO-RUSKIH VEZA I ODNOSA

Sažetak: Crnogorsko-ruske veze i odnosi u minulim stoljećima ostavile su dubok trag, kojim se svrstavaju u istoriju međunarodnih odnosa evropskih naroda i država i procjenjuju kao obostrano značajni na političkom, kulturnom, ekonomskom, vjerskom i idejnom planu. Upravo stoga, cilj ovog rada bio je da, u sažetom osvrtu, podsjeti na najznačajnija pitanja tih veza i odnosa i da kroz hronološki okvir pr prati njihov obostrani smisao, značaj i karakteristike.

Ključne riječi: Crna Gora, Rusija, Petar Veliki, Balkan, Osmanska imperija, odnosi, politika.

VIEW OF HISTORY OF MONTENEGRIN-RUSSIAN RELATIONS AND CONNECTIONS

Abstract: Montenegrin-Russian ties and relations in the past centuries have left indelible mark which makes them belong to the history of international relations of European nations and states and is evaluated as mutually important in the political, cultural, economic, religious and ideological plan. Therefore, the aim of this study was that, in a short review, reminds you of the most important issues of these connections and relationships and that through chronological framework accompanies their mutual meaning, significance and characteristics.

Keywords: Montenegro, Russia, Peter the Great, the Balkans, the Ottoman Empire, relations, politics.

Idući u susret 300-godišnjici veza i odnosa Crne Gore i Rusije, nameće se niz pitanja na koja je potrebno odgovoriti provjeravanjem postojećih i sticanjem novih saznanja.

Upućenost Crne Gore na Rusiju za sve vrijeme ovog dugog puta može se reći da je bila sudbinska i u njoj su dominirala vjerska i politička

stremljenja, nadanja, očekivanja. U svemu tome bilo je mnogo iluzija. Mnoge su potrošene, ali ono što je u njima istinski zdravo ostalo je i traje u savremenosti, pozivajući na pažljivo, strpljivo i promišljeno analiziranje ovog dugog, u osnovi svijetlog traga. Crnogorski pogled prema Petrogradu i Moskvi i ruski prema Cetinju, bio je, u suštini, obostrani »pogled nade« - crnogorski utoliko drugačiji što je istinski bio vapaj pravoslavne i slobodarske iskre u južnoslovenstvu, koju je vihor osmanlijskih osvajanja Balkana i srednje Evrope od kraja XV vijeka do okončanja Prvog balkanskog rata, pritiskao kao teška mora egzistencijalnog opstanka.

Za moćnu Rusiju, koja se od imperatora Petra Velikog otvarala u svim pravcima političkog djelovanja, Crna Gora je, istini za volju, bila jedina »slamka među vihorove« na porobljenom Balkanu, preko koje se carskim pismima slala poruka nade, ohrabrenja i velikih iščekivanja o skorom oslobađanju svih balkanskih hrišćana od osmanizma.

U tim očekivanjima, od gramate Petra Velikog iz 1711. do nadanja u Rusiju u vrijeme austrougarske invazije na Crnu Goru 1915. godine, sva politička sudbina Crne Gore splela se u vizionarske ambicije duhovnih i svjetovnih predvodnika iz dinastije Petrović – Njegoš.

Pored svih realnih manjkavosti, bilo je izuzetno značajno pothranjivati imperijalne ambicije Rusije koja ugroženim Slovenima pravoslavne vjere »budi nade« u skoro oslobođenje, a u Crnoj Gori, nalazi jedini mogući put do Jadranskog mora. Na dugom putu Rusije prema Balkanu, do stvaranja njene politike za Balkan i unošenja u imperijalnu strategiju balkanskih hrišćana, baš na primjeru uloge Crne Gore, bilo je iluzija i kolebanja na koje, ovim povodom, želimo ukazati.

Pogled na istoriju ovih veza i odnosa otkriva da je Crna Gora, naročito od kraja XVIII vijeka sačuvala svoju narodnost i vjeru ugrožavanu ne samo od Turske, već i od Venecije i Austrije. Crnogorski mitropoliti su bili istovremeno duhovni i politički predvodnici i državotvorci, te im je pokroviteljstvo Rusije bilo potrebno prevashodno zbog političkih razloga. S druge strane, pomoć Rusije Crnoj Gori bila je politički motivisana i shvatana kao jedini prostor na zapadnom Balkanu za organizovanje diverzija protiv Osmanske imperije. Dok su Venecija ranije i Austrija kasnije bile zainteresovane da, u sukobima sa Osmanskom imperijom, iskoriste crnogorski ratnički duh, ali pritom da ne pomognu razvitak Crne

Gore, Rusija je istinski željela da Crna Gora bude sve veća i jača. U tome je značajnu ulogu imao vjerski momenat. Naime, pravoslavna Crna Gora smetala je i Veneciji i Austriji kao prostor ruskog vjersko-političkog uticaja, iako je ona za ove katoličke zemlje uistinu bila »hrišćanska vojna krajina«, koja je braneći sebe s njima zajedno branila čast hrišćanske Evrope.

Uzajamnost interesa Crne Gore i Rusije zasnovano je na vjeri i narodnosti. To čini osnovnu nit duha i karaktera crnogorsko-ruskih odnosa. Da su ove veze i odnosi upravo bili motivisani navedenim ocjenama pokazuju arhivski podaci, koji se čuvaju u dokumentima petrogradskih, moskovskih i cetinjskih arhiva. Ovim povodom ukratko ćemo navesti samo ona fakta koja najbolje svjedoče o karakteru tih odnosa od 1711. do 1917. godine.

Za iscrpnije sagledavanje svih političkih, vjerskih, idejnih, ideoloških i kulturnih veza i odnosa potrebno je u što skorije vrijeme pristupiti izradi zbornika dokumenata o ovim odnosima. Naime, tokom posjete Rusiji, marta 2004. godine, u Ministarstvu inostranih djela predložio sam rad na objavljivanju Zbornika o odnosima Crne Gore i Rusije u naznačenom periodu i s ruske strane dobio spremnost da se takvom poslu pristupi, kao knjizi u ediciji MID-a koja bi nosila naziv Odnosi Rusije i Crne Gore 1711-1715. Ovakav zbornik realizovali bi Istorijski institut Crne Gore, a s ruske strane MID i neki od nadležnih instituta. Zbornik u navedenoj ediciji MID-a sadržao bi relevantne dokumente i bio od ogromne pomoći istraživačima i analitičarima koji se ubuduće budu bavili motivima, idejama, planovima i karakterom odnosa Crne Gore i Rusije. Nadamo se skorom realizovanju ove inicijative pokrenute tokom rada na Zborniku »Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945-1956« u izdanju MIP-a Srbije i Crne Gore i MID-a Ruske federacije.

Nadajući se u realizovanje i ovog zbornika ukratko podsjećam na činjenice o crnogorsko-ruskim vezama i odnosima.

U gramati cara Petra Velikog, iz marta 1711. godine, kojom poziva Crnogorce da obnove slavu svojih predaka i ujedinjenim snagama udare na zajedničkog neprijatelja vjere i otadžbine, napominje se da će ih prije svega nagraditi Bog, »a zatim će doći naša (ruska – prim. a.) pomoć« za troškove i zasluge. Zatim se konstatuje: »a za sebe ne ostavljamo druge slave osim da oslobodimo od jarma navjernika slovenski narod koji se nalazi u vašoj

zemlji, da se obnove pravoslavne crkve i ponovo uspostavi i visoko podigne sveti krst«.

U čitavom tekstu ove gramate osjeća se ton pune bratske solidarnosti cara Petra Velikog, pobjednika nad švedskim kraljem karlom XII kod Poltave.

Međutim, poraz ruske vojske na Prutu u ratu protiv Osmanske imperije iznevjerio je njegova očekivanja i imao teške posljedice na sve balkanske hrišćane, pogotovo Crnogorce, koje je gramatama pozivao da krenu u sveti rat protiv Osmanlija.

Naime, na vijest o ratu Rusije sa Osmanskom imperijom, vladika Danilo Petrović (1697–1735), osnivač dinastije Petrović i donosilac gramate Mihailo Miloradović, organizovali su akcije crnogorskih, brdskih i hercegovačkih plemena i napali utvrđene turske gradove Nikšić, Gacko, Spuž, ali zbog nedostatka oružja uspjeh u zauzimanju je izostao. Kako je u međuvremenu stigla vijest o zaključenju rusko-turskog mira, svi dalji napadi su stali.

Sultan je objavio ferman da se Crna Gora strogo kazni. Napad je izvršen krajem jula 1712. godine. Zapovjednik Ahmed paša sa 20.000 vojnika, mada zaustavljen jakim otporom na Carevom lazcu, ipak je prodro s vojskom do Cetinja, porušio Manastir sv. Bogorodice, koji je 1482. sagradio Ivan Crnojević, osnivač Cetinja i vladar Crne Gore od 1465. do 1490.

Kako su Crnogorci ovoj kaznenoj ekspediciji i u povratku nanijeli značajne gubitke, uslijedila je 1714. godine nova, još teža i okrutnija turska kaznena ekspedicija. Tokom ljeta 1714., bosanski vezir Numan-paša Ćuprilić sa 30.000 vojnika napao je i svu Crnu Goru potpuno opustošio i razorio.

Vladika Danilo se sklonio u Boku Kotorsku na mletačku teritoriju i odatle u aprilu 1715. godine oputovao da traži pomoć od ruskog dvora za postradale Crnogorce. Car Petar Veliki je uputio novčanu pomoć postradalima (5.000 rubalja), poslao 160 medalja za zaslužne i dao na raspolaganje vladici 5.000 rubalja za pokrivanje vojnih izdataka. Pored toga, obavezao se da svake godine šalje kao pomoć Cetinjskom manastiru 500 rubalja.

Vladika Danilo vratio se u Crnu Goru sa carskom porukom i obećanjem: »Mi (Rusija) smo sada u miru s Turcima i vjerno ćemo čuvati taj mir, ali ako se oni ponovo dignu protiv vas i našega carstva mi bismo željeli

da vi, kao narod vezan s nama vjerom i narodnošću opet priteknete u pomoć našem oružju.«

Ovako formulisane obaveze ograničavale su se samo na slučajeve novih napada na Crnu goru i Rusiju od strane Osmanske imperije, koja je na Crnogorce gledala kao na uvijek nemirnu krajinu koja odbija plaćanje poreza skadarskim i bosanskim vezirima i nudi se moćnoj Rusiji da joj bude pokrovitelj (zaštitnik).

Bez takve zaštite u mletačko-turskom i austro-turskom ratu 1716–1718, Crnogorci su, ratujući na strani Venecije, opet zlo prošli, jer su mirom u Požarevcu, Veneciji predati Grbalj, Maine i Brajići, koji su bili pod juristikcijom mitropolita Danila Petrovića.

Ovo je bilo još jedno uzaludno žrtvovanje Crnogoraca za zajednički hrišćanski otpor islamu, pomagali hrišćanske koalicije Mletačke Republike, Austrije, pape, Rusije i Poljske od 1529, 1614, 1648, 1684, 1712 i 1716. godine, nakon kojih su redovno zaboravljane usluge Crne Gore.

Nadajući se u pravdu i otpor, crnogorski narod, predvođen vladikama koji su doista nerealno procjenjivali pomoć daleke Rusije, ne znajući njene teškoće i s Turskom i Evropom oko još uvijek, za njenu strategiju maglovitog Balkana, pjesmama i predanjem ovjekovječio je »matušku Rusiju«, smatrajući ruske imperatore svojim carevima, što realno nije bilo moguće. Vladika Danilo bio je toga potpuno svjestan kada u molbi caru piše: »Mi smo dali formalni predlog cijelog naroda crnogorskog, u kojemu je svepodanički predloženo da se u tituli vašeg imperatorskog veličanstva uključi i pomogne visokomonarhijskom pomoći naše crnogorsko knjažestvo. Ali okolnosti sadašnjeg trenutka našu molbu onemogućavaju. Međutim, narod se nalazi u krajnjoj nuždi i više nikako ne može, zbog tolikog krvoprolića od Otomanske porte, i svakdašnjih zlih smicalica Venecijanske republike, više trpjeti bez vaše pomoći i saveza i ljubavi drugih okolnih hrišćana, koji svi gledaju što će biti s Crnogorcima i njihovom slobodom.«

Crnogorko-ruska saradnja u drugoj polovini XVIII vijeka u znaku je obnavljanja veza posjetom vladike Save Petrovića (1735-1781) Kijevu, Moskvi i Petrogradu 1743. godine i gramatom carice Jelisavete Petrovne (1741-1761), u kojoj je izrazila zahvalnost Crnogorcima na odanosti Rusiji. Tim povodom, u razgovorima sa političkim i diplomatskim prvacima

dvorskih krugova, napomenuto je crnogorskoj delegaciji da nastoje izbjeći sukobe sa osmanskim i mletačkim vlastima.

Cijeneći okolnosti nakon rata sa Osmanskom imperijom u kojem su Rusija, a posebno Austrija, bile neuspješne, vladici Savi su ove preporuke dobro došle da, s obzirom na miroljubivu prirodu, nastoji održati mir na granicama i unutar svoje male države. U to doba Crna Gora „mirno živuckaše pod crkvenom upravom dobrog i pobožnoga starca Save Petrovića“ – zapisao je Stefan Mitrov Ljubiša.

Zadovoljstvo što se veze ponovo uspostavljaju, bilo je praćeno ukazom o nadoknadi pomoći ugovorenoj prilikom posjete njegovog prethodnika vladike Danila Petrogradu 1715. godine, začetnika kulta Rusije u Crnoj Gori.

U vrijeme značajnih evropskih političkih događanja polovinom XVIII vijeka, onovremena Crna Gora opstajala je na razmeđu dva već dugo sukobljena svijeta, politički i kulturno nepomirljiva, hrišćanskog i islamskog, kojeg su predstavljali Osmanska imperija i Mletačka republika.

U takvim okolnostima, Crna Gora je u Rusiji nalazila oslonac i spas, svjetovni i duhovni.

Upravo zanijet Savinim uspjehom, njegov zamjenik vladika Vasilije, darovit, ambiciozan i nemirnog duha, u pismu od 9. februara 1746, Kolegiju inostranih djela istakao je da se u Crnoj Gori razgoni neznanje zahvaljujući poslatim ruskim knjigama. „Narod je ovaj veoma hrabar i oštrouman i radi toga 'bolezniju' Mlečani, jer ako bi u Crnoj Gori nastala škola filozofije, filologije i retorike, svi bi sinovi Rimske crkve pristupili pravoslavlju“ – napominjao je Vasilije. Upravo zato, Rusija bi trebalo da pomogne obnovu Cetinjskog manastira – kule pravoslavlja na ovom dijelu Balkana.

Uporni i vješti Vasilije se kao vladika od 1750. godine nametnuo kao pomoćnik u crkvenim poslovima. To će mu omogućiti da u proljeće 1752. godine krene u svoju prvu posjetu Rusiji. U pismu – preporuci za razgovor sa caricom Jelisavetom Petrovnom, Vasilije je istakao kako Turci žele da podvlaste „ovaj jedini slobodni principat crnogorski“ i kako je Crnogorcima u borbi sa Mlečanima i Turcima ostala jedino nada u Rusiju. Crnogorci žele da budu i misle da su pod pokroviteljstvom sveruskog imperatorskog veličanstva. Vasilije je upravo stoga predlagao da se „principat crnogorski“

unese u titulaturu ruskog cara. O tome se čulo i među Srbima u Ugarskoj i govorilo da je u tu stvar upućen i pečki patrijarh.

Kako je ovo vrijeme kada se, nakon razvojačenja vojne granice u Potisju i Pomorišju, iseljavalo stanovništvo u Rusiju (Novu Srbiju i Slavenoserbiju), priča o Crnoj Gori i iseljavanju Crnogoraca u vizijama vladike Vasilija, bila je primamljiva. Kako je tokom boravka u Rusiji došao u vezu sa uticajnim Srbima i Hrvatima iz Austrije, Vasilije je, po njihovom primjeru, tražio da Rusi otvore „male škole“ u Crnoj Gori, iz kojih će đaci na dalje studije dolaziti u Rusiju.

Obaviješten o smislu i cilju seobe Srba iz Austrije u južne ruske oblasti, ponudio je da prevede u Rusiju jedan dio porodica iz Crne Gore, a rusku javnost upoznao sa prošlošću i značajem Crne Gore. Da bi ostavio što potpuniji utisak o njoj i sebi, vladika Vasilije je za vrijeme boravka (1754) objavio „Istoriju o Čornoj Gori“ u kojoj je, pored ostalog, napomenuo da je Crna Gora poslije Crnojevića (1499) ostala pod vlašću mitropolita – teokratska republika, koju su činila ne samo plemena Crne Gore i Primorja već i Brđani sa Kućima, Bratonožićima, Klimentima, Hotima i Kastratima.

Vasilijeva posjeta Rusiji bila je utoliko uspješnija od one njegovog prethodnika što mu je 31. marta 1754. u Moskvi ukazana posebna čast da služi liturgiju na kojoj se iz njegovih ruku pričestila carica i prestolonasljednik Petar. Sa znatnim poklonima i materijalnom pomoći Vasilije se preko Beča vratio na Cetinje i crnogorskoj politici odredio umjesto mirnog sasvim borben pravac. Shodno obećanjima i uvjerenjima koje je stekao tokom boravka u Rusiji, Vasilije je potpuno posvećen politici Petrograda izazvao susjedne turske pašaluke i Mlečane.

Mletačka pozornost i strah od ruskog pravoslavnog uticaja preko Crne Gore, izazvali su hitno preduzimanje mjera na suzbijanju uticaja davanjem novca za uklanjanje Vasilija i uskraćivanjem pomoći u nabavci municije i opreme za ratovanje Crnogoraca sa Turcima. U ovim ambicioznim planovima, Vasilije se brzo suočio sa izazovima, kako na spoljnom planu, tako i u samoj Crnoj Gori.

Onovremene političke prilike nijesu bile takve da se na očekivanu podršku i pomoć moglo bezrezervno računati. Rusija je u to vrijeme bila u savezu sa Austrijom protiv Pruske i na njenu pomoć u slučaju crnogorskog

sukoba sa Osmanlijama i Mlečanima, nije se moglo računati. Ruski poslanik u Carigradu na osnovu saznanja od mletačkog kolege-poslanika, došao je do uvjerenja da se ni pitanje seobe Crnogoraca neće moći realizovati onako kako ga je zamišljao vladika Vasilije.

Koristeći buntovnu narav Crnogoraca, neplaćanje obaveza i spremnost Mlečana da zatvore granicu prema Crnoj Gori, Turci su krajem 1756. godine napali Crnu Goru. Ne čekajući rasplet ovih ratnih događaja, Vasilije se uputio za Rusiju preko Rijeke, gdje je preko povjerenika Šarovića nastojao prikupiti jedan puk Crnogoraca za iseljavanje u Rusiju. U tome ga je omela veoma jaka mletačka agitacija i austrijske vlasti koje su neku manju skupinu zadržale u lazaretu na Dunavu u Beču. O svrsishodnosti i namjerama ambicioznog vladike Vasilija, očekivanjima, opredjeljenju, nadama i sudbini Crnogoraca koji su zadržani u tom lazaretu na putu za Rusiju, promišljao je i izvještavao ruski poslanik u Beču, grof Kajzerling, kojemu je bilo veoma stalo da li je crnogorski vladika bio kod mletačkog poslanika Kornera u Beču. Izdavanje pasoša za put u Rusiju Crnogorcima zatečenim u lazaretu, zavisilo je od toga. Bivši ruski poslanik u Beču, grof Bestužev, znajući za nevolju ove skupine Crnogoraca, tražio je od austrijskog dvora da im, o njegovom trošku, dozvoli nastavak putovanja preko Saksonije ili Dunavom do Budima i put Tokaja, gdje bi ih Rusi preuzeli.

Ovu priču o iseljavanju Crnogoraca, započetu u maglovitim planovima vladike Vasilija, mogli bi najbolje ilustrovati porukom popa Mihaila Pavlu Isakoviču u romanu „Seobe“ Miloša Crnjanskog, kada mu kaže: „... Ne brini za vladiku Vasilija. Jeste, vladika, govori kako ima želanije da Crnu Goru odseli, a Crnogorce, puškonoše, odvede u serbski husarski polk, koji imaju u Sent-Peterburgu, ali će se preseljenje Crnogoraca svršiti doseljenjem Rusa u Crnu Goru. Ide Vasilije, ide u Rusiju, ali ne da Crnu Goru preseli u Moskvu, nego da Moskvu dovede u otečestvo.“

Na ovom drugom putu u Rusiju 1758. godine, vladiku Vasilija pratile su nedaće i svađe, što je dovelo do uzajamnih optuživanja kod ruskih vlasti. Crnogorski iseljenici, prepušteni sebi po dolasku u Rusiju, pravili su u Moskvi česte incidente i izgrede.

Za Crnogorce, stiješnjene između Turaka i Mlečana, koji su hari-zmatičnog vladiku slijedili u nadama, očekivanjima i uvjerenjima da će

„matuška Rusija“ ostati zaštitnik i pokrovitelj njihove Crne Gore, to je bio početak stvaranja kulta Rusije.

Da bi se vidjelo koliko su Crnogorci bili zanijeti Rusijom o kojoj su im govorili vladike Danilo i Vasilije, citiraćemo jedno pismo arhimandrita Teodosija Mrkojevića od 23. septembra 1759. godine mletačkom providuru u Kotoru: „ ...Vi znate, gospodine Bubiću, da ovaj narod nije kadar da predvidi ono što će se dogoditi u budućnosti, nego se svako povodi za vjerom. Ako dođe jedan ruski vojnik, narod ga drži za kralja. Ne samo da bi se ovaj narod ujedinio sa njima (Rusima), nego takođe Bosna, Hercegovina i okolina Đakovice i Peći.“

Na molbu koju je Vasilije podnio carici o preseljenju nekoliko hiljada Crnogoraca u Rusiju, po dobijanju saglasnosti upućen je predlog ruskom poslaniku u Beču Hermanu Kajzerlingu da od bečkog dvora zatraži slobodan prolaz Crnogoraca kroz austrijske zemlje. Dobijena je dozvola da 100 crnogorskih porodica prođe preko austrijskih zemalja za Rusiju, ali je ovaj pokušaj seobe uoči očekivanog turskog napada na Crnu Goru 1756. godine propao zbog zabrane mletačkih vlasti. (Tokom naredne 1757. godine u Orenburšku guberniju stiglo je u dvije grupe oko 90 iseljenika iz Lješanske nahije, Risna i Maina).

Vasilije se zatim obratio ruskom poslaniku u Beču molbom da u Crnu Goru uputi s novcem majora Stefana Petrovića (Šarovića) da iz Crne Gore odvede jedan puk. Po odobrenju zahtjeva početkom oktobra 1757. godine upućen je ruskim brodom Šarovićev zamjenik, ruski oficir Lazar Đurišić-Knežević iz Maina, i u vezi protesta mletačkih vlasti zbog iseljavanja Crnogoraca, izjavio: „Poslat sam da prevezem slobodne ljude iz Crne Gore, koji hoće dobrovoljno da krenu u Rusiju i stupe u službu velike carice.“ I ovaj pokušaj organizovane seobe odložen je, ali zamisao o iseljavanju nije napuštena.

Vladika Vasilije se na putu za Rusiju, sa Rijeke javio poslaniku Kajzerlingu, nudeći da dovede 1000 momaka za vojnu službu, ali su mletačke vlasti onemogućile njihovo sakupljanje i polazak.

Na taj način su organizovane pripreme ruske vlade za prihvrat crnogorskih iseljenika dovedene u pitanje. U nemogućnosti da održi obećanje, Vasilije je poslao u Crnu Goru Teodosija Mrkonjića sa dobijenim novcem

i porukom za mitropolita Savu i guvernadura Stanka Radonjića, kako bi pospješili seobu. Međutim, glavari u nahijama su rasplamsali strasti pristalica i protivnika seobe, što je dalo nove mogućnosti Mlečanima da se miješaju. Generalni providur Alvize Konterini zaprijetio je smrtnom kaznom mletačkim podanicima stupanje u vojnu službu drugih vladara, baš u vrijeme kada je agitacija za seobu hvatala maha. Nakon toga, Vasilije se sa Teodosijem Mrkojevićem i Šarovićem zaputio u Rusiju sa 140 ljudi, raspoređenih u makedonski puk pod komandom pukovnika Horvata. Grupa Crnogoraca (83 lica) upućena u Orenburšku guberniju na putu za Moskvu pobunila se i bila suđena, a zatim njih 30, početkom juna 1758. uputili su se nazad u Crnu Goru. Iz Trsta su se vratili sa vladikom Vasilijem i pukovnikom Pučkovim.

Prema ruskim izvorima, koje je koristio Marko Dragović, u vremenu od 1756. do 1760. godine u Rusiju se doselilo 1499 Crnogoraca oba pola i raznog uzrasta. Kako su pod imenom Crnogorac dolazila lica iz drugih balkanskih naroda, to ova brojka nije pouzdana.

Ruski dvor je, u želji da nešto više sazna o Crnogorcima i Crnoj Gori, uputio pukovnika Stefana Justinovića Pučkova. U njegovoj pratnji bio je jedan ruski inženjer koji je snimanjem terena i probnim iskopavanjima sakupljao podatke za kartografske karte. Ta posjeta i rad bili su počeci naučne saradnje.

Stefan Justinović Pučkov došao je sa Vasilijem i grupom crnogorskih povratnika iz Rusije u Crnu Goru početkom avgusta 1759. godine. Bila je to prva ruska misija u Crnoj Gori koja je u početku bila tajna i za mletačke agente.

Po dolasku Vasilija i Pučkova u manastir Maine, masa mletačkih pravoslavnih podanika iz Boke, Grblja i Paštrovića opsjedala je manastir i svoju radost i očekivanja uvećavala saznanjem da se u pratnji vladike nalazi i jedan Rus. Maine su postale mjesto hodočašća, od kada je Vasilije Grbljanima predstavio Pučkova kao ruskog ministra.

Nakon obilaska Crmnice, Riječke nahije i Cetinja, gdje je pred skupom glavara pročitao gramatu ruske carice, Pučkov je svečano predao novac vladici Savi i s Vasilijem se vratio u Maine. Savjetovao je Crnogorcima da formiraju sud i umjesto četovanja odred od 300 vojnika čiji bi se sastav

svake godine mijenjao. Zadržao se u Crnoj Gori do 20. septembra i nakon kraćeg boravka u Dubrovniku, preko Napulja, vratio se i 21. marta 1760. godine i podnio negativan izvještaj Kolegiji inostranih djela o stanju u Crnoj Gori.

Poslije ovog izvještaja, Vasilije je čekao pogodan momenat da oživi veze sa ruskim dvorom. Događaji u vezi smrti carice Jelisavete bili su prilika da se juna 1762. godine upute pisma na ime pokojne imperatorke za Kolegij inostranih djela, u kojima je Vasilije obnovio zahtjev „da Rusija uzme u zaštitu Crnu Goru“ i svojim pokroviteljstvom bude garant njene dalje sigurnosti.

Crnom Gorom je 1763. godine harala glad, koja je mnoge crnogorske familije natjerala da traže spas u turskim gradovima i mletačkom primorju. Ovako iznuđena seoba crnogorskog stanovništva nije bila razlog mletačkoj upravi u Kotoru da omogući kupovinu žita.

I treće putovanje vladike Vasilija u Rusiju bilo je u znaku obnavljanja veza s ciljem da u ime Crne Gore pozdravi caricu Katarinu II i od nje dobije gramatu. U ime mitropolita Save, napisao je Vasilije u pismu carici Katarini da je Crna Gora pod „pokroviteljstvom imperatorskog ruskog carskog veličanstva“, iako je ruski dvor uporno odbijao da preuzme takvu ulogu. Na put u Rusiju vladika Vasilije ponio je ovog puta sve carske gramate upućene narodu Crne Gore i krajem oktobra 1765. stigao je preko Kijeva u Petrograd. Nije uspio da ga carica primi posebno, ali je prilikom održavanja liturgije iskoristio priliku da je pozdravi u ime naroda Crne Gore. Uspio je da knezu Galicinu preda opširan memoar o crnogorsko-ruskom prijateljstvu od turskog napada na Crnu Goru 1756. godine i da u peticiji MID-u izrazi duboku privrženost Crnogoraca prema „matuški Rusiji“, koja će imati na umu da su Turci opkolili Crnu Goru tvrđavama u Trebinju, Nikšiću, Spužu, Podgorici, Žabljaku, Baru i Ulcinju, koje predstavljaju smrtnu opasnost za nju.

Očekujući odgovor ruskog dvora u vezi sa zahtjevom za pokroviteljstvo, Vasilije se razbolio i 10. marta 1766. godine završio životni put u zemlji svojih snova i neostvarenih nadanja. Testamentarnom porukom u kojoj je carici Katarini II poručio – „Ako umrem, ne ostavi narod crnogorski bez pažnje i milostive odbrane“, sahranjen je u Blagovješčenskoj crkvi u Petrogradu.

Prema izvještaju Tarasova, u misiji u Crnoj Gori s kraja 1766. godine, realnim prikazivanjem stanja u znatnoj mjeri je popravio loš utisak o Crnoj Gori koji je stvorio izaslanik Pučkov. Tarasov je zabilježio da je od septembra 1766. godine srpska crkva podvrgnuta Vaseljenskoj patrijaršiji u Carigradu, te da je s tim u vezi od tada Cetinjska mitropolija potpuno samostalna.

Ruski poslanik u Carigradu Obreskov, pozvao se na pismo vladike Vasilija Petrovića (1745 – 1766), u kome se kaže da su nakon njegovog boravka u Petrogradu »po povratku u Crnu Goru svi prvaci i glavari crnogorski polagali zakletvu pred portretom njenog imperatorskog veličanstva«. Stoga u ime pomoći Crnoj Gori ruski poslanik »moli (svoju vladu – prim. a.) da se odredi godišnja pomoć od 15.000 rubalja, kao i da neko odavde bude upućen u njihove (crnogorske) rezidencije«. Carica Jelisaveta Petrovna slijedila je političke vizije svog oca, pomagala Crnogorce, savjetovala i obnovila svu pomoć koja nije redovno dostavljana.

Kult »svete Rusije«, istinske zaštitnice, spremne da moralno, materijalno i snagom oružja pomogne Crnoj Gori, stvorio je sve uslove za pojavu samozvanca Šćepana Malog (1767–1773) u liku cara Petra III, nestalog u »smutnaja vremja« petrogradskih dvorskih razračunavanja. Još pouzdano ne znamo koje se ime krije iza samozvanca. Uprkos razjašnjenim okolnostima koje su ga dovele u podlovcenske gore, gdje je izvikan od glavarskog zbora za vladara, umjesto anemičnog i vjeri posvećenog vladike Save (1735–1782), ime Šćepana Malog ostaje zagonetka istorije koju definitivno moraju i mogu raščistiti crnogorski i ruski istoričari.

Sva upozorenja i prijetnje imperatorke Katarine Velike, misija kneza **Dolgorukog** i, opet, nadanje da se i preko takve »smutne ličnosti« organizuje opšteg balkanski ustanak pod crnogorskim vođstvom, u cilju pomaganja Rusiji čija je flota zagospodarila istočnim Sredozemljem. Ova pomoć s kopna, kojom bi balkanski hrišćani bili oslobođeni osmanlijske prevlasti, bila je realno očekivanje koje se, nažalost, zbog čudljive Evrope (Mletačke republike, papske politike, Austrije i Francuske) nije ostvarilo. Crna Gora u velikom rusko-turskom ratu 1768. godine i sama ratujući protiv Turske i Mletačke republike, zato što su je smatrali predstražom ruskih imperijalnih ambicija prema Jadranskom moru, ratovala je hrabro i srećno. Zaboravljeni i od »svete Rusije« u mirovnim dogovorima, Crnogorci su

i nakon ovog rata, pored velikih žrtava i nesumnjivo značajnog doprinosa ukupnoj hrišćanskoj pobjedi, ostali da dijele sudbinu kolektivne zaštite balkanskih hrišćana od strane Rusije, kojoj je to pravo dato posebnom odlukom mira u Kučuk-kajnardžiju 1774. godine. To i ništa više.

U takvim okolnostima nestao je i samozvanac Šćepan Mali, ubijen od plaćenika skadarskog paše, a on je, uprkos svim klevetama, kritikama i teškim optužbama iz Carigrada, Venecije, Beča i Petrograda, ipak učinio Crnu Goru prepoznatljivom onovremenoj Evropi kampanjom o ruskom caru koji je došao u Crnu Goru da oslobodi balkanske hrišćane. U okolnostima potpune želje i potrebe za potpunom istinom, obostrano korisne, i Crnoj Gori i Rusiji, možemo li, na tragu angažovanja ruskih oficira u Moreji tokom kampanje za rat Rusije protiv Turske u vrijeme pomorske armade Orlova, naći razloge da se neko dobro obaviješten o prilikama u Crnoj Gori, Boki Kotorskoj i zaleđu, uputi da »digne preko Crnogoraca sve ostale balkanske hrišćane« na rat za ostvarivanje ovog ruskog imperijalnog plana. Uostalom, svi događaji išli su tim smjerom, a samo car, pa i lažni, mogao je tom cilju najbolje poslužiti.

Pismo Obreskova upravo je na tom tragu.

Rusija se, uostalom, tek poslije smrti vladike Vasilija (1766) i za vrijeme Šćepana Malog, našla u prilici da preko emisara Pučkova i Dolgorukova spozna prilike u Crnoj Gori, shvati njenu ulogu i vojnu moć, uvjeri se u smisao date pomoći i obećanja. Tokom velike kampanje na Balkanu i u istočnom Sredozemlju, petrogardski dvor spoznao je da su samo propagandno-politička i prevashodno vjerska nastojanja realna. Vladike i glavari su, međutim, s razlogom pothranjivale ovu iluziju, jer bez nje njihova stalna borba za nezavisnost, otpor Porti (turskoj vladi) i pomaganje okruženju da se otrgne od zavisnosti okolnim pašama (skadarskim, hercegovačkim i bosanskim) bila bi osuđena na propast.

Vizionarsko iščekivanje skorog oslobađanja svih balkanskih naroda i dalje stvaranje »kulta svete matuške Rusije« za vrijeme vladavine Petra I Petrovića Njegoša (1784–1830) došlo je do potpunog i realnog izražaja. Naime, još u mladim godinama Petar I je kao jeromonah bio član delegacije vladike Vasilija, koji se sa tog puta u Petrograd nije vratio. Umro je i sahranjen u Preobraženjskoj lavri u Petrogradu. Carici Jelisaveti Petrovnoj na samrtnoj

uri poručio je: »Ako umrem ne ostavi narod crnogorski bez pažnje i milostive odbrane«. Carica Jelisaveta Petrovna, doista, nije zaboravila na ove zavjetne riječi crnogorskog vladike. Shodno zavjetima svoga oca, osim obnavljanja zaostale i zaboravljene pomoći Crnoj Gori, na prostranoj ruskoj zemlji »otvorila je pribježište svuda gonjenom crnogorskom narodu« i time, u svijesti toga naroda, pojačala kulturno osjećanje prema Rusiji i imperatorskom značenju.

Jeromonah Petar I Petrović upoznao je čudi petrogradskog dvora za vrijeme posljednje posjete vladike Vasilija Petrovića Rusiji i tokom »mutnih godina« i velikih očekivanja stvorenih kampanjom o ratu za oslobođenje balkanskih hrišćana u vrijeme Šćepana Malog. Kao član crnogorske delegacije bio je u Petrogradu 1779. godine, kada je obnovljen zahtjev da Rusija preuzme potpuno pokroviteljstvo nad Crnom Gorom.

Sve je i u ruskoj unutrašnjoj i spoljnoj politici krenulo drugim putem dolaskom cara Petra III Romanova, njegovim nestankom u dvorskim obračunima i dolaskom carice Katarine kojoj je Crna Gora postala važna samo zbog navodnog vaskrsnuća njenog muža, o čijoj sudbini je znala pravu i potpunu istinu.

Svu ljutnju carice Katarine i dvorskih krugova zbog lažnog cara i skitnice kojeg su Crnogorci priznali za vaskrslog cara Petra III, osjetio je novi vladar Crne Gore, vladika Petar I Petrović. Nijesu mu dali obećanu pomoć, zabranili su mu ulazak u Rusiju kada je namjeravao doći na posveće u zvanje mitropolita, a kada se, ipak, bez odobrenja pojavio u Rusiji, ministar Potemkin ga je protjerao i za cijelo vrijeme vladanja carice Katarine Crnoj Gori nije upućena ni kopejka od »suspidijske određene gramatama Petra Velikog i Jelisavete Petrovne«.

A kada je na početku rusko-turskog rata (1788) uz učešće Austrije, carica Katarina pozvala Crnogorce manifestom na ustanak, poslala je mitropolitu umjesto dogovorene pomoći, panagiju koja ima simboličnu moć, ali nije mogla nadoknaditi potrebnu materijalnu podršku.

Poslije zaključenja austro-turskog rata u Svištovu (1791) i rusko-turskog u Jašiu (1792), u kojima su obje sile pobjednice zaboravile na Crnu Goru, Crnogorci su se, kao po pravilu, suočili sa kaznenim ekspedicijama okolnih paša i vezira. Skadarski vezir Mahmut-paša Bušatlija opustošio je

Crnu Goru i razorio Cetinjski manastir (1785) za vrijeme posjete vladike Petra I Rusiji. Nezadovoljan stanjem u kojem se našla Turska, poslije poraza u ratu s Rusijom i Austrijom, skadarski vezir upustio se tokom 1796. godine u nove kaznene pohode na Crnu Goru. Namjeravao je da je pokori i priključi sa drugim okolnim prostorima tada već planiranoj Velikoj Albaniji. Porazima na Martinićima i njegovom pogibijom u boju na Krusima 1796. godine, smrklo se njegovoj Velikoj Albaniji, a konačno provedrilo slobodarskoj Crnoj Gori. Put njene pune nezavisnosti prema Carigradu i nada da će to shvatiti i priznati vlade u Petrogradu i Beču, bio je jasno otvoren. Nadajući se boljem razumijevanju i pomoći, vladika Petar I poslao je izaslanika sa izvještajem o crnogorskoj pobjedi i trofejima na dar carici kao znak poštovanja za uručenu panagiju. Ova dobra vijest nije zatekla caricu Katarinu u životu. Umjesto nje (umrla 1796) izaslanika je primio car Pavle I, blagoslovio pobjedu i poklone, a zatim kao čin najvišeg ruskog priznanja uručio mitropolitu Orden Aleksandra Nevskog. Car Pavle I, prožet viteškim duhom, volio je Crnogorce zbog njihovog hrabrog otpora Turcima i, pomažući crnogorsko ratovanje u vrijeme francuske invazije na prostore Dalmacije i Boke Kotorske, smatrao je Crnu Goru značajnim faktorom u opšteevropskom lomu nastalom Napoleonovim ratovima.

Tražeći pomoć i zaštitu, vladika Petar I uputio je 1798. i 1799. godine delegacije caru Pavlu I i dobio uvjeravanja da će »hitno biti upućena flota u Sredozemno more« i dostavljena pomoć od 1000 cekina. U vladичinoj instrukciji, datoj uz saglasnost Opštecrnogorskog senata i poslatoj po grofu Nikoli Crnojeviću Davidoviću, konstatuje se da je data 10. IX 1799. godine »u cilju ubjedljivijeg traženja javnog pokroviteljstva od sverusijskog imperatorskog dvora«.

Ovaj imperativni zahtjev, pojačan neposrednom opasnošću od Napoleonovih invazionih trupa koje »rasipaju mračne zrake« i prema Crnoj Gori, vladika pojačava riječima: »A mi smo se po svojoj nesreći našli u mjestima gdje caruje mrak, ali sebe bodrimo nadom u sjeverne sile svetih ruskih horizonata, od kojih sijevaju luče munja neprekidne svjetlosti aurore, koja nas osvjetljava svojim neprestanim sjajem još od vremena besmrtnog imperatora Petra Prvog i ugovora koje s njim učinismo.«

Ne vjerujući u iskrene namjere Austrije, kojoj je mirom u Požunu (1805) prepuštena kontrola nad mletačkim posjedima u prostoru Boke Kotorske i Budve, vladika moli ruskog cara da zaštitom Crne Gore one-mogući njeno nevoljno i nesrećno traženje zaštite od neke druge evropske sile.

U pismu caru Pavlu I, poslatom po arhimandritu Savi Vukotiću, vladika moli i kumi cara: »podigni pale skiptrom države tvoje ... rasprostri jedra milosrđa i sjedini srca naša sa sinovima ruskim«.

A grofa Kočubeja, vladika Petar I podsjeća na granice Crne Gore »kako se nalaze u pisanim dokumentima bivšeg vladalačkog princa gospodina Ivana Crnojevića, i na koji su način Venecijanci tokom kratkog vremena odcijepili (Požarevačkim mirom 1718. – prim.a.) od nas (Crne Gore) Grbljansku komunitadu i druge tri komune – Maine, Pobore i Braiće. Ovo posebno zato što smo mi ranije imali izlaz na obale Jadranskog mora, a imajući dobre odnose sa sverusijskom imperijom, time smo htjeli da skratimo i obezbijedimo pogodan put za slobodne veze s Rusijom«.

Jasna je namjera i želja vladike Petra I da uz pomoć Rusije, Crna Gora povрати izgubljene teritorije i ovlada Bokom Kotorskom kao prostorom nekadašnje srednjovjekovne Zete, kako bi uspostavila morem direktne veze sa zaštitničkom Rusijom. To bi, s obzirom na ruska imperijalna nastojanja prema Balkanu, bio za nju put kojim je pošla i zastala u vrijeme armade Orlova u istočnom Sredozemlju krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XVIII vijeka. Taj poziv na pregnuće i uzimanje u potpunu zaštitu Crne Gore razumio je car Pavle I, ali ne i njegov nasljednik car Aleksandar I (1825), koji je nošen kompromisima sa sultanom i Napoleonom i carem Franjom I, žrtvovao balkanske narode, uzaludno ih hrabreći nadom da on i ruski dvor neće zaboraviti da zaštite balkanske hrišćane.

Crna Gora je, poštujući njegove instrukcije, najgore prošla, iako je njeno ratničko pregnuće u Boki Kotorskoj i oko Dubrovnika, pomognuto od strane ruske i britanske flote, bilo je uspješno toliko da se Boka, na osnovu odluke skupštine u Dobroti 1813. godine, združila sa Crnom Gorom. Naime, na Kongresu u Beču (1815), koji se nije pozabavio pitanjem nasljednih i ratom stečenih prava Crne Gore, Boka Kotorska je oteta i prepuštena Austriji uz blagoslov i tada zaista moćnog ruskog imperatora

Aleksandra I. Nemaјуći dovoljno razumijevanja za životne interese Crne Gore i ostvarenje imperijalnih ciljeva Rusije preko Crne Gore u prostore Jadrana, ostao je gorak ukus ovom i svim kasnijim vladarima Crne Gore (Petru II, knjazu Danilu i kralju Nikoli), koji nijesu više bili u prilici da povrate tada izgubljenu Boku. Austrija je mandat nad njom i čitavim crnogorskim primorjem koristila za političke ucjene i držanje pod kontrolom svake državne i nacionalne ambicije Crne Gore prema moru tokom XIX vijeka, do njene propasti 1918. godine. Uzaludna su bila sva upozorenja vladike i senata upućena caru Aleksandru I. On je, opet, shodno ruskoj globalnoj političkoj strategiji, vodio realnu politiku prema balkanskim narodima. Stoga su ostali magloviti i neosmišljeni planovi Petra I Petrovića u vezi stvaranja slavenosrpske države s centrom u Dubrovniku pod vođstvom ovog ruskog imperatora. Uspješno ratovanje Crne Gore i priključenje Boke Kotorske olako je prepušteno Austriji, koja se pokazala kao grobar crnogorske samostalnosti i nezavisnosti. Izostavljanje Crne Gore iz mirovnih ugovora 1699, 1718, 1774, 1791, 1815, 1829. i 1856. godine čini razložnim pitanje da li je tome bio razlog samo nominalno prećutkivanje učešća jednog naroda, koji se nesebično borio za svoju slobodu i uvijek žrtvovao za interese hrišćanske Evrope, ili »zaboravnost« velikih kada se odlučivalo o pravu i sudbini malih naroda i država. Car Aleksandar I, nažalost, olako je prepustio Crnu Goru svojim emisarima koji nijesu mogli svrgnuti harizmatičnog mitropolita, državotvorca, ratnika i duhovnika po mjeri crnogorskog Senata, tada jedine institucije koja je u njega imala neograničeno povjerenje.

Na optužbe Sinoda ruske crkve, Crnogorski senat je odgovorio: »Mi, narod crnogorski i brdski, ne nalazimo se pod podaništvom ruskoj imperiji, nego samo pod njenim moralnim pokroviteljstvom... naša privrženost, vjernost i revnost prema ruskom dvoru jedino je zbog istovjernosti i istoplemenosti...« i »ostaćemo vjerni i revnosni prema Rusiji, ali pod uslovom da mi uopšte ne želimo da stupimo u rusko podanstvo u kakvom se nalaze narodi koji u Rusiji žive.«

U ovom odgovoru veoma ubjedljivo zvuči ovom istorijom otpora iskovan misao: »Slobodu koju su nam ostavili naši praroditelji štitićemo do poslednjeg časa, i spremni smo prije da umremo s mačem u rukama

nego da se predamo u ponižavajuće ropstvo jedne sile. Mi nikada nijesmo bili u podaništvo ruskom caru. Mi smo se dali jedino pod pokroviteljstvo Rusije, i to prema posebnim dogovorima, ne zbog bilo kakvih privilegija, nego jedino zbog revnosti i pobožnosti.«

Da je zahtjevom o mirnoj predaji Boke Austriji car Aleksandar I prepustio ćudljivoj austrijskoj politici Crnu Goru, najbolje je to osjetio Njegoš koji je prodajom manastira Maine i Stanjevića »digao ruke« od uticaja na stanovništvo Boke Kotorske, pa i ono pravoslavno koje je austrijska uprava izuzela ispod crkvene jurisdikcije. Mukotrpno suzbijanje stalnih pograničnih sporova i incidenata koji su prijetili da prerastu u ratni sukob, kao i otežana trgovina sa Kotorom, činili su vladavinu Petra II, veoma teškom sve do razgraničenja Crne Gore s Austrijom (1841).

Ipak, i pored svih loših iskušenja i značajnih usluga od strane ruskog dvora, mitropolit Petar I zavještao je svom nasljedniku Petru II Petroviću Njegošu (1830-1851) da se neodstupno drži »svete Rusije« i ruskog cara. Njegov nasljednik to je poštovao i sam priznajući da mu je teško biti »rob petrogradskih ćudi«.

Zavjetna misao svih crnogorskih vladika, naročito Petra I bila je uspostaviti državni poredak i uvesti Crnu Goru među države i narode onovremene Evrope. Na tom planu, pomoć Rusije bila je od presudnog značaja. I sve što nije osim Senata zaživjelo u praksi, uprkos normama sadržanim u »Stegi« iz 1796. i »Zakoniku« iz 1803. godine, ostalo je u nasljeđe mladom Njegošu koji je, nakon uklanjanja guvernadura Radonjića, definitivno suzbio austrijski upliv na Crnu Goru. Hirotonisanjem za mitropolita od strane ruskog patrijarha stekao je punu naklonost cara Nikole I. Blagoslov ruskog cara upućen mladom Njegošu riječima prilikom hirotonisanja – »pa vi ste vladika viši od mene« i hitar odgovor »Samo je Bog viši od ruskog cara« odredio je novi pravac u ruskoj politici prema Crnoj Gori. Naime, kako je uticaj Rusije u očuvanju evropskog poretka (1848) uveo Rusiju u evropsku i balkansku arbitražu do preuzimanja ključa u ruke za rješavanje Istočnog pitanja, naročito nakon Jedrenskog mira (1829), to se i odrazilo i na Crnu Goru.

Njegoš je bio vladika i gospodar Crne Gore. Time se, uz nesumnjivu duhovnu vlast, jasno prepoznavala želja da se na Crnu Goru gleda kao na

svojevrсни teokratski principat i kneževinu sa teokratskim vladarom. Njegoš je, više od svojih prethodnika bio svjetovno-duhovni vladar i takav je utisak ostavljao u zvaničnim susretima sa onovremenim evropskim vladarima i turskim pašama.

Sa Austrijom je uspio da razgraniči Crnu Goru. Sa Turskom je to postigao na hercegovačkoj strani. Sa skadarskim Osman-pašom to mu nije pošlo za rukom. Izgrađujući državne ustanove i pokušavajući da proširi granice Crne gore prema Podgorici, Zeti i Hercegovini, održao je Crnogorce u ratničkom duhu. Pripremao je sa Ilijom Garašaninom plan zajedničkog ustanka za oslobađanje svih balkanskih naroda, nadao se u presudnu ulogu i pomoć »svete Rusije«; uživao finansijsku pomoć u redovnim apanažama od 1000 dukata od strane ruskog dvora i vjerovao u ostvarenje zajedničke južnoslovenske države, ali se tokom revolucionarne 1848. i 1849. godine gorko razočarao. Sa njegovim nasljednikom Danilom, kojeg će car Nikola priznati za knjaza, Crna Gora je postala knjaževina, prestala biti teokratska država, i uvrstila se u red evropskih država sa još nepriznatim međunarodnim statusom, makar ga je za sve vrijeme, a naročito poslije 1796. nesumnjivo imala. Knjaz Danilo I (1851-1860), kao prvi svjetovni vladar Crne Gore, dočekan je od strane Porte kao pobornik ratne politike. U tom cilju upućena je na Crnu Goru kaznena ekspedicija Omer-paše Latasa zbog zauzimanja Žabljaka, nekadašnje prijestonice Crnojevića na Skadarskom jezeru. Intervencija turskih vojnih snaga iz pravca Podgorice, Nikšića i Spuža, od Skadra i Bara usmjerena ka Cetinju kao krajnjem cilju, zaustavljena je prijetnjama Austrije i Rusije.

Poslije ovog rata nastavljen je rad na stvaranju državnih institucija (formirana Garda, krstonosna vojska, uvedene carine, ustaljeni državni porezi, izgrađene komunikacije itd.). Za modernizaciju države od najvećeg značaja bilo je donošenje Zakonika (1855), kojim su regulisani svi pravni, personalni, vjerski, ekonomski, socijalni i drugi odnosi.

Knjaz Danilo želio je da vođenjem aktivne spoljne politike izbori definitivno međunarodno priznanje Crne Gore. Međutim, borbu za proširenje granica Crne Gore poveo je u vrijeme teških iskušenja Rusije u godinama Krimskog rata (1853–1855) i mira u Parizu 1856. godine, koji su pobjedničke države iskoristile za oduzimanje Rusiji vodeće uloge u

rješavanju Istočnog pitanja, mada se njen položaj prema Crnoj Gori nije bitno mijenjao, jer Crna Gora nije bila tributarna kneževina prema Turskoj kao što je to bio slučaj sa Vlaškom, Moldavijom i Srbijom, koje su, odlukom Pariskog mira, izuzete ispod ruske zaštite i predate silama pobjednicama. Crna Gora, nezadovoljna ignorisanjem njenog statusa od strane Turske, prešla je da ratom protiv Turske pribavi puno međunarodno priznanje. U znamenitoj Grahovačkoj bici i ratovanju po Hercegovini (1858) Crna Gora je porazila Tursku vojsku i iznudila sazivanje međunarodne komisije sila za razgraničenje Turske od Crne Gore. Tim uspjehom Crna Gora je *de facto* postala priznata od svih sila osim Turske. Rusija nije bila u stanju da utiče na bolji položaj Crne Gore.

I u vrijeme tzv. Omer-pašine vojne na Crnu Goru (1862) nakon ubistva knjaza Danila, na početku vladavine knjaza Nikole, Rusija nije, osim kampanjom da ova ekspedicija bude spriječena, mogla pomoći. Poslije propasti plana balkanskih država 1866–1867. godine, da pod predvodništvom kneza Mihaila, uz pomoć Rusije i Austrije, sruše balkansku Tursku, Crna Gora se opet našla u sferi ruske balkanske politike. Kako se smrću kneza Mihaila ovaj savez raspao, a njegovi sljedbenici (namjesnici) okrenuli Austriji, ruski car Aleksandar II iskoristio je posjetu mladog crnogorskog knjaza Nikole i nazdravio mu kao jedinom prijatelju Rusije na Balkanu. To je pred Istočnu krizu (1875-1878) pribavilo Crnoj Gori posebnu poziciju u ruskoj spoljnoj politici i među slovenskim narodima. Pod oreolom knjaza – gospodara, koji Crnu Goru vodi smjerovima ruskih političkih vizija i ustanički otpor u Hercegovini ka opštem cilju oslobođenja sunarodnika od turske vlasti, Nikola Petrović je ponio barjak oslobađanja južnoslovenskih naroda. Rusija je u stvaranju takve harizme znatno uticala, a objavom rata Turskoj (1877) direktno pomogla posustaloj Srbiji i ratničkoj Crnoj Gori. Veliki vojni uspjesi u ovom ratu 1876-1878. godine uvećali su prostor Crne Gore za trećinu. Crnu Goru je zatekla vijest o miru u Sanstefanu (3. mart 1878) u trenutku kada se njena vojska kretala ka Skadru. Prekid operacija bio je u nepogodnom trenutku, a sve što se desilo za okončanja Kongresa u Berlinu, od 3. marta 1878. do 13. jula 1878. godine, bilo je na štetu Crne Gore koja je na ovom kongresu uvrštena u red međunarodno priznatih država, *de facto* što je do tada bila i *de iure* od tada. Može se zaključiti da je i u ovom

najsvećanijem trenutku izostala očekivana pomoć i podrška Rusije. Naime, ovaj kongres se sastao da reducira odluke mira u Sanstefanu, da ih preinači i uskladi prema zahtjevima sila i strategijskim potrebama Austrije, kojoj je davanje mandata nad Bosnom i Hercegovinom, otvoren put za suzbijanje ruske imperijalne premoći u prostore Balkana. Ovo zaustavljanje Rusije i preuzimanje kontrole nad Balkanom od strane Austro-Ugarske, udaljilo je rusku spoljnu politiku od Balkana do mjere koja je činila jedva primjetnom i prepoznatljivom. Srbija se okrenula Austro-Ugarskoj, uz nužno održavanje dobrih odnosa sa susjedima. Crna Gora je, već po tradiciji, svoje odnose usmjerila prema Rusiji, uživala njenu podršku, pomoć i razumijevanje. Poslije 1903, kada Srbija čini zaokret dolaskom Petra Karađorđevića (1903-1921), ruska spoljna politika prema Crnoj Gori se postepeno mijenja shvatanjem da Srbija i Crna Gora moraju ići zajedno.

U balkanskoj politici petrogradskog dvora, Srbija je zauzela mjesto koje je ranije imala Crna Gora. To je smanjilo uticaj knjaza Nikole kod srpskog naroda i njegov dotadašnji prestiž kod južnoslovenskih naroda. Promjena spoljnopolitičkog značaja odrazila se negativno na unutrašnji položaj režima. Unutrašnje negativne tendencije na privrednom i socijalnom planu i političke podjele postale su sve teže rješiv problem.

Suštinu ruske balkanske politike tokom prve decenije XX vijeka činila su nastojanja da se izbjegne gubitak prestiža u slovenskom svijetu, održi ravnoteža snaga sa drugim evropskim silama i očuva *status quo*. Jedini način da sačuva ovako shvaćenu ulogu u Crnoj Gori, bila je njena vojna pomoć. U novonastaloj situaciji, pod uticajem Italije i Austro-Ugarske, vojna pomoć Rusije Crnoj Gori dobila je vrlo naglašeni politički značaj.

U tom cilju Rusija je iskoristila svoj nesumnjivo snažan uticaj na smirivanje odlučnosti Crne Gore i Srbije da uđu u rat protiv Austro-Ugarske zbog aneksije Bosne i Hercegovine. Posebne mjere preduzela je prema Crnoj Gori da bi spriječila započete vojne pripreme za rat. Mada je opasnost od ratnih sukoba, izazvana ovom krizom brzo prošla, njeno izbijanje pokazalo je da Rusija mora ozbiljno računati na Crnu Goru. Isto tako, pomirljiva politika Rusije prema aneksiji Bosne i Hercegovine umanjila je njen prestiž u slovenskom svijetu.

Ideja o zaključenju vojnog sporazuma (konvencije) sa Crnom Gorom, pokrenuta tokom posjete knjaza Nikole, bila je obostrano prihvaćena. Na odluku Rusije da prihvati ponudu Vojne konvencije uticale su procjene potrebne reorganizacije crnogorske vojske kao realne mogućnosti većeg vojnog i političkog prisustva Rusije u Crnoj Gori.

Pošto Rusija još nije bila spremna za zaoštavanje odnosa, a crnogorske ambicije željela je da usmjerava i kontroliše smjerom sopstvene balkanske politike, Vojna konvencija smatrana je cjelishodnim rješenjem.

Uostalom, jasna ruska podrška Crnoj Gori pokazana je i činjenicom što je prilikom krunidbenih svečanosti (1910) kralj Nikola I Petrović dobio čin feldmaršala ruske vojske.

Nakon toga u novembru (1910) na Cetinju i u decembru u Moskvi zaključena je Vojna konvencija. Suštinu njenih članova činile su obaveze Crne Gore da se bez pristanka Rusije Crna Gora ne može uplitati u balkanska zbivanja.

Konvencija je bila poslednji pokušaj da odnosi Rusije sa Crnom Gorom dobiju, konačno, karakter potpune međusobne saradnje. Finansijska pomoć ovim bi bila usmjeravana u ciljeve za koje se postigne obostrana saglasnost. Međutim, zbog nepridržavanja obaveza preuzetih ovom konvencijom, odnosno angažovanjem Crne Gore u malisorskim ustancima u Sjevernoj Albaniji (1911) i sklapanjem saveza sa Srbijom, Bugarskom i Grčkom u balkanskim ratovima (1912-1913), kralj Nikola izgubio je naklonost ruskog dvora i politikom rata, mimo odobrenja Rusije, rizikovao prestanak ruskih obaveza po osnovu Vojne konvencije.

Kako su, tokom skadarske krize (1913) poremećeni odnosi Crne Gore sa velikim silama, što je dovelo do pomorske demonstracije protiv Crne Gore, koju je, nevoljno, podržala i Rusija, odnosi između Cetinja i Petrograda su se i dalje komplikovali.

Poslije Balkanskih ratova ni jedna od velikih sila, pa ni Rusija, nije pokazala spremnost da ekonomski pomogne Crnu Goru. Na ideju o zajedništvu Srbije i Crne Gore, nakon mira u Bukureštu (1913), oštro je reagovala Austro-Ugarska, videći u tome prijetnju njenoj politici „Drang nach Osten“.

Nakon Balkanskih ratova, Crna Gora je ekonomski potpuno iscrpljena. Njene finansije su bile preslabe za bilo kakvu novu ratnu kampanju, iako su događaji išli neumoljivo ka velikom sudaru sila. Austro-Ugarska je postala smrtna prijetnja i Srbiji i Crnoj Gori. Rusija, nezadovoljna držanjem Crne Gore u pomenutim događajima, zadržavala je isplatu vojne subvencije, iako je znala da je u maju 1914. godine finansijski položaj crnogorskog Ministarstva vojnog bio kritičan i gotovo bezizlazan.

Nenalaženje puta da se, u promijenjenim međunarodnim okolnostima, međusobni odnosi usklade i ojačaju, pokazalo se kao obostrana slabost. Nastojanje Rusije da isplatom pomoći i zaključenje Vojnog sporazuma utiče na spoljnu politiku Crne Gore i time očuva svoj prestiž u njoj, okončalo se neuspjehom. Isto tako crnogorsko neslušanje savjeta moćne Rusije imalo je, po nju, uprkos ratnih uspjeha, teške posljedice. Konačno, vojna konvencija je bila primjer uzaludnih nastojanja da se vojni i politički odnosi Rusije i Crne Gore potpuno usklade.

Na agresiju Austro-Ugarske na Srbiju 28. juna 1914, Crna Gora je objavila rat, pridružila se napadnutoj Srbiji i žrtvovala neutralnost savjetovanu i od Rusije. Crna Gora nije mogla izbjeći ovu moralnu i bratsku obavezu, kao ni činjenicu da se ne nađe u ratnom taboru gdje se nalazi njena viševjekovna zaštitnica – Rusija. Savjeti i pomoć cara Nikole II očekivani i dobrodošli, nažalost nijesu uticali na tragična vojna i politička stradanja Crne Gore u godinama Prvog svjetskog rata. Kralj Nikola Petrović pridržavao se savjeta cara Nikole II, nadao se i očekivao vojnu i finansijsku pomoć, koja je teško i okašnjelo stizala i ratovanjem do krajnjih granica pomagao saveznički napor. Štitio je ugroženu Srbiju i ušao s vojskom u Skadar da bi njoj i sebi stvorio potrebnu odstupnicu do savezničkih trupa.

Ulazak u Skadar, ne iz oholosti već iz ratnih potreba, koštao je Crnu Goru još jednog savezničkog povjerenja. Od takvih sumnji se, uprkos podnijetim žrtvama, nije oslobodila. Prepuštena sebi, ostavljena od svih, Crna Gora je kapitulirala. Veze sa Rusijom su, nakon Oktobarskih događaja (1917) prekinute.

Na Konferenciji u Versaju, Crna Gora je, voljom Srbije i saveznika žrtvovana kao država koja je u svemu bila zaslužna članica evropskih država.

Način njenog državnog uništenja i nasilnog prestanka ostaje na savjesti Konferenciji u Versaju (1919-1920).

*

* *

Nakon 86 godina, u kojima su Jugoslavija i Sovjetski Savez izgrađivali međudržavne, diplomatsko-političke, ekonomske, kulturne i druge odnose, nestankom Jugoslavije i Sovjetskog Saveza devedesetih godina XX vijeka, Crna Gora i Ruska Federacija su početkom ovog stoljeća nastavile, kao suverene države, davno započeti put. Priznavanjem Crne Gore za suverenu i nezavisnu državu (10. jun 2006) i uspostavljanjem diplomatskih odnosa, Crna Gora i Ruska Federacija uspješno sarađuju svestranim angažovanjem vlada i parlamenata, na ekonomskom planu, u oblasti kulture, prosvjete i nauke, robnoj razmjeni, turizmu, bezbjednosti i borbi protiv terorizma i organizovanog kriminala. Okolnost da se viševjekovno iskustvo crnogorsko-ruskih veza i odnosa, s početka ovog vijeka, ostvaruje u mjeri obostrane suverenosti i nezavisnosti, otvara niz mogućnosti sagledavanja ovih odnosa u njihovoj ukupnosti, obostranom interesu i želji za novim realnim i potpunim saznanjem, kako o prošlosti, tako i o savremenosti.

Rezime: *Crnogorsko-ruske veze i odnosi u minulim stoljećima ostavile su dubok trag kojim se svrstavaju u istoriju međunarodnih odnosa evropskih naroda i država i procjenjuju kao obostrano značajni na političkom, kulturnom, ekonomskom, vjerskom i idejnom planu. Upravo stoga, cilj ovog rada bio je da, u sažetom osvrtu, podsjeti na najznačajnija pitanja tih veza i odnosa i da kroz hronološki okvir prati njihov obostrani smisao, značaj i karakteristike. Međudržavna iskustva uvijek mogu da savremenost u ponečemu podstiču, hrabre, ali i da opominju. Crnogorsko-ruski odnosi su svakako primjer koji nadilazi strah od spoznaja koje nijesu prijatne nasljeđu. Nasuprot iluzijama kojih je ovdje doista bilo, više s crnogorske strane, ovi odnosi su u svojoj ukupnosti primjer obostranih nadanja i interesa.*

UDK 94(497.16)
UDK 271.2(497.16)

Srđan PEJOVIĆ

KAKO SU UTVRĐENI KTITORI DVIJE CRKVE U SVAČU U ISTORIJI CRNE GORE, TOM 1, KNJIGA 2

Znatne posljedice protivrječnosti i nagađanja u naizgled sitnom detalju

Sažetak: Rad se bavi pitanjem načina određivanja ktitora u slučaju dvije velike crkve u Svaču u „Istoriji Crne Gore, tom 1, knjiga 2“. Kritički je osvrt na naučni metod koji je primijenjen u određivanju ktitora ovih crkava. U tom kontekstu podaci saopšteni u jednom detalju-fusnoti, konfrontirani su sa činjenicama iz postojeće literature. Na odgovarajući način je urađen osvrt na primijenjeni metod interpretacije i zanemarivanja činjenica.

Ključne riječi: Ktitorski natpisi, epitaf, Svač, episkop Marko, kraljica Jelena, kralj Uroš, prethodna literatura, narodno sjećanje, materijalni tragovi.

HOW WERE SPECIFIED THE FOUNDERS OF THE TWO CHURCHES IN SVACH, IN THE HISTORY OF MONTENEGRO VOLUME 1, BOOK 2nd

Significant effects of contradictions and speculation in the seemingly small details

Abstract: The paper deals with a question how to determine the founder of two large churches in Svach in the history of Montenegro, Volume 1, Book second. Also given a critical review of the scientific method that was applied in determining the founders of these churches. In this context, the data presented in detail one-footnote, are confronted with the facts from the

existing literature. The appropriate reference is made to the applied method of interpretation, and neglecting the facts.

Keywords: *Founders' inscriptions, epitaph, Bishop Mark, Queen Helen, King Uros, the previous literature, popular memory, physical evidence.*

Sakralna arhitektura XIII i XIV vijeka na teritoriji Crne Gore, odnosno srednjovjekovne Zete ili, pak, Pomorja, kako autor poglavlja¹ dosljedno naziva područje Crnogorskog primorja i doline Bojane u pretežnom dijelu teksta, obrađena je u *Istoriji Crne Gore*, u poglavlju *Arhitektura prelaznog, romansko-gotskog stila*.²

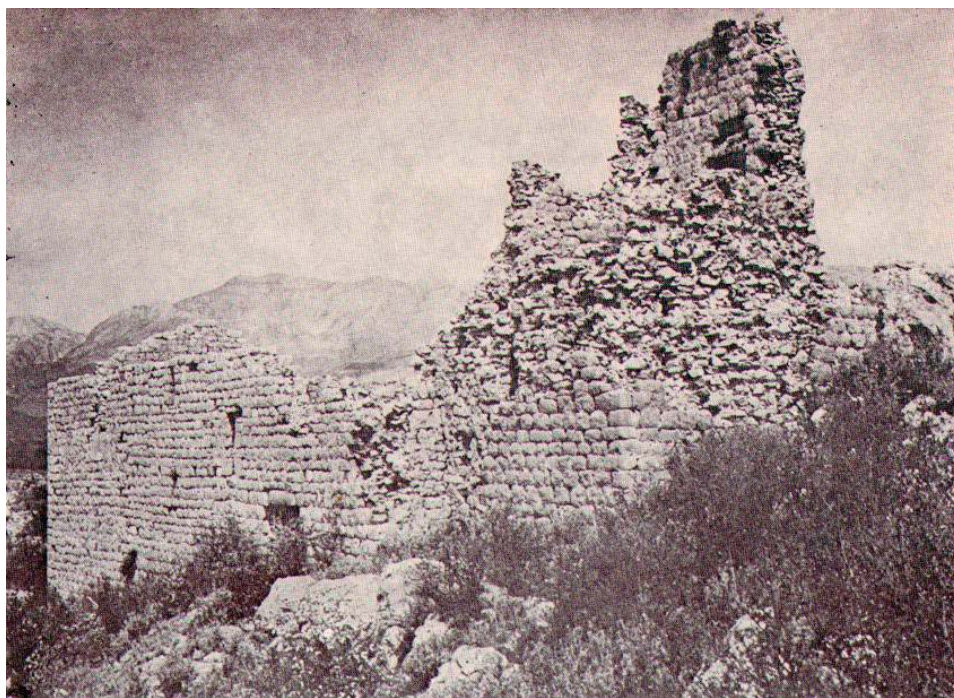
Govoreći o jednobrodnim crkvama (sa polukružnom i pravougaonom apsidom), autor je saopštio podatke o dvjema crkvama u Svaču – katedrali Sv. Jovana (u gornjem gradu) i crkvi Sv. Marije (u podgrađu). Primijetio je da su obje sagrađene pod uticajem arhitekture crkvenih prosjačkih, propovjedačkih redova.³ Ostaci crkava, njihov položaj, način građenja, itd., opisani su detaljno, predstavljeni su osnovnim i podužnim presjecima i fotografijama, a utvrđeno je i kome su posvećene na temelju „sve prethodne literature“.⁴

¹ *Istorija Crne Gore*. Tom 1, knj. 2, Titograd 1970. – „Zapadne oblasti srednjovjekovne Srbije, za koje se počevši od XIII vijeka u ćirilskim ispravama upotrebljava i skupni naziv „pomorska zemlja“, a kasnije i riječ Pomorje..., str. 161.

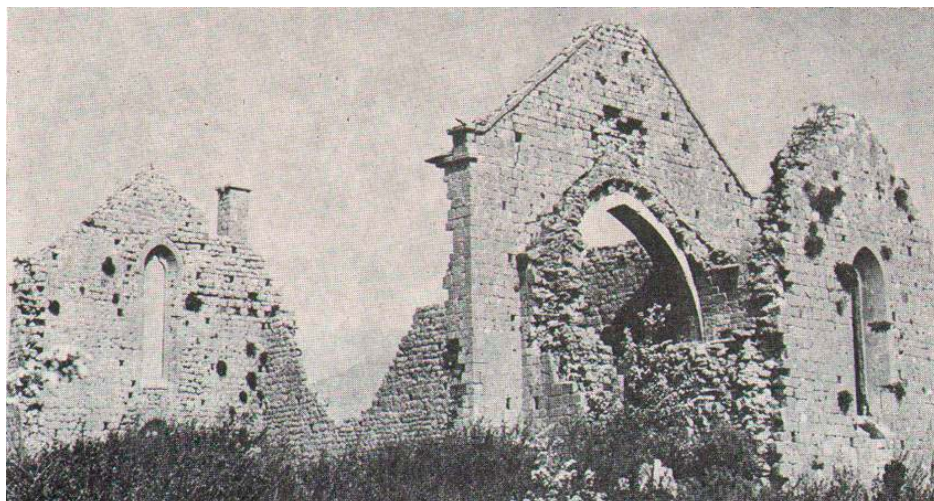
² Isto, autor Vojislav Korać (op. S.P.), str. 160-199.

³ Iako postoji tradicija građenja jednobrodnih crkava manjih razmjera na ovom prostoru, gotovo sve velike jednobrodne katoličke crkve ovog perioda građene su pod uticajem arhitekture koju donose prosjački redovi. Dugu benediktinsku tradiciju u arhitekturi smjenjuju nove graditeljske koncepcije koje donose prosjački i propovjedački redovi – franjevci i dominikanci. Njihove crkve su konzervativnije u pogledu razvoja prostornih i konstruktivnih koncepcija gotike. One su jednobrodne, drvenog stropa s kvadratnim apsidama krstastorebrastog svoda, određene tipološki i u svojoj krajnjoj jednostavnosti novom namjenom i ideološkim programom „propovjedničkih“ redova. Ovo je posljedica promjena u katoličkoj crkvi

⁴ *Istorija Crne Gore*. Tom 1, knj. 2, Titograd 1970: str. 176 - u fusnoti br. 76, autor upućuje na sopstveni rad *Graditeljska škola Pomorja*, koji inače čini okosnicu ovog teksta. Saopštava nam da je razriješen problem identifikovanja dvaju većih crkava u Svaču, te da je navedena sva prethodna literatura.

Svač, katedrala Sv. Jovana, pogled sa jugoistočne strane

Svač, Sv. Marija

Podaci koji su saopšteni o ovim dvjema crkvama, koje su predmet našeg interesovanja, su rezultat nekih ranijih istraživanja i sadržani su u do tada objavljenoj literaturi.⁵ Sa druge strane, ozbiljnija istraživanja materijalnih ostataka ovih crkava, od strane autora poglavlja, nijesu sprovedena u konkretnom slučaju, odnosno za ko/autorski rad na *Istoriji Crne Gore*, tako da dokumentarna struktura nije unaprijeđena. Interpretacija poznatih, već objavljenih, podataka upućuje na inkongruenciju u metodološkom postupku kada se radi o određivanju ktitora.⁶ Upravo je to novina u odnosu na ranije istraživače, jer su određenim postupkom, kao izvjesni, utvrđeni ktitori. Novijeg datuma su i fotografije crkava, kao i tehnička dokumentacija - podužni i osnovni presjeci, koji su objavljeni u publikaciji.

Ako se, u konkretnom slučaju, ne radi o novim podacima do kojih se došlo detaljnim i ozbiljnim iskopavanjima na terenu, već se sve temelji na do tada objavljenoj literaturi, onda upućenijeg poznavaoaca ništa ne sputava da zaključi kako su neke činjenice u protivurječnosti sa podacima objavljenim u „prethodnoj literaturi“. Par detalja, u kojima uviđamo ove protivurječnosti, mogli bi se pripisati nesmotrenosti ili pogrešci autora da se, na osnovu njih, ne izvode određeni zaključci koji su naučno neuvjerljivi i nepouzđani. Sa druge strane, nama bi se mogla pripisati sitničavost i pretjerano bavljenje detaljima, da iz naizgled sitnih detalja (saopštenih u fusnoti) ne izviru krupnije proizvoljne interpretacije koje, kasnije, pukim citiranjem i navođenjem literature, bivaju uvrštene u „provjerene istorijske činjenice“ – aksiome.

---

⁵ Većina podataka objavljena u: T. Ippen: *Stare crkvene ruševine u Albaniji*; Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. 11, str. 13-24, 1899. godine; Alexandre J. Degrand: *Souvenirs de la Haute – Albanie*, 1901. ; I. Jastrebov: *O pravoslavnim srpskim starim i novim crkvama u staroj Zeti, sadašnjem Skadarskom okrugu*; Glasnik SUD-a XL-VIII, 1880; Aleksandar Deroko: *U Bodinovoj prestonici – Putopisne arhitektonske zabeleške iz Skadra – grada Rosafa – i okoline*; Starinar, knj. V (za 1928, 1929 i 1930), str. 128-151; Vojislav Korać: *Graditeljska škola Pomorja* (doktorska disertacija), Beograd 1965.

⁶ Za obije crkve, a pogotovo kada se to tiče Sv. Marije. Naime zapostavljanjem činjenica koje su do tada objavljene, autor ne/svjesno sužava mogućnost identifikacije i uobličavanja određenog pojma u svijetlu „provjerljivih činjenica“, odnosno materijalnih ostataka, a otvara prostor za intrigantan način zaključivanja.

Naime, kada se radi o crkvi Sv. Marije u podgrađu Svača, autor smatra da ju je sagradio kralj Uroš ili kraljica Jelena.⁷ Poznato je da su oni, pogotovo Jelena, bili ктитори више crkava na ovom području i intencija da se njima pripiše i ova građevina ima smisla da nije izvedena kao zaključak iz jedne proizvoljne interpretacije činjenica, a koje su saopštene u do tada postojećoj literaturi.

Pošto je utvrdio patrone velikih jednobrodnih crkava u gornjem gradu podgrađu Svača⁸, autor pokušava da odredi i donatora za crkvu u gornjem gradu – Sv. Jovana. Navodi da se pored zapadnih vrata nalazi ploča, sa koje je namjerno otučen latinski natpis, a vidljiva je samo godina – 1300, tako da je nemoguće utvrditi ктитора.⁹ Dalje u tekstu o ovoj crkvi, ne bavi se ovim pitanjem, ali u fusnoti br. 77 razrješava pitanje ктитора na sljedeći način: **„Stanovništvo iz okoline Svača sačuvalo je prilično mutno sjećanje koje se odnosi na ovaj i jedan takođe otučen natpis na zapadnom zidu Sv. Marije. Po tom sjećanju, neko lice je došlo iz Skadra, možda u Prvom svjetskom ratu, i otuklo natpise. Ukoliko je podatak tačan, razlog za opisani postupak morao je biti političke prirode. Onome ko je otukao natpise moglo je smetati to što su u njima pomenuti, po svojoj prilici, kraljica Jelena ili kralj Uroš.“**¹⁰

U ovoj fusnoti sublimiran je sav metod i logika po pitanju određivanja ктитора, jer je nedostatak materijalnih dokaza (otučenih natpisa – koje autor smatra ктитorskim – op. S. P.)¹¹ objašnjen u svijetlu narodnog sjećanja,

⁷ Stefan Uroš I –kralj 1243-1276; Jelena, žena Uroša I, kraljica Srbije, Duklje, Albanije... majka Dragutina i Milutina.

⁸ Iste patrone utvrdio je i Degrand puno ranije

⁹ *Istorija Crne Gore*. Tom 1, knj. 2, Titograd 1970., str.176

¹⁰ Isto.

¹¹ Fusnota 77 se nalazi na kraju rečenice koja se odnosi na crkvu Sv. Jovana i glasi: „Na kraju natpisa ostala je godina 1300. Na ovome mjestu sa godinom morao je stajati donatorski natpis, koji se, svakako, odnosio na građenje crkve.“

Sasvim je jasno da i „jedan takođe otučen natpis na zapadnom zidu Sv. Marije“, predstavlja za autora donatorski natpis.

Na ove detalje skrenuo mi je pažnju, a tako i dao podsticaj za ovaj rad, gospodin Branislav Borozan.

određenih političkih prilika, pobuda i motiva što svakako ne uživa naučnu plauzibilnost. Pogotovo što prethodna literatura donosi drugačije podatke.¹²

Govoreći o crkvi Sv. Marije, u daljem tekstu, autor još jednom pominje mogućeg ktitora.¹³ Pozivajući se na J. Radonića,¹⁴ navodi: „**Svakako na ovu crkvu** odnosi se pričanje katoličkog misionara Leonardija, zasnovano možda takođe na usmenom predanju. On piše 1642. god. da je kralj Uroš za katolike u Svaču sagradio Bogorodičnu crkvu“. Pored toga, dalje saopštava, a što je bitno za naš dalji tekst, sljedeće: „Čitanje i tumačenje **tri latinska natpisa** koji su postojali u zapadnom zidu crkve, a od kojih se do danas nije očuvalo praktično ništa, ne pruža o crkvi nijedan pouzdaniji podatak“¹⁵.

I na ovom mjestu autor potvrđuje da ne postoje materijalni tragovi o crkvi i njenom građenju. Jedan natpis na ovoj crkvi, za koji se smatra da je donatorski, je uništen na način opisan u citiranoj fusnoti.¹⁶

Ovo je cjelokupno razmatranje o ovom pitanju za obje crkve, koje sadrži citirana publikacija. Kako smo već spomenuli, nedostatak materijalnih tragova (donatorskih natpisa) razjašnjen je u svjetlu političkih pobuda, shvatanja i motiva, što je prilično neuvjerljivo i nedovoljno. Upravo zbog te činjenice potrebno je da se osvrnemo na „prethodnu literaturu“ o ovim crkvama. Prvenstveno je potrebno provjeriti da li ona sadrži činjenice o materijalnim ostacima, a posebno o često spominjanim natpisima.

---

¹² Podaci o natpisima u crkvi Sv. Marije objavljeni su u „prethodnoj literaturi“.

¹³ Isto, str. 185.

¹⁴ J. Radonić: *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje*, SAN, 155.

Marin Bici takođe donosi podatak o kralju Urošu kao ktitoru Bogorodične crkve u Svaču u fusnoti. On ne spominje natpise, a bavi se opisom stanja samo katedralne crkve „sv. Ivana krstitelja“.

Vidi u Marin Bici: *Iskušenja na putu...*; Budva 1985, str. 35-36.

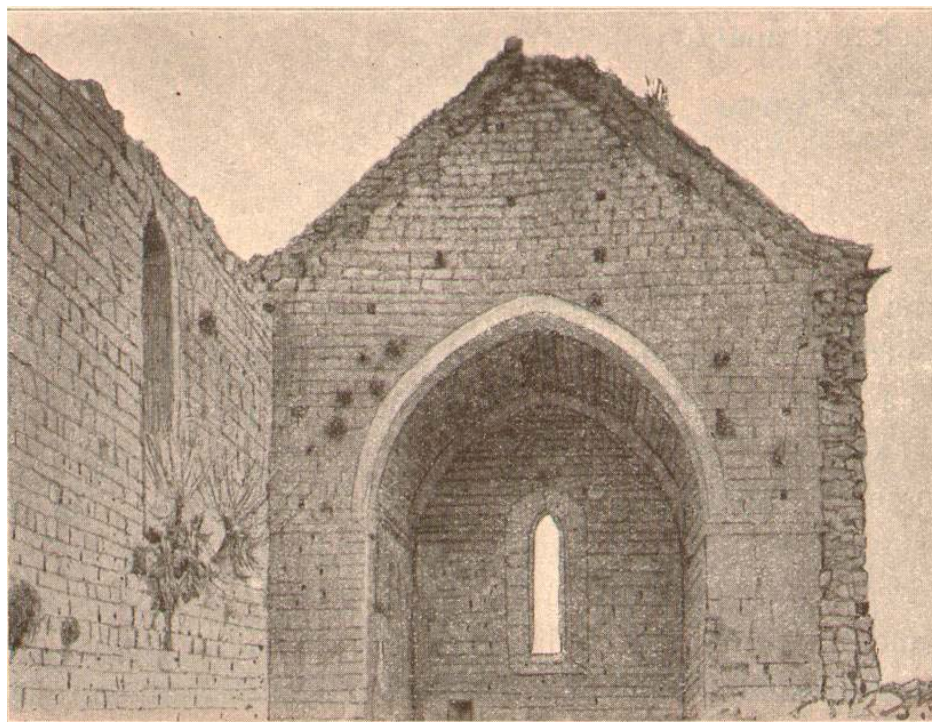
¹⁵ Autor zna za tri natpisa u zapadnom zidu crkve – od kojih je jedan, po njemu otučen, jer su na njemu bili podaci o građenju i donatoru crkve. Takođe je jasno da sva tri natpisa nemaju nikakvih podataka o crkvi.

¹⁶ Sljedstveno tome, pošto je utvrdio da materijalnih podataka o građenju crkava nema, autor je određenom logikom zaključio kako su izvjesni ktitori- kraljica Jelena ili kralj Uroš. Propustio je samo da u „prethodnoj literaturi“ utvrdi da li postoje podaci o materijalnim tragovima.

Par publikovanih radova koje ćemo koristiti u daljem tekstu, sadrže opise i značajne podatke o natpisima u pročelju crkve Sv. Marije. Podaci su interesantni i odnose se na opise natpisa, njihov sadržaj i značenje, a pribavljeni su *in situ*, te na odgovarajući način svojevremeno publikovani.

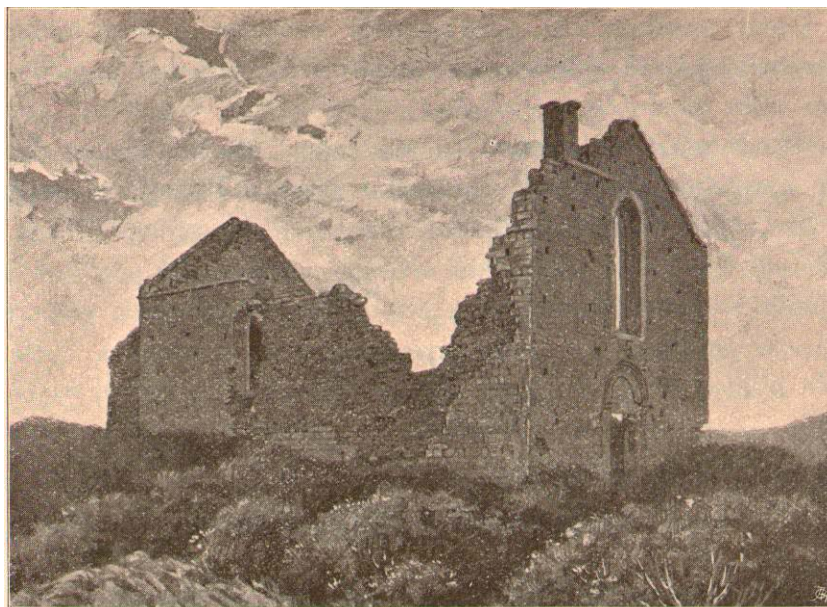
Navedeni podaci nijesu u nauci problematizovani niti opovrgnuti na odgovarajući način, pa ostaje nejasno zašto nijesu korišteni, jer upućuju na materijalne podatke o stanju, sadržaju, značenju i vrsti natpisa u crkvi Sv. Marije, a koje nije zatekao sačuvane autor navedenog poglavlja.

U svom radu „Stare crkvene ruševine u Albaniji“, Teodor Ippen, pored opisa i fotografija crkava, saopštava značajne podatke o natpisima koji se nalaze u zapadnom zidu crkve u podgrađu Svača – Sv. Marije¹⁷.

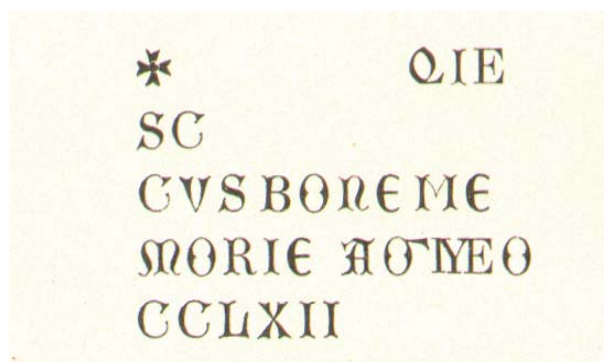
Crkva sv. Marije-apsida

¹⁷ Ippen: *Stare crkvene ruševine u Albaniji*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. 11, str. 13-24, 1899.

Crkva sv. Marije

Podaci o tri natpisa u crkvi Sv. Marije,¹⁸ koje Ippen donosi, su jako značajni, jer je njihov sadržaj prezentovan u literaturi. Pridao im je značaj u svom radu, detaljno se bavio njima i opisao ih: „Lijevo od ulaza umetnuta su tri mala, obična tesana kamena sa usječenim natpisima, koji se vrlo teško čitaju. Ponajbliži ulazu kamen pokazuje ove, lako vidljive znakove:

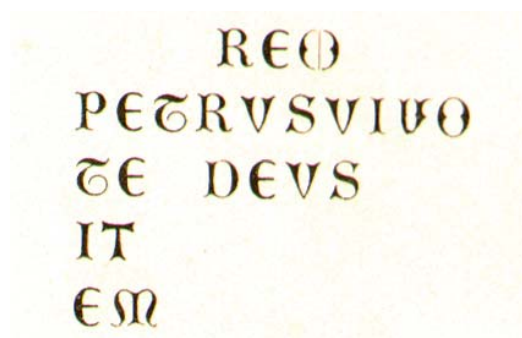

¹⁸ Ippen se ne bavi pitanjem patrona već je opisuje kao crkvu u podgrađu.

Dalje u tekstu rekonstruisao je sadržaj natpisa: „Znakovi ti čitaju se ovako:

[Hic re]quiesc[it in pace Episcopus Mar]cus bone memorie A(nno) D(omini) Mile(simo) CCLXII¹⁹. U prevodu sadržaj natpisa glasi: Ovdje počiva u miru dobre uspomene episkop Markus. Ljeta gospodnjeg MCCLXII (1262)²⁰

Kraj ovog natpisa Ippen opisuje drugi koji je više oštećen i na kome se mogu raspoznati znaci koje bilježi i donosi u tekstu:

Sadržaj natpisa sa ove ploče nije pokušao da rekonstruiše²¹, dok za treći natpis kaže da je polovina ploče obijena, a da je tekst u preostaloj polovini nemoguće raspoznati.

Najvažnije u svemu što ih identifikuje kao nadgrobnike, odnosno epitafe.²² Iako je Ippen zatekao ove dvije crkve u lošem stanju značajni su

¹⁹ Podatke o episkopu Marku pročitao je i Alexandre Jules Degrand, koje objavljuje par godina poslije.

²⁰ Božidar Šekularac: *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Cetinje 1994, str. 99.

²¹ Isto. Kod drugog natpisa raspoznaje se ime biskupa Petra – 1284.

²² Znači ne radi se o donatorskom natpisu kako izvodi zaključak V. Korać.

Zašto? Malo je vjerovatno da su franjevci tako rano gradili crkvu (sasvim izvjesno je franjevačka) na ovom prostoru ako se uzme datovanje sa prvog natpisa, 1262. Natpis se najvjerovatnije ne odnosi na građenje crkve.

Sam autor smatra da je crkva u gornjem gradu katedralna i da je starija (1300), a za ovu smatra da je građena početkom XIV vijeka što je vjerovatno. Jedan elemenat koji

podaci, makar fragmentarni, o ove tri ploče, odnosno njihovom stanju, sadržaju i značenju. Natpis sa prve ploče je pročitao i jedan drugi istraživač - Alexandre Degrand, koji spominje episkopa Marka i saopštava podatke koji se podudaraju sa tvrdnjama Ippena.²³

Na kraju da spomenemo i Aleksandra Deroka, koji je tokom ljeta 1929. godine „prošao teritoriju Dioklitije i snimio njene arhitektonske spomenike“.²⁴

Između ostalog obišao je i grad Svač i ostatke crkava, o čemu je sačinio tehničku dokumentaciju (crteže i fotografije) koju je, uz opise crkava, publikovao u svom radu. I on je, poput prethodnika, u svom radu najviše pažnje posvetio dvjema najvećim crkvama u Svaču – katedrali Sv. Jovana i crkvi Sv. Marije. Iako to nije otvoreno saopštio, izgleda da nije zatekao sačuvana tri natpisa (uzidana u zapadni zid crkve Sv. Marije), makar fragmentarno, poput Ippena ili Degranda. Možda ga nijesu ni interesovali pretjerano, ili im nije pridavao značaj (makar onom prvom – najbolje sačuvanom), ali je našao za shodno da pomene „i Ippen i Degrand su pročitali na ostacima neke nadgrobne ploče, uzidane levo od portala, ime episkopa Marka i godinu 1262“.

Po ovome bi se dalo zaključiti da nije zatekao ni ostatke ploča, ili mu je to promaklo, ali je uvažio činjenice koje su saopštili pomenuti istraživači.

Bilo kako bilo, možemo zaključiti da ostaci natpisa na nadgrobnicima (prvi je najbitniji i najsachuvaniji), prilikom Derokovog obilaska nijesu zatečeni sačuvani, ni u onoj mjeri kako ih je Ippen zatekao i zabilježio, a Degrand potvrdio. Izvjesno je da su propali u ovom periodu, usljed kojih uzroka za nas je manje bitno, kao što nema potrebe da razmatramo noviju

---

franjevci programski vraćaju u arhitekturu svojih crkava krajem XIII vijeka - pravougaona apsida, prisutna je na crkvi Sv. Marije. Zbog ovog značajnog detalja teško je zaključiti da je građena u doba Uroša I. Sa druge strane, epitafi se uopšte pojavljuju na zidovima crkava sredinom XIV vijeka. Na kraju sadržaj prvog natpisa upućuje na Ippenov zaključak.

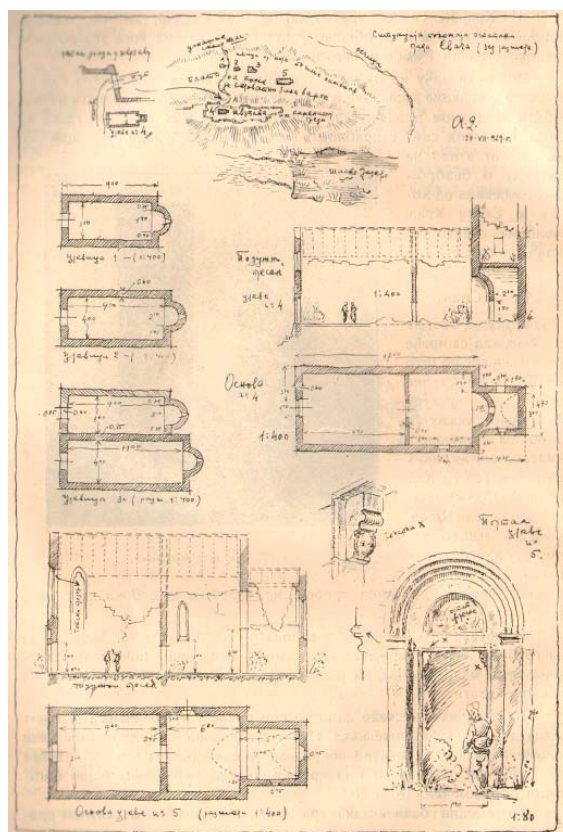
²³ U „Illyricum Sacrum“ ne spominje se episkop Marko, primjećuje Ippen.

²⁴ Aleksandar Deroko: *U Bodinovoj prestonici – Putopisne arhitektonske zabeleške iz Skadra – grada Rosafa – i okoline*; Starinar, knj. V (za 1928, 1929 i 1930), str. 128-151.

literaturu o ovim crkvama, jer ni kasniji istraživači, poslije Deroka, ne donose konkretnije podatke o natpisima.

Sa druge strane, rad Aleksandra Deroka je zabilježen kao literatura u poglavlju publikacije kojom se bavimo, dok radovi Theodora Ippena i Alexandra Degrande nijesu eksplicitno navedeni, a očito ni korišćeni kada su u pitanju podaci o natpisu/ima.

Uprkos tome što, pored ostalog, donose konkretan i dragocjen podatak o natpisima na epitafima, odnosno o prvom u pročelju crkve Sv. Marije, ovi radovi su zanemareni od strane autora poglavlja.²⁵

Crteži crkava u Svaču koje je uradio A. Deroko

²⁵ Osnovni razlog je u činjenici da jedino oni donose referentne podatke o natpisima u crkvi Sv. Marije, pa je neumjesno razmatranje pitanja sadržaja i vrste natpisa bez njihovog korišćenja.

Teško je odgovoriti da li se radi o neznanju, nesmotrenosti ili nepoznavanju „prethodne literature“, a neumjesno bi bilo tražiti razloge „političke prirode“ u ovom slučaju. Međutim, ignorisanje podataka, o kojima je riječ, odvelo je autora u grešku, odnosno u zaključak koji smo citirali u tekstu, a sadržan je u fusnoti 77.²⁶

Pošto smo predložili podatke o natpisima koje sadrži „prethodna literatura“, radi poređenja vrijedi da rezimiramo autorove stavove.

Kada govori o otučenom natpisu na katedrali Sv. Jovana, on smatra da se radi o donatorskom natpisu. Izvjesno tvrdi da je „i jedan *takođe* otučen natpis na zapadnom zidu Sv. Marije“ *takođe* donatorski natpis, te da su istovremeno uništeni. Sa druge strane, izvjesno je da je na crkvi Sv. Marije mogao biti otučen samo prvi od tri natpisa, jer jedino on ima raspoznatljiv sadržaj,²⁷ dok preostala dva nemaju sačuvane raspoznatljive podatke već krajem XIX vijeka.²⁸

U ovom slučaju očigledno je da su autorovi stavovi konfrontirani sa činjenicama koje sadrži navedena literatura. Sljedstveno tome, i zaključci o sadržaju natpisa i eventualnim ktitorima su pogrešni, shodno primijenjenoj logici. Uočljiva je tendencioznost logičke konstrukcije kamuflirane u naučni metod: nema zatečenih materijalnih ostataka → zanemaruje se literatura sa referentnim podacima o konkretnom natpisu → kao supstitucija uvodi se narodno sjećanje → formira se pojam o sadržaju i vrsti natpisa → izvodi se poželjan zaključak (plasira se kao izvjestan, jedini mogući, najvjerovatniji).

Primijenjena konstrukcija ne bi bila moguća, vjerovatna, izvjesna, niti logična da su poznati podaci, koje sadrži literatura, uzeti u obzir i razmatranje iz sljedećih razloga:

- da je pomenuti autor baratao podacima, koje sadrže ovi radovi, ne bi mogao da zaključi da je jedan otučen natpis na zapadnom zidu Sv. Marije, u stvari, donatorski natpis, jer se radi o epitafu;

²⁶ Skloni smo da zaključimo kako pomenuti radovi nijesu bili nepoznati autoru poglavlja. Naime, autor na drugom mjestu u tekstu, kada govori o crkvi Sv. Srđa i Vakha spominje „dva dobro poznata latinska natpisa“, koji se odnose na građenje crkve. Činjenica je da je crtež prvog i fotografiju drugog ktitorskog natpisa, među prvim, publikovao Theodor Ippen u istom radu koji navodimo.

²⁷ Taj sačuvani natpis pominje episkopa Marka i 1262 godinu.

²⁸ Kada ih je zabilježio Ippen, a potvrdio Degrand. U autorovo vrijeme (druga polovina XX vijeka), kako sam tvrdi, sva tri natpisa su uništena.

- ne bi mogao da zaključi da se u natpisu pominju kraljica Jelena ili kralj Uroš, jer se natpis odnosi na episkopa Marka;
- primijenjenom logikom ne bi mogao da identifikuje navedene ktitore, makar za crkvu Sv. Marije.

Smatramo da je u ovom kontekstu uočljiva tendencioznost, a i najvjerovatniji razlozi zbog kojih su činjenice zapostavljene.

Iako je to manje bitno, vrijedi se osvrnuti i na interpretaciju narodnog sjećanja, kao temeljnog svjedočanstva o „jednom događaju“, koji predstavlja potku logičke konstrukcije o ktitorima. Skrećemo pažnju kako je interesantno povezan istorijat, odnosno sudbina natpisa sa katedrale Sv. Jovana i „jednog otučenog natpisa“ sa crkve Sv. Marije. Sve se pripisuje istom događaju, istom licu, političkim pobudama, pa su istovremeno i uništeni.

Smatramo da je i ovdje upređena proizvoljnost kao dodatak konstrukciji, jer je vrlo moguće da natpisi na pomenutim crkvama nijesu nestali u isto vrijeme, bez obzira da li su uništeni mehaničkom silom i namjerno ili su stradali od zuba vremena. Pretpostavljamo da bi Theodor Ippen zabilježio i tekst sa natpisa na katedrali Sv. Jovana da ga je zatekao. Pogotovo smatramo, da mu ne bi smetalo ako bi se u njemu spominjali kraljica Jelena ili kralj Uroš, jer je u istom radu donio dva natpisa sa crkve u Širdžiju (Sv. Srđ i Vakh) koju je obnovila Jelena sa sinovima.²⁹

Na kraju, zašto ne spomenuti i određenu politizaciju koju je sam autor naveo kao osnovni motiv za događaj koji je „sačuvan u prilično mutnom sjećanju“.

Sve i da je tačno narodno predanje, koje nam autor prenosi, kako je neko lice došlo iz Skadra i otuklo natpise,³⁰ teško je utvrditi motive, a isuviše smjelo pripisati ih političkim aspiracijama, shvatanjima ili prilikama.

Uprkos pogodbenom načinu („ukoliko je podatak tačan“), sam autor bez zazora gradi izrazito politizovanu logičku konstrukciju. Tvrdi da je

²⁹ Ippen je donio crtež prve ploče gdje se spominju kao graditelji kraljica Jelena i sinovi Dragutin i Milutin(1290), a fotografiju druge gdje se kao graditelj spominje kralj Milutin sa opatom Petrom Dohneom iz Skadra. Ippen je datuje 1293, iako je ovo pogrešno. Kasnije je datovana 1318., što je vjerovatnije, jer je ploča pukla po sredini što se vidi i na njegovoj fotografiji. Izvjesno je da se poslije pukotine raspoznaje broj XVIII.

³⁰ Na katedrali Sv. Jovana i jedan na crkvi Sv. Marije.

motiv za opisani postupak **morao biti političke prirode**, jer je počiniocu moglo smetati što se u natpisima spominju³¹ kraljica Jelena ili kralj Uroš.

Znamo da natpis u crkvi Sv. Marije nije donatorski natpis, već epitaf episkopu Marku,³² o čemu postoje činjenice u „prethodnoj literaturi“, a kako autor smatra da motiv za opisani postupak **mora biti političke prirode**, onda se može zaključiti kako je počiniocu moglo smetati što se na natpisu u pročelju crkve Sv. Marije sasvim izvjesno ne spominju kraljica Jelena ili kralj Uroš.

Ovo je jedini mogući zaključak u svijetlu politizacije određenog događaja, a na temelju poznatih činjenica.

Takođe je moguće, ako je motiv političke prirode da je počiniocu smetao natpis na latinskom.

Gore iznijeto nije izraz malicioznosti, već slijed jedne logike koju sam autor promoviše, doduše bez odlučnih činjenica, tako da može značiti potvrdu politizacije „događaja“, na čemu počiva sva konstrukcija. Ovo jeste i nužna ilustracija odsustva naučnog metoda i primijenjene logike. Nedovoljnost naučnog metoda izrazita je u zanemarivanju „prethodne literature“, koja nekritički i neizrečeno biva skrajnuta, a oslonac se nalazi u narodnom sjećanju.

U tom kontekstu zaključićemo autorovim stilom: Ako se „događaj“ stvarno zbio i neko lice otuklo natpise, nije otučena literatura sa podacima o sadržaju natpisa, pa razlozi njenog zanemarivanja mogu biti političke prirode.

---

³¹ Po svojoj prilici – što znači sasvim izvjesno – op. S.P.

³² Ovaj je mogao biti predmet opisanog događaja, jer je jedini bio sačuvan.

Velimir VUJAČIĆ

MEDALJA – SPOMENICA POVODOM VJENČANJA PRIJESTOLONASLJEDNIKA DANILA

Sažetak: Uz podsjećanje na svečanosti povodom vjenčanja prijestolonasljednika Danila i Jute Meklenburg-Strelac, u radu je obrađena medalja-spomenica izrađena tim povodom. Na osnovu arhivskih podataka iz fondova Ministarstva unutrašnjih djela, koji se prvi put prezentiraju javnosti, opovrgnuta je teza iz naše falerističke literature da je medalja-spomenica izrađena u malom tiražu.

Ključne riječi: Prijestolonasljednik, princeza, Danilo Petrović, Juta-Milica Maklenburg-Strelac, medalja, spomenica, vjenčanje, Crna Gora, Cetinje.

MEMORIAL-MEDAL IN THE OCCASION OF THE CROWN PRINCE DANILO'S WEDDING CEREMONY

Abstract: With reference to the wedding ceremony of the crown Prince Danilo and Juta Meklenburg-Strelitz the paper deals with the memorial-medal which was made for that occasion.

Based upon the archival records from the Ministry of Internal Affairs, that are presented for the first time to public the thesis of our falerističke literature that memorial medal was made in small editions was refuted.

Keywords: heir to the throne, princess, Danilo Petrović, Juta-Milica Maklenburg-Strelitz, medal, memorial, wedding, Montenegro, Cetinje

Do Berlinskog kongresa 1878. godine, osim svečanosti povodom rođenja i krštenja prijestolonasljednika Danila, u Crnoj Gori nije bilo većih državnih i dinastičkih proslava. To je razumljivo, ako se ima u vidu činjenica da je Crna Gora do tada bila mala i nerazvijena i, uz to, međunarodno nepriznata država. Tek poslije 1878. godine, Crna Gora, znatno uvećana i formalno-pravno priznata, prolazi kroz fazu izgradnje građanske države, a njen vladar stiže ugled i van crnogorskih granica. Pred spoljnim svijetom, romantično viđenje jedne male države čiji narod sa nečuvenom hrabrošću brani svoju slobodu od

moćnih neprijatelja, doprinijelo je da se i oko njenog vladara i dinastije uopšte isplete oreol slave. Popularnost dinastije posebno je porasla krajem XIX vijeka, kada su, brakovima djece knjaza Nikole, uspostavljene srodničke veze sa najstarijim vladarskim lozama ondašnje Evrope - Romanovima i Savojsima, a preko Batenberga i Meklenburg – Strelica i sa engleskom kraljevskom kućom. Ovako stečeni visoki ugled trebalo je, po uzoru na ostale evropske dvorove, isticati vidnim obilježjima značajnih događaja vezanih za državu i dinastiju. Počev od 1896. godine, kada je proslavljena dvjestagodišnjica vladavine dinastije Petrović – Njegoš, svi takvi datumi praćeni su proslavama koje su imale zvanični državni karakter. U dva navrata, ove godišnjice su iskorišćene za zvanično međunarodno priznanje tim povodom uvećanog ranga i titulature crnogorskog vladara. U takvim uslovima, proslave državnih i dinastičkih jubileja dobijaju puno političko opravdanje.

Od tog vremena, svi jubileji dinastije Petrović - Njegoš obilježeni su prigodnim ordenima i medaljama. Neka od njih važile su kao službena odlikovanja i dodijeljivane su prilikom svečanosti za dugogodišnju službu i odanost vladaru. Dvije spomenice vezane za proslavu dvjestagodišnjice dinastije imale su formu ordena, a njihova namjena svodila se na odlikovanje članova samo najuže porodice knjaza Nikole. Jedna je izrađena kao unikat, a druga u neznatnom broju primjeraka. Medalja – spomenica povodom vjenčanja prijestolonasljednika Danila, o kojoj će u ovom tekstu biti riječi, nije imala službeni karakter i kod njene dodjele nijesu primjenjivani neki određeni standardi.¹

Prije obrade same medalje, potrebno se osvrnuti na događaje koji su prethodili njenom osnivanju.

Još od dječaćkih dana, Danilo Petrović, najstariji sin knjaza Nikole, pripreman je za nasljednika prijestola. Međutim, ovaj nesumnjivo inteligentan i solidno obrazovan mladić nije uspijevao da ispuni očeva očekivanja. Suprotno tradiciji kuće Petrović-Njegoš, koja je Crnoj Gori dala niz sjajnih političara i vojskovođa, Danilo nije imao ni talenta, ni afiniteta, pa ni snagu ličnosti za ulogu koja mu je po rođenju bila određena. Daleko više sklonosti imao je za slobodan i lagodan život bez obaveza, putovanja, posjete otmenim salonima po evropskim metropolama, lov i sva zadovoljstva koja život može pružiti čovjeku njegovog ranga.

¹ Milan Jovičević, *Crnogorska odlikovanja i plakete*, Cetinje, 1998, str. 75.

U ovakve životne nazore uklapao se i njegov stav prema braku – prijestolonasljednik nije mnogo žurio da osigura nastavak loze. Ipak, pod pritiskom roditelja, Danilo se sa navršenih 28 godina morao odlučiti i na taj toliko odlagani korak. Za pomoć u izboru nevjeste angažovana je velika knjaginja Milica Romanov, njegova sestra, uvijek spremna da veliki uticaj, kojim je raspolagala, upotrijebi u korist svoje crnogorske rodbine. Sa njenim moćnim vezama, dovoljno je bilo da pozove brata u goste i omogući mu kretanje po ondašnjim petrogradskim salonima, stjecištima evropske aristokratije, a sve ostalo išlo je po unaprijed planiranom toku. Naravno, tome je dat i odgovarajući publicitet u sredstvima informisanja. Petrogradsko „Novoje Vremja“ obavijestilo je svoje čitaoce da se crnogorski prijestolonasljednik već duže vrijeme nalazi u ruskoj prijestonici. „Mladi Nasljednik već je odavno stekao iskrene simpatije kako u svojoj otadžbini, tako i po drugijem državama. Mada je još mlad, crnogorski Prestolonasljednik odlikuje se rijetkijem taktom, umijenjem traktirati ozbiljna politička pitanja, i svojijem urođenijem svojstvima, kako po konacima istočnijih vlastelina, tako po jevropskijem dvorovima, on svuda budi iskrene simpatije... Za vrijeme svojih putovanja Prestolonasljednik pažljivo posmatra događaje, upoznaje se sa državnijem i društvenijem trudbenicima, i o svemu piše svom ocu, Knjazu Nikoli...Prijestolonasljednik putuje inkognito i sada se nalazi u Petrogradu“.² „Glas Crnogorca“, koji je prenio citirani članak, sa ponosom ističe da se: „Iz ovijeh redaka najuglednijeg petrogradskog lista može vidjeti, kakvijem simpatijama predusrijetaju našega Prestolonasljednika u prijestonici velike slovenske Carevine“.

Na jednom prijemu kod velike knjaginje Marije Pavlovne, supruge Vladimira Konstantinoviča Romanova, inače po rođenju princeze od Meklenburg-Šverina, Danilo je upoznao njenu gošću i nećaku Jutu. O tome da li je devetnaestogodišnja Juta, kćerka prijestolonasljednika Meklenburg-Strelca, već kod prvog susreta „osvojila srce crnogorskog nasljednika prijestola“, kako to tvrdi vojvoda Gavro Vuković, ili njihovo poznanstvo nije bilo nimalo slučajno, već veoma brižljivo planirano – može se samo nagađati. U svakom slučaju, odmah poslije poznanstva uslijedila je zvanična vjeridba, koju je, po uobičajenim ruskim dvorskim normama, svečano

² „Glas Crnogorca“, 3. april 1889, br. 14

objavio lično car Nikola II.³ Ovim povodom, „Glas Crnogorca“ donio je, na naslovnoj stranini, obraćanje knjaza Nikole „Mom dragom narodu“ u kome je, između ostalog, rekao i sljedeće:

„Crnogorci! Pun roditeljske ljubavi objavljujem vam danas, da se i taj sretan događaj zbio. Naš dragi sin Nasljednik Knjaz Danilo vjerio se u prošlu Subotu u Petrogradu pod okriljem i blagoslovom našega moćnoga Pokrovitelja Nj. V. Cara Nikole sa milom kćerkom Njegovog Kraljevskog Visočanstva Prestolonasljednika Velikoga Knjaza od Meklenburg-Strelica, kćerom drevnoga i slavnoga Vladarskoga Doma, kćerom velikoga naroda njemačkoga“.⁴

Ovaj događaj bio je povod da knjaz Nikola primi mnogobrojne čestitke od najistaknutijih evropskih vladara. Navodimo samo najznačajnije:

Ruski car Nikola II: „Carica i ja srećni smo, što možemo čestitati Vašem Visočanstvu tako isto i Knjaginji povodom vjeridbe Vašeg sina Danila sa Princezom Meklenburg Strelicom. Naše najtoplije želje za njihovu sreću i napredak!“.

Fridrih Vilhelm, veliki vojvoda Meklenburg-Strelica: „Blagodareći Vašemu Visočanstvu, pridružujem se od svega srca Vašijem željama za sreću mladijeh vjerenika“.

Prijestolonasljednik Meklenburg-Strelica, veliki vojvoda Adolf Fridrih i velika vojvodkinja Jelisaveta: „Blгодарimo Vašem Visočanstvu i Knjaginji na dobrim željama koje nam izvoljeste izraziti. Mi smo duboko dirnuti ljubaznim načinom kojim hoćete da primite našu predragu kćerku“.

³ Milan Jovičević, *Vjenčanja na crnogorskom dvoru*, Beograd-Cetinje, 1990, str. 186. Rodonačelnik meklenburg strelicke loze je Adolf Fridrih, koji je, posredovanjem cara Leopolda I, 1701. godine dobio meklenburške posjede u oblasti Stargrada, Mirova i Nemerova, sa kneževinom Racenburg, kao i titulu vojvode od Meklenburg-Strelica. Odlukama Bečkog kongresa (1815), rang oba meklenburška vladara, i šverinskog i strelickog, podignut je na veliki vojvoda, sa predikatom u tituli Njegovo kraljevsko visočanstvo, a njihovi posjedi na Veliko vojvodstvo. U zbivanjima 1866. godine, veliki vojvoda strelicki slijedio je prusku liniju, pa je u ujedinjenoj Njemačkoj državi uživao povoljan status. Godine 1860. veliki vojvoda Meklenburg-Strelica postao je Fridrih Vilhelm, oženjen engleskom princezom Avgustom. Njihov sin i nasljednik Adolf Fridrih, oženjen kćerkom anhaltskog vojvode, otac je Danilo ve vjerenice Jute, rođene 24. januara 1880. godine.

⁴ „Glas Crnogorca“, 8. april 1899, br. 15

Kraljica Viktorija: „Blгодарим од свег срца Вашему Visočanstvu на ljubaznoj depeši kojom mi javiste vjeridbu Vašega sina Knjaza Nasljednika sa mojom rodicom Knjaginjom Jutom Meklenburg Strelic. Molim Vaše Visočanstvo i Knjaginu da primite moje čestitke i moje iskrene želje za sreću mladih vjerenika“.

Car Franc Jozef: „Učestvujem najživlje u sretnom događaju koji mi javi Vaše Visočanstvo. Molim Vas da primite moje najiskrenije čestitke i uvjerenje najusrdnijih mojih želja za sreću vjerenika“.

Kralj Umberto: „Obaznao sam sada vjeridbu tvoga sina Danila sa Knj. Jutom Meklenburg Strelic. Margarita i ja šaljemo Vam naše iskrene čestitke i naše želje za sreću vjerenika“.

Car Vilhelm: „Primio sam sad depešu kojom mi je V. V. izvoljelo javiti vjeridbu Vašega sina Danila sa Herceginjom Jutom Meklenburškom. Učestvujem iskreno u tom sretnom događaju i molim Vaše Visočanstvo da primi moje čestitke“.

Kraljica Izabela. „Molim Boga da blagoslovi tu dragu vezu sa tisuću dobrih želja za Vaše Visočanstvo i za svu Vašu milu porodicu“.

Sultan Abdul Hamid: „Obaznao sam veseljem iz depeše Vašega Visočanstva sretnu vijest o vjeridbi Vašega predragoga sina Njegova Visočanstva Knjaza Danila sa Njenim Visočanstvom Knjaginjom Jutom Meklenburg Strelic. Hitam da čestitam Vašem Visočanstvu i da Vam dostavim moje želje za sreću i napredak vjerenika. Udijelio Vam Bog sreću da dočekate i u Vašoj unučadi ovako sretne događaje. Namjieran sam poslati za dan vjenčanja Njihovih Visočanstava naročito izaslanika sa misijom da čestita s moje strane“.

Rumunski kralj Karol: „Sa velikom sam radosti obaznao vjeridbu Vašega predragoga sina sa mladom Princezom Jutom. Čestitajući Vam od svega srca taj sretni događaj, želim da ta veza donese sreću Domu Vašega Visočanstva. Primite, Knjaže, uvjerenje moga iskrenoga prijateljstva“.

Srpski kralj Aleksandar: „Primi izraz mojih najboljih želja i čestitanja u tvojoj roditeljskoj radosti, prilikom vjeridbe tvoga sina Knjaza Nasljednika Danila“.

Bugarski knjaz Ferdinand: „Ja se od sveg srca pridružujem tvome veselju, tvojoj i tvoga doma. Fala ti, dragi brate i veliki prijatelju, što si se

odmah sjetio da mi javiš vjeridbu tvoga predragoga sina Prestolonasljednika Danila sa Nj. V. Knjaginjom Jutom Meklenburg Strelic. Primi, dakle, moje najživlje želje za taj dragi i sretni događaj“.

Veliki knez Konstantin Romanov: „Nemam riječi da Vam izrazim radost koju osjećam u veselju Vašemu i lijepe Crnogorske Zemlje sa njenom Uzvišenom Dinastijom. Moja se supruga pridružuje mojim čestitkama. Neka Bog blagoslavi i zaštititi ovu veliku sreću i neka je svakijem danom uvećava“.

Velika knjaginja Marija Pavlovna: „Dirnuta Vašom ljubaznom depešom, šaljem moje najtoplije želje za Danilovu sreću i sreću dražesne vjerenice. Najusrdnije pozdravlje Knjaginji“.

Veliki knez Badema, Fridrih: „Velika knjeginja i ja iskreno učestvujemo u vašoj radosti i želimo svaku sreću Vašemu Sinu Knjazu Danilu“.

Veliki vojvoda i velika vojvodkinja od Saks-Koburg-Gota, Alfred i Marija: „Obaznali smo velikom radosti vjeridbu Vašega dragoga sina sa dražesnom princezom. Naka im Bog udijeli svaku sreću“.⁵

Od čestitaka koje su brojne institucije i pojedinci uputili knjazu Nikoli pomenućemo samo onu biskupa J. J. Štrosmajera: „Najsrdanija hvala na časnoj i radosnoj obavijesti. Dao Bog da sveta ženintbena sveza Uzvišenim Vjericima bude veječitim uzorom svake sreće, svakoga blagoslova i svake milosti Božje! Vama tako i Vašoj preslavnoj Knjaginji i cijeloj Vašoj divnoj obitelji budi zalogom osobite časti, radosti i veselja, koju u podpunoj mjeri zaslužujete. U to ime Bog blagoslovio!“.⁶

Dakle, sa velikim raspoloženjem vjeridba je primljena na Cetinju i u čitavoj Crnoj Gori. Telegram cara Nikole II o vjeridbi pročitao je sa dvorskog balkona okupljenom narodu Danilov mlađi brat Mirko. Njegov govor praćen je pucnjavom iz topova, zvonjavom zvona sa svih cetinjskih crkava, sviranjem nacionalne himne, narodnim veseljem i oduševljenim klicanjem okupljenog naroda. Ubrzo je čitav grad svečano iskićen. Sljedećeg dana u katedralnoj crkvi održano je blagodarenje u prisustvu čitave Knjaževe porodice, diplomatskog kora, državnih dostojanstvenika i

⁵ Ibid., 8. april 1899, br. 15.

⁶ Ibid.

velikog broja građana. Nakon bogoslužjenja, Knjaz i Knjaginja primili su, na svečanom prijemu u Dvoru, čestitke od stranih diplomata, političara i istaknutih stanovnika prijestonice. U toku dana na Cetinje su stizali i gosti iz okolnih naselja da bi se pridružili opštem veselju, a u ostalim crnogorskim gradovima održavane su slične manifestacije. „Glas Crnogorca“ ovako je prokomentarisao pomenute događaje: „Veće radosti Crna Gora nije doživjela od dana rođenja Nj. V. našeg omiljenog Prijestolonasljednika.

Daj Bože, da ova radost bude Crnoj Gori u veliki dobri čas!“⁷

Posebno su prijestolonasljednikovom vjeridbom bili zadovoljni članovi crnogorske vladarske porodice. Kao upečatljiv dokaz tih osjećanja, crnogorski zvaničnik navodi scenu iz manastira, kada je, prilikom jektanija, prvi put izgovorena novoizvedena riječ „Njegova nevjesta“, knjaz i knjaginja... su se pobožno tronuti spustili na koljena“. Ta osjećanja djelimično su iskazana i čestitkama članova porodice. Sestra Milica šalje telegram iz Rusije: „Neka Bog i Sveti Petar štiti vjerenike! U ovijem časovima velikog zadovoljstva moja je duša svakolika sa mojom dragom otadžbinom. Neka njeni blagoslovi, sa Vašijema, Mili Roditelji, budu izvor neprekidne sreće mladijeh Zaručnika“. Knjažević Mirko svoje oduševljenje izražava čestitkom upućenom bratu u Petrograd: „Blago meni jutros i dovijek!“⁸

Na Cetinju je formiran posebni Odbor na čelu sa vojvodom Božom Petrovićem, čiji je osnovni zadatak bio ukrašavanje varoši i doček gostiju. Crnogorski zvaničnik je sa zadovoljstvom izvijestio da je Odbor „... već uveliko razvio svoj rad. Juče je stigla novo ustanovljena garda“.⁹

Nakon vjeridbe, dan prije vjerenice, Danilo je otputovao za Njemačku. U Najstrelicu, sjedištu malog strelčkog vojvodstva, primljen je sa pompom i sjajem, rezervisanim samo za dočeke vladara. Sjutradan, kada je iz Rusije stigla i mlada princeza, slavlju nije bilo kraja. Najsterlic je bio iskićen crnogorskim i meklenburškim zastavama, velikim iluminiranim slikama Danila i Jute, a vjerenici su na svakom koraku obasipani cvijećem. O tome je „Glas Crnogorca“ donio iscrpan izvještaj, koji prenosimo u cjelini:

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid., 13. jul 1899, br. 27.

„Doček Nj. V. Prestolonasljednika Knjaza Danila u Najsterlicu bio je srdačan i svečan. Nj. K. V. Prestolonasljednik Veliki Vojvoda sa mnogobrojnom svojom svitom dočekaao je svog budućeg zeta na stanici. Varoš je bila iskićena zastavama meklenburškim i našijem. Mnoštvo naroda ulicama je vrvjelo. Isti dan je Nj. K. V. Veliki Vojvoda Vladajući primio Knjaza Danila i u večje je bio u Dvoru veliki gala-objed.

Sjutradan je stigla iz Petrograda Nj. V. Princeza Juta u pratnji dvorskih dama i dvorskog upravitelja Knjaza Altenburškog. Na stanici su Njezino Visočanstvo dočekali njezini Visoki Roditelji i srećni joj Vjerenik. Od stanice do Dvora mnoštvo naroda svijem putom najoduševljenijim klicanjem je pozdravljao Visoke Vjerenike i cvijećem obasipalo.

U večer je bilo veličanstveno osvjetljenje. Slike Vladalačke familije i Visokijeh Vjerenika, iluminirane, u vijencima od cvijeća, videle su se po svoj varoši. Veliko mnoštvo građanstva sa bakljadom i muzikom došlo je pred Dvor, gdje su Visoki Vjerenici pozdravljeni vrlo srdačnom i toplom besjedom. Visoki Vjerenici, kad su izišli da vide osvjetljenje po varoši, bili su praćeni svuda burnijem klicanjem od oduševljenog naroda.

Nj. V. Knjaz Nasljednik jučer je stigao u Berlin, i danas će biti primljen od Nj. V. Cara Vilhelma“.¹⁰

Za termin vjenčanja prvobitno je bio određen 18/30 jul, o čemu svjedoči sljedeći raspis crnogorskog ministra vojnog komandantima svih crnogorskih brigada:

“Gospodine Brigadiru,

Svadba Njegovoga Visočanstva našega ljubljenoga Knjaza Našljednika biće 18. jula ove godine.

Njegovo Visočanstvo Gospodar, želi da mu na to sretnje veselje bude što bolje predstavljena njegova hrabra i vjerna vojska; zato se pozivate gospodine Brigadiru da na svadbu Nj. V. Našljednika dođete na Cetinje Vi, područni vam komandiri, podkomandiri, Brigadni barjaktari, bataljonski barjaktari, oficiri i barjaktari aktivne vojske a tako i oficiri i barjaktari koji su nad rezervom naimenovani.

No pretpostavljajući da bi mogli neki od više imenovanih glavara, sprijećeni biti domaćim poslovima da na ovo sretno veselje dođu, to ćete mi

¹⁰ Ibid., 15. april 1899, br. 16.

najdalje do Petrovadne o. g. poslati spisak imena svijeh glavara vaše Brigade koji će po čisto ovamo doći.

Vama je poznato da niko više od Nj. V. Knjaza Gospodara ne uvažuje narodne običaje ali ovom prilikom po drukčijoj njegovoj naredbi, najstrožije će te dati razumjeti svakome koji će doći da se na smiju nikakvi darovi donositi, jer se neće primati, kao i da niko, ko na ovo veselje dođe ne smije nipošto ni pri dolasku ni za vrijeme bavljenja ovde pucati fišecima sa zrnima ni sa šlijepcima.

Vi ćete gospodine Brigadiru zajedno sa glavarima doći na Cetinje, a kretanje vaše otuda uredite tako da budete ovde na večer svadbe t. j. 17. jula o. g.”¹¹

Nekoliko dana kasnije komandanti crnogorskih brigada su obaviješteni da je došlo do promjene plana „...tijem što je svadba određena da bude 15. jula ove godine. Zato naredite u područnoj vam Brigadi da svi oni glavari koje smo u rečenoj našoj naredbi broj 723 označili, dođu na Cetinje u srijedu pred Ilin dan tj. 14. jula ove godine”.¹²

Dakle, za termin vjenčanja dogovoren je 15/27. jul, a kumstva se primio lično ruski car Nikola II. Njegov zastupnik na vjenčanju – veliki knjaz Konstantin Konstantinovič stigao je u Kotor već 12. jula. Istim brodom došao je i Franc Batenberg sa suprugom Anom i Petar Karađorđević sa kćerkom Jelenom i sinovima Đorđem i Aleksandrom.¹³ Sestre Milica i Stane

¹¹ DACG, MV, f.71, arh. br.665, 19. maj 1899. Nekoliko dana kasnije, komandirima bataljona je naredeno da pošalju „...sve one vojnike od Garde, za koje ste javili da su prošli kroz vojni stan, i da budu u ponedjelnik petoga jula u 8 ura prije podne, na proziv pred vojni stan na Cetinje.

Naredite da svako donese pušku Moskovku sa kaišom, a tako i zdrave i uredne kese; koji ne bi imao kesu, neka je pozajmi od drugoga vojnika, dok se tamo povrate. Ovde će biti preobučeni u vojničke haljine, i trajat će od prilike 20 dana. Ovo odmah saopštite svijema na vrijeme, da se umiju vladati”.(Ibid, MV, f.71, arh. br. 671, 21. maj 1899).

¹² Ibid., MV, f.71, arh. br.717, 12. VI 1899.

¹³ Prvog jula brigadir Jovo Martinović dobio je sljedeću naredbu: ”Njegovo Visočanstvo Knjaz Našljednik zapovijedio mi je da vam javim da budete ovde 8. ovog mjeseca pošto ste ataširani Nj. V. Knjazu Meklenburškom. Nije nužno preporučiti vam da se sa paradnim haljinama snadbijete jer to i sami znate”.

sa supruzima otkazale su dolazak zbog korote na ruskom dvoru, proglašene povodom smrti carevog brata, velikog knjaza Đorđa Aleksejeviča, zvaničnog nasljednika ruskog prijestola. Tog dana prispio je na Cetinje i maršal Šakir-paša, koji je na svečanoj audijenciji kod knjaza predao sultanove poklone za nevjestu - skupocjenu ogrlicu i orden "Šefakat" u brilijantima.¹⁴

Pored navedenih, u Crnu Goru su došli i sljedeći visoki gosti:

"Njihova Kraljevska Visočanstva Knjaz Viktor Emanuel i Knjaginja Jelena hitaju sa sjevernog pola da prispiju na veselje našeg vladajućeg Doma i sve Crne Gore.

Nj. K. V. grčki kraljević Nikola, koji će zastupati na svadbi Njihova Veličanstva Kralja Đorđa i Kraljicu Olgu, dolazi u Boku u nedelju.

G. general Nikolajev, šef generalnog štaba bugarske vojske, koji će zastupati Nj. K. V. Knjaza Ferdinanda na svadbi, dolazi u ponedjeljnik.

Osim Nj. E. Markiza Kastelbjanka, koji je opunomoćen da zastupa Nj. V. Kralja Umberta i g. De la Bulinijera, koji će zastupati g. Lubeta. g. Kenedi će zastupati Nj. V. Kraljicu Viktoriju, a g. Baron Makio Nj. V. Cara Franca Josifa".¹⁵

Dolazak ovako visokih gostiju nije prošao bez komentara. Urednik "Glasa Crnogorca" konstatuje, ne bez zadovoljstva, da na svadbene svečanosti dolaze ne samo predstavnici crnogorskog naroda i srodnici dinastije Petrović-Njegoš, nego i zvanični predstavnici evropskih vladara:

"Nj. V. Car Nikola, koji se primio kumstva vjenčanoga, šilje Svog Strica, Nj. C. V. Velikog Knjaza Konstantina Konstantinovića, da ga zastupa. Dolazak tako uglednog člana Carske Kuće Romanova, pjesnika i predsjednika Akademije Nauka u pohode Knjazu-pjesniku, dovoljan bi bio i u prosti dan da elektriše radošću unakrst Crnu Goru, da joj ulije nove snage u teškoj borbi za svoj napredak, a kamoli još kao izaslanik moćnog slovenskog Cara, na ovaj radosni dan, koji otvara Crnoj Gori i njenoj Dinastiji nove vidike u srećniju budućnost.

(Ibid., M. V., f.71, arh. br.783, vojvoda Ilija Plamenac brigadiru Jovu Martinoviću, 1. jul 1901.).

¹⁴ M. Jovičević, *Vjenčanja...*, str. 187.

¹⁵ "Glas Crnogorca", 10. jul 1899, br.28.

Nj. V. Sultan Abdul-Hamid, моћни сусјед Crne Gore, kojega пријатељство траже и велике carevine, да посвједочи и свећано своју наклоност према нашој Dinastiji, коју је наш Uzvišeni Gospodar знао стећи и уздржати, шаље својег највишег војеног великодостојанственика, са богатим даровима, да увелича сјај, који огријава овај радосни догађај у црногорској Владалачкој Porodici.

Njihova Veličanstva грчки Kralj Ђорђе и Kraljica Olga шаљу свог сина Nj. K. V. Knjaza Nikolu на весеље Doma Petrović-Njegoša. Simpatije према грчком народу многоструке су и дубоко укоријенјене. Старо класично доба грчког свијета проsvијећени очарава, а јунаштво црногорско срањују са шпартанским јунаштвом. А зар име Боџариса и Мијаулиса за новог доба изостају иза славнијих имена Leonide и Miltidijada. Заједница вјере православне у доба заједничког робовања; заједница проживјеле исте историјске судбине; заједница истих тежњи и аспирација данашњих: тјесно су збратила српски и грчки народ. И за то појава младог грчког Knjaza на овом весељу Crne Gore, у овом збору Knjaževa, још више раздрагава свако црногорско срце.

Nj. K. V. Ferdinand I, Knjaz и Gospodar bratskoga нам бугарског народа, шаље г. генерала Nikolajeva, старјешину главног штаба бугарске војске, да буде тумач братских осјећања и добријих жеља, који овом срећном приликом одушевљавају Nj. K. Visočanstvo и братски нам народ бугарски према нашој Knjažевској Kući и према Crnoj Gori. Најмлађа држава на Балкану данас је на њему најважнија чињеница, и чврсте братске везе које Crну Gorу с њом од постанка њеног вежу, још се боље утврђују доласком на ово наше весеље овог највиђенијег и најзаслужнијег Бугарина, изванредног посланика Nj. K. Visočanstva.

NJ. NJ. V. V. Engleska Kraljica Viktorija, austro-ugarski Car-Kralj Franc Josif, Italijanski Kralj Umberto и predsjednik Francuske Republike г. Lube, нарочито су опуномоћили овдашње своје дипломатске представнике, да их заступају на свадби Prestolonasljedника Crne Gore".¹⁶

Loydov parabrod "Vumbrand " са невјестом и њеном пратњом - мајка, брат, ађутанти и дворске даме - упловио је у барску луку 13. јула

¹⁶ Ibid., 14. јул 1899, бр. 29.

1899. godine, u 8 sati naveče. Do samog ulaska u luku pratila ga je knjaževa jahta, koja mu je ranije izašla u susret. Na njoj su bili veliki knjaz Konstantin Konstantinovič, knjaz Mirko i nekoliko najbližih rođaka iz kuće Petrovića. Čitavo vrijeme počasne pratnje, sa jahte je svirala kotorska muzika koja je došla da uveliča slavlje.

Izvori svjedoče da su impresivnom dočeku u Baru prethodile temeljite pripreme.¹⁷ Brojne vatre sa okolnih brda slivale su se u ogroman plamen, a sa vrha Volujice blještala su velika iluminirana slova Ž D M (živjeli Danilo i Milica). Prijestolonasljednikov izlazak na brod praćen je topovskim salvama, zvonjavom zvona sa svih barskih crkava, vatrometom i bengalskom vatrom.

Prvo Jutino stupanje na crnogorsko tlo, sjutra dan u 9 časova, oglašeno je po čitavoj Crnoj Gori topovskim salvama.¹⁸ Nevjesta je sišla sa broda u

¹⁷ DACG, MV, f.71, arh. br.692,31. v 1899. Predviđeno je da počasna paljba iz topova bude i sa tvrđave Besac na Viru, Lesendra i grada Žabljaka. Da bi se izbjegli eventualni propusti, komandir Plamenac je od ministra vojnog zatražio precizna uputstva da li će se, osim za vjerenicu i njene goste, vršiti počana paljba i za druge ličnosti (Ibid., MV, f.71, arh. br.731, 3. jun 1899). Povodom toga, vojvoda Ilija Plamenac mu je dao sljedeća uputstva: "pošto Knjaz Nasljednik pasa tudijen put Bara ti pođi kod njega pa će ti on kazati sve kako ćeš se vladati, tako mi je i reka da ti pišem. A što kažeš hoće li biti pucanja poslije i hoće li se ko vratiti otuda, neće se niko vraćati od tuda niti će biti opreše topovi, i razumije se vala po 21 metak palit kad kojemu topu red bude, samo strogo naredi da se ne bi kome što pri pucanju dogodilo". (Ibid., MV, f.71, arh. br.731, 15. VI 1899).

¹⁸ Krajem juna 1899. godine komandir topništva Jovan Martinović podnio je ministru vojnom sljedeći izvještaj: "Po vašoj naredbi od 31. maja ove godine, a pod brojem 752 uredio sam topove, fiške i rasporedio starješine i vojnike na označena mjesta u vašoj naredbi.

1. ja kao komandir uzeo sam da palim topove na taj sretnji dan na pontu Voluice, uzeću sa sobom tobđžija šest i trubača, a paliću iz ruskog četvorofuntova ostraguna.

2. Oficir Savo Dabanović, da upravlja paljbom na grad Bar, iz srpskog ospredpunećeg topa i da uzme pet tobđžija.

3. Oficir Marko Đuranović upravljaće paljbom na kulu Besac, iz brdskog Krupovog ostraguna, i da sam mu za dejstvo paljbe 5 tobđžija.

4. Oficir Risto Drecun upravljaće paljbom na Lesendro, iz ruskog ostraguna četvorofuntova, i da sam mu pet tobđžija.

5. Vodnik Toman N. Zec, upravljaće paljbom na Žabljak iz brdskog krupovog ostraguna i da sam mu pet tobđžija.

G. Ministre! Sva više imenovata mjesta dobro sam uredio, a starješinama strogo

pratnji majke, brata, dva адутанта i dvije dvorske dame. Na obali bila je okupljena ogromna masa naroda: Crnogoraca, Primoraca, Albanaca. Uveče su sva brda okolo Bara bila su svečano osvijetljena. Sjutradan, obavljen je obred Jutinog prelaska u pravoslavnu vjeru. Evo kako jedan savremenik slikovito opisuje njen dolazak u crkvu sv. Nikole: "U jednoj karoci dođe nova knjaginja Juta, vrlo lijepa mladica, kao vila, obučena ne u švapskim nego u crnogorskim haljinama, koje je ona toga dana prvi put obukla. Š njom u karoci, bješe njen kum veliki knjaz Konstantin i đever joj knjaz Mirko Petrović, u drugoj karoci bjehu knjaz nasljednik Danilo i italijanski nasljednik Viktor Emanuel sa suprugom Jelenom, u trećima-majka i brat nevjestе sa g. Božom Petrovićem, a ostala pratnja u drugim karocama".¹⁹ U crkvi Svetog Nikole izvršen je obred Jutinog primanja pravoslavlja. U kratkom ceremonijalu, koji su vodili crnogorski mitropolit Mitrofan i bosansko-debarski Hadži Sava Kosanović, Juta je pročitала staroslovenski vjeruju i dobila novo ime Milica, čime je čitav akt konverzije bio završen.

Sljedećег дана (15. јула) u 3 сата изјутра, свадбена поворка од 22 коџе упутила се према Цетинју. Да би пут прошао у најбољем реду, војвода Машо Ђуrowић, командант II бригаде, добио је следеће упутства:

"Пошто ће Нј. V. Наша сретна Насљедница доћи преко Бара и Вира, нашли смо да је потребито да сви званици из баталiona Iца Пламенца остану тамо

наредио да буду пажљиви при палјби да се неби какав случај десио. Старјешине, а тако и војници скопчани ће бити са трошком. Молим изволите наредити како ћу при тој ствари радити". (Ibid., M. V.F.71, арх. br.786/1, 21. јуна 1899). Ипак, дешавали су се и немилу случајеви. Истог дана, J. Пламенец је извјестио министра војног да се приликом пучњаве из топова на Улцињској трвдави један војник тешко ранио (Ibid., M. V.F.71, арх. br.786/2, 21. јун 1899). Нешто касније, J. Пламенец упутіо је командиру Милу Мартиновићу једног војника: "...који се је на Волујци опрлио из топа, при шенлуčenју о женидби Књ. Насљедника" (Ibid., M. V.F.71, арх. br. 885, 6. август 1899).

Што се тиче троškova које су тобдџије учиниле приликом свадбених свечаности, признаницу од 163 fiorina i 42 novčića, које је приміо од Ђузе Ђурашковића: "за трошак који учинише официри с тобдџијама на Жабљак, Besac, Bar, Pristan Barski i Lesendro, око шенлуčenja топovima приликом женидбе Нј. V. K. Насљедника", командир J. Пламенец доставио је Министарству војном (Ibid., M. V.F.71, арх. br. 1007, 29. јул. 1899).

¹⁹ Животопис или успомене из живота mitropolita Mitrofana Bana, Cetinje 1991. стр. 247.

dok visoki putnici promaknu Vir. Sa istim vojničkim starješinama izaćete vi na Vir u srijetanje i kad promaknu visoki putnici čekat će te da se vapor Danica s Rijeke povrati pa će te s tijem vaporom vi i svi ostali zvanici doći na Rijeku odakle će te produžiti za Cetinje.

Što se tiče Boljevića i Limljana ako bi željeli iznositi zdravice na njihove sente to im se ne sprečava i za taj slučaj zvanici iz tih sela mogu ostati kod svojih kuća dok visoki putnici promaknu pa tader neka dođu na Vir da zajedno s vama put Rijeke krenu.

U ovome smislu javljeno je i Okružnome Sudu na Vir za zvanike građanskoga reda koji su u Ićovom batalionu da i oni na Vir dočekaju visoke goste, pa da s zvanicima vojničkim zajedno s Vira krenu za Rijeku i za Cetinje”.²⁰ U Viru, maloj luci na Skadarskom jezeru, goste je prihvatio parobrod ”Danica ”i odveo do Rijeke Crnojevića, odakle je put do crnogorske prijestonice nastavljen kočijama. Cetinje je blistalo u do tada neviđenom dekoru – slavluci, zastave, cvijeće, muzika, vojni špaliri, visoki gosti i diplomatski kor u blještavim odorama i uniformama, a dame u raskošnim toaletama. Istovremeno, priređen je vatromet do tada neviđen u Crnoj Gori. Organizacija pirotehničkog spektakla povjerena je ”odlikovanom pirotehničaru”, Šimunu Rabisu iz Splita, koji je i ranije angažovan na sličnim projektima. Mada je imao veliki broj ponuda u drugim državama, Rabis je poručio komandiru Mitru Martinoviću, predsjedniku Odbora za proslavu, da je spreman, ako mu se precizira tačan datum proslave: ”...Tada ću vama na volju ostaviti svaku drugu radnju i odmah doći k vama”.²¹ Odgovarajući na Rabisovo pismo, komandir Martinović je izrazio želju da: ”...dobri budete što prije doći na Cetinje zbog uređenja nacrtu i nagodbe oko vatrometa koje će nam potrebito biti prilikom predstojeće svečanosti, uvjeravajući vas da ćemo se ozbiljno truditi da vas što manje ovamo zadržavamo”.²² U međuvremenu, Rabis je dostavio Odboru za proslavu predlog organizacije vatrometa, koji je, bez sumnje, bez rezerve prihvaćen. Uz izvjesne korekcije, spektakl je organizovan po uzoru na ”Program vanrednog prizora umjetnih

²⁰ DACG, MV, f. 71, arh. br. 754, 23. VI 1899.

²¹ DACG, MV, f. 71, arh. br. 658, 18. V 1899.

²² Ibid., odgovor Mitra Martinovića je na poledini akta.

vatara koje će se užeci večeri 6. svibnja 1899 u Splitu“ povodom proslave dana sv. Dujma.²³ Nekoliko dana kasnije, komandir Mitar Martinović uputio je Rabisu sljedeće pismo: ”Pri vašem dolasku ovdje, mi smo vam kazali da će biti svadba Njegovoga Visočanstva Knjaza Nasljednika Danila 18. jula ove godine, te smo vam preporučili da se pripravlјate vatrometima da se na taj dan produkuju ovdje. No svadba neće biti na dan 18/VII no na 15/VII, dakle tri dana ranije, koje vam radi znanja javlјam da se umijete upravljati.

²³ Ibid., MV, f. 71, arh. br. 678, 18. V 1899. Rabis je dostavio Odboru za proslavu pomenuti ”program”, koji u cjelini donosimo:

”Prvi dio:

1. Upaljenje 200 počasnih prskavica, koje će se puštiti u više navrata, raznoga kalibra sa plutajućim svijećama, kolovrtom, sievajućim zvijezdama, gorućim zviždom, zvijezdama repaticama, strmogledom, padobranom itd. Na različite boje.

2. Bomba sa japanskim biserima.

3. Suncokret, koji se obraća u prizmatičnu svjetlost sa sjanim meteorom.

4. Romanska kitica od 100 prskavica sa puškaratanjom.

5. Kapric vjeka, koji se u vlaknički vatromet.

6. Veliko iznenađenje letućih golubica preko čitave obale splitske.

7. Gorostasna bomba (dnevna novost).

8. Rasvjeta svietlećim plamenima.

9. Pučka vjera sa okrećućim se kromotrofijem na obojene kruglje.

Drugi dio:

10. Zlatni san u 100 prskavica sa zlatnim strmogledom.

11. Bomba u dva navrata sa zvijezdama repaticama,

12. Kineška Pagoda, koja se obraća u veličajnu kitu cvijeća.

13. Silaz 24. ju padobrana u narodnim hrvatskim bojama sa visine 300 metara.

14. Paunski rep sa padajućim štrcaljima.

15. Četiri japanske lepeze sa 6 protustojnih kolovrta međ preveselom vatrom miodrosjajnih zviezda.

16. Bombe po pirotehničkoj maštaniji sa puštanjem poletica u 300 prskavica sa Meleniskim praskom.

17. Veličajna mehanička kruglja, koja se raspada u kišu padajućih zviezda.

Konačni vatromet.

18. gotički hram, urešen obojenim koplјima i viđenje slike Svetog Dujma, Rasvietljene fotogenskom svjetlošću izmeđ žive vatre sjajnih krugljica, prskavica, Zmijjskih poletica, kolesnih zviezda i veselih prasaka”.

Preporučujem vam da me dosta rano izvijestite u koji će dan stići vaša roba u Kotor, koliko vam je kara od potrebe za tu robu da nebi ni časa zastala u Kotoru a vi se tamo postarajte da ne bi finansialni ured u Kotoru kakve smetnje činio jer mi želimo sa vapura da se kašuni i kasete odmah stave na kare i da neodložno ovamo krenu”²⁴

Bez sumnje, po Rabisovom projektu organizovan je i vatromet u Baru, prilikom dolaska parobroda „Vumbrand“ sa nevjestom i njenom pratnjom. To se može zaključiti na osnovu sljedećeg izvještaja iz „Glasa Crnogorca“: „Knjaz Nasljednik izašao joj je u srijetanje na jahtu. Dolazak u Luku pozdravljen je grmljavinom topova sa knjaževog jahta, sa Voluice i sa grada Bara. Osvjetljenje po vrhovima Rumije, Lisinja, Sutormana, Volujice i drugih nižijih vrhova najveličanstvenije. Artificijalni ognjevi sa Topolice i Pristana ispunjali su čarobnu sliku ovog rijetkog osvjetljenja, koja ne može sebe predstaviti ni najživlja fantazija. Tu je mnoštvo naroda iz cijelog okruga dočekalo Uzvišenu Nevjestu. Nekoliko baraka, punijah naroda iz Paštrovića i Budve. Naročiti parabrod bokeške plovidbe pun naroda stigao je iz Kotora sa kotorskom srpskom muzikom. Oduševljenje neopisivo...

... Sinoć u 9 sati stali su pucati topovi s tablje. To je bio znak da je Nj. V. naša buduća Knjaginja Prestolonasljednica stupila nogom na crnogorsko zemljište u Baru. Na prvi metak, narod gdje se ko našao po gostionicama i krčmama za trpezom, u velikijem društvima, stade napijati za sreću ovog događaja, i veseliti se. Odjednom se razvi po cijeloj varoši narodno veselje najodusevljenije. Vojena muzika, svirajući vesele marševe, obišla je svu varoš. I od ovog časa obustavljena je bila korota, koja je naređena usljed smrti Velikog Knjaza Đorđa Aleksandrovića. Noćas je poslije ponoći padala kiša i lijepo je vazduh rashladila. Jutros je oblačno. Kud god se okreneš sve ulice previru veselijem narodom. Svatovi iz unutrašnjosti, pjevajući, dolaze pred Dvor, gdje Nj. V. Gospodar prima njihova čestitanja. G. Vojvoda Lazar Sočica stigao je na čelu preko stotine konjanika iz svoje brigade, uz sviranje vojene muzike”²⁵

Posebno impresivan bio je vatromet koji je Rabis priredio na Cetinju. Pod naslovom “Veliko osvjetljenje”, „Glas Crnogorca“ je donio sljedeći tekst:

²⁴ Ibid., MV.F.71, arh. br. 719, 12. VI 1899.

²⁵ „Glas Crnogorca“, 14. jul 1899, br. 29.

“U 7 ura bio je dine u velikom Dvoru za Visoke goste i svite, a u Dvorcu Prestolonasljednika u uskom familijarnom krugu. U 8 i ½ NJ. NJ. V. V. gospodar Knjaz i Knjaginja sa Svojom Djecom i sa Visokijem Gostima došli su u Dvorac Prestolonasljednika, odakle su gledali veliko osvjetljenje i vatromet. Osvjetljenje je bilo najčarobnije. Sva brda unaokolo cetinjskog polja bila su opervažena ognjevima, a na brdu prema Dvorcu sijala su ognjena kolosalna slova “Ž-D-M”. Sva pjaca ispred Dvorca do velikog hotela Vuletićeva bila je pokrivena različitim i raznobojnijem lampionima u raznijem najukusnijem figurama. Takođe su sve ulice plivale u osvjetljenju sa privatnijih kuća, a o festonima visili su raznobojni lampioni. U to more osvjetljenja došla je pred Dvorac velika bakljada sa muzikom, koja je odsvirala crnogorsku himnu. Uzvišeni Mladenci sa Visokijem Osobama izašli su na balkon, i bili predmetom ovacija najoduševljenijih. Zatim počese iz opštinske bašte vatrometi, kojijema je upravljao poznati pirotehnik Rabis iz Spljeta. Vatre su bile najrazličitije, a kombinacije u njihovom izvađanju najvještije. Završile su se sa jednom slikom, koja predstavlja portre Uzvišenijeh Mladenaca u prirodnoj veličini između četiri ognjena stuba sa jednom ogromnom krunom iznad portreta također sastavljenom iz raznobojnih žižaka i gaza. Kad se odjednom ukazala ta čarobna slika, podiže se klicanje najoduševljenije, koje se talasalo dugo po svom prostoru ispred dvorca i po opštinskoj bašti, kuda je stajao zbijen narod tako, da je bilo trudno prolaziti. Stranci, koji su gledali slična osvjetljenja po najvišijem jevropskijem prijestolnicama, tako su bili očarani, da su izjavljivali, da još nijesu gledali ljepšeg, čemu naravno doprinosi vijenac bregova oko prijestolnice. I tijem se završila svečanost ovog radosnog i, daj Bože, srećnog dana vjenčanja Nj. Nj. V. V. Crnogorskih Uzvišenijeh Prestolonasljednika, knjaza Danila i Knjaginje Milice”.²⁶

Već umornoj mladoj Cetinje se u svom tom sjaju moralo učiniti daleko većim i drugačijim nego što je u stvari bilo.²⁷

²⁶ Glas Crnogorca, 20. jul 1899, br. 30.

²⁷ Koliko su crnogorski zvaničnici bili zainteresovani da što više gostiju iz Crne Gore bude prisutno na vjenčanju prijestolonasljednika Danila, najbolje se može vidjeti iz dopisa koje je vojvoda Ilija Plamenac uputio brigadirima Đuru Petroviću i Lazaru Sočići: “Dobro se čudim zašto mi na vrijeme nijesi poslao liste zvanika na svadbu iz tvoje

Uostalom, svi ovi događaji su detaljno razrađeni i opisani u "Programu prilikom svečanih dana ženidbe NJ. V. Knjaza Nasljednika Danila sa NJ. V. Knjaginjom Jutom od Meklenburg-Strelic", koji donosimo u cjelini.

"I BAR

Utorник 13 jula u večer, dolaze u barsku luku, naročitim parobrodom, NJ. Visočanstvo Vjerenica sa Uzvišenom Majkom i Bratom, gdje ih dočekuju Uzvišeni Vjerenik i Đeveri.

Dolazak Njihov pozdravlja se sa 21 topovskim metkom s Volujice. Uzvišeni Vjerenik s Đeverima upućuju se čamcem, izlaze na parobrod da NJ. Visočanstva pozdravi i dočeka. Pred Knjaževskim Dvorcem dočekuje ih činovništvo i narod Primorske nahije. Čim Uzvišena Nevjesta stupi na zemljište crnogorsko podnosi joj se hljeb i so.-Sljeduje predstavljanje višeg činovništva. Po večeri gleda se osvjettljenje brda i Pristana. U srijedu 14 na 11 ura u jutro NJ. Visočanstvo Nevjesta s Đeverima polazi u Bar da u hramu sv. Nikole primi Pravoslavnu vjeru, gdje je sreta NJ. Visokopreosveštenstvo G. Mitropolit Mitrofan sa NJ. C. V. Velikim Knjazom Konstantinom Konstantinovićem, koji zastup kuma Njegovo Veličanstvo Cara Nikolu II. Pri svetom obredu Uzvišena Nevjesta dobiva ime Milica.

---

brigade, a imali ste vremena dosta da naredbu izvršite i spiskove do Petrovadne pošaljete, kao što vi je naređeno. No pošto nijesu došli vi ćete za ovo ostati odgovorni. Komandiri Mitar, Vukan i Stefan poslali su spiskove ovde na vrijeme".(Ibid., M.V.F. 71, arh. br. 779, vojvoda I. Plamenac brigadiru Đ. Petroviću, 30. VI 1899; arh. br. 780, vojvoda I. Plamenac brigadiru L. Soćici, 30. VI 1899). S druge strane, među oficirima postojalo je veliko interesovanje za dolazak na svečanosti. Tako, na primjer, komandant topništva J. Martinović izvještava vojvodu Plamenca da su se mnogi stariji oficiri topništva interesovali da li mogu doći na Cetinje. Kako u naredbi o gostima koji mogu prisustvovati svadbеним svečanostima o ovim oficirima se ne govori, komandir Martinović traži precizna uputstva. U odgovoru, koji je na poledini akta, vojvoda Plamenac navodi: "zbog veoma skućenog prostora na Cetinje nijesu se mogli pozvati rezervni starješine no se ograničilo na tome da se samo pozovu starješine vojničke koji su u aktivnu vojsku, nako ako bude koji od njih pozvat u broj građanskih zvanika".(Ibid., M.V.F.71, arh. br. 755, 23. VI 1899).

II PUTOVANJE

U četvrtak 15. jula na tri ure iz jutra Nj. Visočanstva i Nj. K. Visočanstva kreću iz Bara put Cetinja. Dolazak na Sutorman na šest ura gdje se 20 minuta počiva. Na sedam i po ura prispijeva se na Vir, gdje Visoke Svatove srijetaju i pozdravljaju vlasti a s Besca puca 21 topovski metak, tako isto s Lesendra i Žabljaka. Na 9 ura u jutro dolazi se na Rijeku. Sa Oboda puca top, vlasti dočekaju Visoke Svatove cijelim putem do Cetinja. Na Cetinju dolazak na 11 i po ura. Doručak u Dvorcu Nj.V. Prestolonasljednika u užem familijarnom krugu.

III CETINJE

Stupanje Uzvišene Nevjeste na zemljište Crnogorsko u Baru 13. jula biće pozdravljeno sa 21 topovskim metkom čim se otpočinu svečanosti na Cetinju. Varoš se kiti zastavama Crnogorskim i Meklenburgskim, vijencima cvijećem i drugim ukrasima. U srijedu 14. jula zvanično primanje naročitih predstavitelja stranih Dvorova.

U Četvrtak 15. jula na 10 ½ ura u jutro, redovna vojska i garda postrojavaju se ulicama od ulaska u varoš Ivan Begovom ulicom, dijelom Pivske ulice, ulicom Zetskom i dijelom Katunske ulice do Dvorca NJ. V. Prestolonasljednika. Pred Dvorcem postrojava se počasna četa sa zastavom i muzikom. Naspram vojske zauzima mjesta narod.

Tačno u 11 ura istog dana Njih. Visočanstva Gospodar i Knjaginja s Uzvišenom Djecom, knjaževskim visokim gostima, članovima familije Petrović-Njegoš, predstaviteljima stranih dvorova naročito za priliku akreditiranih, Ministrima, Državnim Savjetnicima, Veliko Sudijama, dolaze u Dvor Nj. V. Prestolonasljednika. gospoda Brigadiri, okružni Kapetani, Sekretari Ministarstava i Velikog Suda, komandiri, kapetani, podkomandiri, profesori, prvi i drugi članovi Okružnih Sudova, Brigadni i batalionski barjaktari dolaze prije NJ. Nj. V. V. I postrojavaju se pred Dvorcem Nj. v. K. Nasljednika, Svak u velikoj uniformi. Dolazak Visokih Svatova pozdravlja se sa 21 topovskim metkom i zvonjenjem zvona na svim crkvama, čim se

ukažu nad Cetinjem. Po dolasku Uzvišene Nevjeste i Svatova Nj. V. Herceg Fridrih od Meklenburg-Strelic pregledaće počasnu četvu. Biće nakon toga predstavljani Njezinom Visočanstvu samo Knj. gosti i predstavitelji stranih Dvorova. Njihova Visočanstva Gospodar i Knjaginja, uzvišena Djeca i Gosti, ispraćeni gore pomenutim dostojanstvenicima, vraćaju se u Knjaževski Dvor, gdje se služi doručak samo Visokim Gostima i sa strane došlim izvanrednim Zastupnicima Vladara, koji dolaze u maloj uniformi.

Na 3 ure $\frac{1}{2}$ po podne istoga dana Nj. V. Nevjesta, s Uzvišenom Majkom, Bratom i Đeverima, dolazi u Knjaževski Dvor, u kolima, gdje Je dočekuju Nj. V. gospodar i Knjaginja s Uzvišenom Djecom, visoki Knj. gosti sa pratljama, izvanrednim Zastupnicima stranih Vladara s Gospođama, naši Ministri s Gospođama, Dvorske Dame, Velike Sudije, Brigadiri i ličnosti ataširane Knj. gostima i Poslanicima Vladara.

Vojska i narod postrojavaju se od Dvorca Nj. V. Prestolonasljednika do Manastira ostavljajući širok put za svečani vhod gdje jednako ostaju do povratka iz crkve.

Svečanom vhodu prethodi Nj. V. Knjaz Nasljednik Danilo sa svojom svitom i čeka u manastirskom saboru, a pred njim četa dvorskih perjanika.

Na 4 i $\frac{1}{2}$ ure iz Dvora pojavljuje se Uzvišena Nevjesta s Đeverima.

Za njima Nj. V. gospodar sa Nj. Kr. V. Velikom Knjaginjom Meklenburg-Strelickom ispod ruke;

Nj. V. Herceg Fridrih od Meklenburg-Strelic sa Nj. V. Knjaginjom Milenom ispod ruke;

Nj. Kr. V. Knjaz Napuljski sa Nj. S. Knjaginjom Batenberškom;

Nj. C. V. veliki Knjaz Konstantin Konstantinović sa Nj. Kr. V. Knjaginjom Napuljskom;

Nj. Kr. V. Knjaz Grčki Nikola sa Nj. S. Knjaginjicom Karađorđević,

Nj. S. Knjaz Karađorđević sa Nj. S. Knjaginjicom Ksenijom;

Nj. S. Knjaz Batenberški sa Gospođom Ikom Petrović;

Nj. E. Maršal Šakir Paša, izvanredni Ambasador Nj. veličanstva Sultana, sa Gospođom Anđom Petrović;

Nj. E. g. Markiz od Kastel Bjanko, izvanredni Zastupnik Nj. V. Kralja Italije sa Gospođom Stanom Petrović;

Nj. E. g. Julije De la Bulinijer, Izvanredni Zastupnik vlade Francuske Republike, sa Gospođom Barunicom od Makijo;

Nj. E. g. Barod od Makio, Izvanredni Zastupnik Nj. V. Cara i Kralja Franja Josifa, sa Gospođom Kenedi,

Nj. E. g. Kenedi, Izvanredni Zastupnik Nj. V. Kraljice Engleske i Carice Indije, sa Gospođom De la Bulinjer;

Nj. E. g. general Nikolajev, generalni Ađutant i izvanredni Zastupnik Nj. Kr. V. Knjaza Bugarskoga, sa Gospođicom od Buh, dvorskom Damom Nj. Kr. V. Velike Knjaginje Milice od Meklenburg-Strelic;

Nj. E. g. Ahmet Fevzi Paša, C. Otomanski Opuномоћени Ministar, sa Gospođicom Šćinski;

Nj. E. g. Gubastov, C. Ruski Ministar, sa G-đom Vuković;

Nj. E. g. general Baron od Maltcan, veliki Maršal Dvora Nj. Kr. V. Velikog Knjaza Meklenburg-Strelickog, sa Gospođom Plamenac;

Nj. E. g. general Bruzati, prvi ađutant Nj. Kr. V. Knjaza Napuljskog, sa Gospođom Matanović;

Gospodin Paparigopulo, Maršal Dvora Nj. V. Kralja Grčkoga, sa Gospođom Popović;

Gosp. Konstantinović, diplomatski Agent Bugarski, Sa Gospođom Kontesom od Vojnović;

G. vojvoda Vuković, Ministar inostranih Djela, sa Gospođicom Najkom, dvorskom Damom Nj. V. Knjaginje Milene;

G. vojvoda Plamenac, Ministar Vojeni, sa G. Matanovićem, Ministrom Financija i sa G. Logotetisom, generalnim Konzulom Grčkim;

G. vojvoda Popović, Ministar Prosvjete, sa Gosp. Bakićem, opunomoćenim Ministrom Crnogorskim kod Visoke Porte i sa G. Polkovnikom Tefik-Begom, ađutantom Nj. C. V. Sultana;

G. Major od Livonijus, šef Dvora Nj. Kr. V. velikog Knjaza Nasljednika od Meklenburg-Strelica, sa G. Dr. Knezom Vojinovićem;

G. Nariškin Ađutant Nj. V. Cara Ruskoga, sa G. Kapetanom Ajroldi Ađutantom Nj. Kr. V. Knjaza Napuljskoga;

G. Baron Bradenštajn, ađutant Nj. V. Hercega Fridriha od Meklenburg-Strelic, sa g. Kap. Nikolovom od Knj. Bugarske Garde;

G. vojvoda Cerović s Veliko Sudijama po starešinstvu službe;

G. g. Brigadiri na isti način, sa Gospodom Oficirima ataširanim Visokim Gostima;

G. g. Sekretari Legacija, vojeni atašeji, konzuli strani i crnogorski koji su došli kao gosti, idu u Crkvu i čekaju dolazak svatovskog vhoda.

Čim vhod krene iz Dvora zvone zvona do ulaska u crkvu. Pred vratima manastirskim Nj. Visokopreosveštenstvo Mitropolit sa sveštenstvom dočekuju Uzvišenu Nevjestu i uvodi u crkvu, na desnoj strani u crkvi zauzimaju mjesta Njihova Visočanstva Gospodar i Knjaginja sa Nj. K. V. Velikom Knjaginjom od Meklenburg Strelica, sa Uzvišenom Djecom, na lijevoj strani Visoki Knj. gosti, dame od familije Petrovića i dvorske dame. Pri ulasku na desnoj strani izvanredni zastupnici stranih Vladara i Država s gospođama, na lijevoj svite Visokih Gostiju i Đeveri, a kraj njih naši Ministri s gospođama. U avliju na skalama i doksovima manastirskim razmiještaju se stranci, koji će doći na svetkovinu, Veliko Sudije i gospoda koji su ataširani visokim gostima. Svečani vhod kreće istim redom pozdravljen sa 21. topovskim metkom, na čelu kojega Visoki Mladenci uzimaju mjesto, a odma za njima đeveri i ide do Dvorca Nj. V. Prestolonasljednika. visoki Mladenci izlaze na balkon da pozdrave svatovski vhod i da prime pozdrave od naroda. Odatle se svak razilazi. Na 7 ura u večer dine u uskom krugu u Dvorcu Nj. V. Knjaza Nasljednika, a za Visoke Goste i svite u velikom Dvoru.

Na 8 ½ ura Nj. V. gospodar i Knjaginja sa Uzvišenom Djecom i Visokim Gostima polaze u Dvor Nj. V. Prestolonasljednika odakle se gleda bakljada i vatrometi. Izvanredni zastupnici stranih Vladara i Država prisustvuju sa njihovim Gospođama i svitama u maloj uniformi.

U petak 16. jula na 10 ½ ura Visoki mladenci primaju čestitke u svom Dvoru kako sljede.

1. Nj. Visočanstva Gospodar i Knjaginja sa uzvišenom Djecom, članovima Familije Petrovića sa gospođama i dvorskim damama.
2. Uzvišeni Zetovi sa Suprugama i pratnjama.
3. Nj. C. V. Veliki Knjaz Kostantin Konstantinović s pratnjom.
4. Nj. Kr. V. knjaz Nikola Grčki sa pratnjom.
5. Nj. Ekselencija Šakir paša sa pratnjom.

6. Izvanredni Zastupnici Stranih Vladara i Država, sa njihovim gospođama i svitama.

7. Nj. V. G. Mitropolit sa sveštenstvom, G. Arcibiskup Barski, G. Muftija.

8. Ministri, Državni Savjetnici, Veliko Sudije sa gospođama.

9. Brigadiri sa deputacijom od Komandira.

10. G. G. Upravitelji: Saniteta, Građevina, Pošte i Telegrafa, Varoši Cetinja, Glavni Školski Nadzornik. – Deputacija sekretara sviju ministarstava.

11. Okr. Kapetani sa Okružnim sudijama i deputacijom od Kapetana.

12. Kor Oficirski stajaće vojske.

13. Vojena i civilna kuća Nj. V. Prestolonasljednika.

Doručak se služi u velikom Dvoru u maloj uniformi.

Na 8 ura u veče veliki Gala dine u velikoj uniformi, a u 9 ½ soare²⁸.

SPOMEN MEDALJA VJENČANJA PRIJESTOLONASLJEDNIKA DANILO 1899.

Vjenčanje prijestolonasljednika Danila sa Jutom od Meklenburg-Strelica obilježeno je i sa jednom skromnom medaljom – spomenicom. Izrađena od kovanog kalaja, sa prstenastom ušicom, prečnika 32 mm. Na aversu je zajednička predstava mladenaca, bista anfas, princeza Milica u dekoltiranoj haljini, a prijestolonasljednik u narodnoj nošnji, bez kape, sa ordenom, njihova imena: MILICA MEKLEMBURG-STRELIC – DANILO PETROVIĆ NJEGOŠ i potpis gravera. Na reversu, unutar vijenca od spletenog hrastovog i lovorovog granja, tekst koji sadrži namjenu medalje: VJENČANJE NJEGOŠ – STRELIC CETINJE 1899. i heraldički dinastički simboli Crne Gore i Meklenburg Strelica. Autor medalje je Alesandro Santi.

---

²⁸ "Glas Crnogorca", 14. jul, br. 29.

Medalja spomenica, avers i revers - A. Santi

O tiražu medalje nema podataka u našoj falerističkoj literaturi. Jedino je M. Jovičević iznio pretpostavku da je, s obzirom na broj sačuvanih primjeraka, izrađena u malom tiražu.²⁹ Međutim, imajući u vidu činjenicu da je razdijeljena brojnim stranim i domaćim gostima na svadbi, može se izvući sasvim suprotan zaključak. Na ovakvu tvrdnju upućuju i podaci iz arhivskih izvora, prije svega „Zapisnik izdatih spomenica i prodaja istih (ženidba knjaza Danila).“³⁰ Iz pomenutog Zapisnika može se zaključiti ne samo da je poslije završetka svadbenih svečanosti preostao veliki broj nerazdijeljenih medalja – spomenica već i da su na poštanskim šalterima prodavane po cijeni od 50 novčića. O izdavanju i prodaji medalja – spomenica upravitelj Poštansko – telegrafskog odjeljenja Đuro Šoć vodio je veoma preciznu evidenciju. Tako je u toku jula mjeseca upravitelj Šoć izdao, po naredbi Ministarstva unutrašnjih djela, ukupno 44 spomenice Upravi dvora. Kad je

²⁹ M. Jovičević, op. cit, str. 89.

³⁰ DACG, MUD, V-6, Zapisnik izdatih spomenica i prodaja istih (ženidba knjaza Danila).

o samoj prodaji riječ, podaci o interesovanju građana Crne Gore za otkup spomenice su više nego poražavajući. Evo tih podataka:

Sredinom jula 1899. godine, Uprava pošta i telegrafa izdala je trgovcu sa Cetinja Vasu Piperu ukupno 500 komada medalja – spomenica povodom vjenčanja prijestolonasljednika Danila, od kojih je do 1. januara 1900. godine prodao ukupno 9 u iznosu 4 fiorina i 50 novčića. U toku 1903. godine Piper prodao još 5 medalja – spomenica u iznosu od 2,5 fiorina. „Preostale 486 spomenica vratio je Piper i one su smještene u Glavni depo 26. V 1903.“³¹

U istom periodu, braći Spasić, trgovcima sa Cetinja „... izdano je 500 spomenica od Uprave PTT na rasprodaju po 50 novčića komad. Do 1. I 1900. prodali su 82.

Knjižara Kaluđerović je istog datuma primila 500 komada i do 1. III 1900. prodala 48.

Lazar Čera je istog datuma primio 500, a do 3. III 1900. prodao je 52 spomenice“.³²

Interesovanje za otkup medalja spomenica povodom vjenčanja prijestolonasljednika Danila nije bilo veće ni u gradovima po unutrašnjosti Crne Gore. Sačuvani su i ti podaci, pa je i njih potrebno prenijeti:

26. avgusta 1899. godine na Rijeku Crnojević poslato je 100 spomenica. Do 1. I 1900. godine prodato je ukupno 10 komada.

U istom periodu, na šalterima pošte na Virpazaru, od poslatih 100 spomenica, prodato je ukupno 12.

U periodu od 26. VIII 1899. do 1. I 1900. godine na pošti u Baru, od poslatih 50 spomenica nije prodana ni jedna, dok je u Pristanu, od poslatih 98, prodato 18.

Na pošti u Ulcinju, od poslatih 50 spomenica, nije prodana ni jedna.

U istom periodu, na pošti u Podgorici, od poslatih 100, prodato je 12 spomenica.

U Kolašinu, od poslatih 50, prodato je samo 4.

U Andrijevici, poslato 50, prodato 6 spomenica.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

U Danilovgradu, od poslatih 50, nije prodana ni jedna.

Od 100 poslatih spomenica u Nikšić, u periodu od 26. avgusta do 1899. do 1. januara 1900. godine, prodato je ukupno 6.

U Šavniku, od poslatih 50, prodato je 14 spomenica.

U Žabljaku, poslato 50, prodato 12 spomenica.

Na Grahovu, od poslatih 50, nije prodana ni jedna.

Na Njegušima, od poslatih 50, prodato 6 spomenica.

Na pošti Velimlje, od poslatih 50 spomenica, u periodu od 26. VIII 1899. do 1. I 1900. godine, prodato je ukupno 5.³³

Povodom vjenčanja prijestolonasljednika Danila i Jute Meklenburg – Strelac izrađena je još jedna plaketa. Njen autor je poznati medaljer Toni Sirmaj. Ovaj poznati pariski medaljer, mađarskog porijekla, koji se u svom umjetničkom opusu uspješno ogledao na tematici zemalja sa područja nekadašnje Jugoslavije, obradio je neke događaje i ličnosti iz crnogorske i dinastičke istorije s kraja XIX i početka XX vijeka. Sudeći po zbirci u Muzeju kralja Nikole, Sirmaj je izradio četiri medalje i tri plakete sa crnogorskim motivima. Sadržaj se odnosi na crnogorsku dinastiju (vjenčanje prijestolonasljednika Danila i pedesetogodišnjicu vladavine kralja Nikole), značajne političke događaje (proglašenje Ustava 1905.), susrete crnogorskog vladara sa evropskim suverenima (posjete kralja Nikole carevima Nikoli II i Franju Josifu 1912.) i učešće Crne Gore na nekim međunarodnim manifestacijama (Konferencija mira u Hagu 1907, Internacionalna automobilska konferencija u Parizu 1909. godine).³⁴

³³ Ibid.

³⁴ Velimir Vujačić, *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Cetinje, 2010, str.135. Iz jednog dopisa, koji je Sirmaj uputio Maršalatu crnogorskog dvora, neposredno pred jubilarne svečanosti 1910. godine, vidi se da je izrađena i medalja povodom desetogodišnjice braka prijetolonasljednika Danila i princeze Milice. U pomenutom dopisu, koji Sirmaj potpisuje kao nosilac Danilovog ordena, stoji, između ostalog, i sljedeće: „U istinu, g. F. Šarl Braun (direktor Društva komemorativnih medalja iz Pariza - napomena autora) bio je velikodušni inicijator izrade tri prethodne medalje koje smo imali čast uručiti Njegovom Visočanstvu Knjazu, i koje su sa ovima, ovdje pridruženim Jubilarnom Medaljom Njegovog Kraljevskog Veličanstva i Medaljom koju smo proizveli u znak sjećanja na desetu godišnjicu sklapanja braka Njegovog Kraljevskog Veličanstva, Princa Nasljednika.

Medalja je izrađena od kovanog srebra, prečnika 50 mm. Na aversu je prikazana princeza Milica-Juta – poprsje u desnom profilu – u dekoltiranoj haljini sa mindušama i ogrlicom. Okolo, gore: MILITZA PRINCESse de MONTENEGRO. Iznad lijevog ramena signatura: SZIRMAI.

Na reversu je prijestolonasljednik Danilo – poprsje, anfas – u narodnoj nošnji bez kape. Okolo: DANILO PRINCE de MONTENEGRO; dolje, u odsječku, datum vjenčanja: 15. julle 1899. Iznad lijevog ramena signatura: SZIRMAI.³⁵

Revers medalje spomenica - T.SZIRMAI

Sve te medalje su podijeljene na apsolutnu radost našeg Društva, Muzejima i kolekcionarima iz cijele Evrope i bili bismo jako srećni da damo na raspolaganje Maršalatu Dvora Njegovog Kraljevskog Veličanstva, neograničen broj tih medalja, istim povodom, obzirom da se naše Društvo ne bavi komercijalnim radom“.

³⁵ M. Jovičević, Crnogorska odlikovanja i plakete, Cetinje, 1998, str. 127.

Sticajem istorijskih okolnosti, princ Danilo Petrović Njegoš nikada nije dobio crnogorsku kraljevsku titulu. Danilo je u izbjeglištvu pokazivao potpunu političku pasivnost. Ostao je potpuno isključen iz obimne djelatnosti crnogorskog dvora i vlade u emigraciji, sračunate na obnovu crnogorske države. Na kraju se odrekao i prava na crnogorsku krunu, u korist svog sinovca.

Umro je 1939. godine, izmučen dugom i teškom bolešću.

Jadranka SELHANOVIĆ

ULOGA MEDIJA U STVARANJU KULTA SOVJETSKOG SAVEZA U CRNOJ GORI 1945-1948

Sažetak: U radu su predstavljene aktivnosti crnogorskog komunističkog rukovodstva koje je, nakon uspostavljanja novog socijalističkog sistema vlasti, radilo na propagiranju kulta prve socijalističke zemlje i njenog državnog i partijskog vođe.

Ključne riječi: kult Sovjetskog Saveza, Staljin, komunistička ideologija, crnogorsko komunističko rukovodstvo, sovjetski praznici, štampa.

THE ROLE OF MEDIA IN CREATING A CULT OF THE SOVIET UNION IN MONTENEGRO IN 1945-1948

Abstract: the paper deals with the activities of the Montenegrin communist leadership, that after the establishment of a new socialist system of government, worked on promoting the cult of the first socialist country and its government and party leader.

Keywords: cult of Soviet union and Stalin, communist ideology, Montenegrin communist leadership, Soviet memorial, press

Uporedo sa izgradnjom i učvršćivanjem novog sistema, u Jugoslaviji je započeo proces stvaranja nove društvene svijesti, koju je trebalo utemeljiti na sadržajima i vrijednostima komunističke ideologije.¹ Partija na vlasti željela

---

¹ “Mi hoćemo da stvorimo ljude koji će biti svjesni svojih napora i dostojni svoga rada, takve ljude koji će znati da vole, cijene i da brane ono što su stvorili svojim rukama. Mi nećemo neznalice ljude koji nijesu svjesni onoga što čine i rade. Mi hoćemo ne da zaglupljujemo ljude, nego da ih izvodimo iz mraka i neznanja, da ih oslobodimo svih predrasuda i sujevjerja i da ih izvedemo na svjetlost nauke. Samo takvi ljudi umjeće da vole slobodu i da mrze izdajnike i neprijatelje” ; Iz ekspozea Blaža Jovanovića prilikom donošenja Zakona o Petogodišnjem planu, DACG, OSIO-PG, CKSKCG, k. 6/47.

je da stvori, kako se govorilo, „novog čovjeka“, čije će mišljenje, uvjerenja i opredjeljivanje počivati na vrijednosnom sistemu partijske ideologije.² Komunističkoj partiji, a to znači novoj vlasti, trebali su sljedbenici i istomišljenici, a budući da se radilo o totalitarnom sistemu, poželjna mjera bila je - apsolutna većina novih vjernika i sljedbenika. To je bio uslov ne samo da sistem nesmetano funkcioniše, već i da vlast svoju poziciju smatra sigurnom.

Komunistička ideologija, kao i svaka druga, imala je nekoliko tema i ideja na kojima je „počivala“ njena zavodljivost. Zavodljivost komunističke ideologije u Jugoslaviji poslije 1945. godine, „počivala“ je najprije na ideji o socijalizmu kao najidealnijem, najhumanijem i najpravednijem sistemu, koji će za kratko vrijeme donijeti ekonomski prosperitet i blagostanje. To je bilo i osnovno uvjerenje koje je nova vlast željela unijeti i učvrstiti u svijesti ljudi, jer je njegovo postojanje garant njihovog potpunog pripadanja. Prihvatanje tog osnovnog ideološkog polazišta nove vlasti nastojalo se olakšati plasiranjem ideja koje mu idu u prilog ili ga potvrđuju. Jedna od tih ideja bila je i ona o Sovjetskom Savezu kao zemlji u kojoj je socijalističko uređenje donijelo epohalni napredak, i Staljinu njegovom genijalnom vođi. Primjer Sovjetskog Saveza svjedočio je o uspješnosti i pravednosti socijalističkog sistema, a sovjetski vođa Josif Visarionovič Staljin bio je oličenje najdosljednijeg i najmudrijeg borca za prava naroda i radničke klase. Zbog toga je u cjelokupnom javnom životu socijalističke Jugoslavije idealizovano i prekomjerno uzdizano sve ono što ima veze sa Sovjetskim Savezom i Staljinom.

Ista ideološka matrica, osmišljena u političkom centru nove komunističke vlasti, važila je od 1945. godine i u Crnoj Gori. Ali, za razliku od ostalih federalnih jedinica nove Jugoslavije, ovdje je ona naišla na specifično socijalno i mentalitetsko tlo i, posebno, na drugačiju istorijsku i političku svijest. U odnosu na ostale krajeve socijalističke Jugoslavije, „zemljište“ za novu ideologiju bilo je ovdje najpogodnije. Tradicionalno opterećena problemom socijalne pravde, stradanja i siromaštva, Crna Gora je ideologiju koja je uzdizala ideal pravednosti, napretka i jednakosti, dočekala s posebnom naklonošću. A još kada je u okviru te ideologije

² Sreski komitet KPJ Bijelo Polje – Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, 24. 05. 1946, DACG, OSIO-PG, CKSCG, k. 2/46.

svoje mjesto našao i kult Sovjetskog Saveza i Staljina, njeno tradicionalno uporište bilo je potpuno. Naravno, obični ljudi, pa čak i oni koji nijesu bili naklonjeni komunistima, u Sovjetskom Savezu i Staljinu prepoznali su novu formu nekadašnjeg kulta carske Rusije i njenog imperatora. Vjerovanje u „majku Rusiju“ u Crnoj Gori je imalo već vjekovima dugu tradiciju. Slovila je kao odana zaštitnica i siguran oslonac. Pomagala je i kao carska i kao komunistička. Bila je čuvar i zaštitnik pravoslavlja, a potom spasitelj čovječanstva i tvorac blagodeti socijalizma. „Majka Rusija“ bio je pojam koji je nakon rata – i za partijsko rukovodstvo u Crnoj Gori, ali i za tzv. običan svijet, imao posebno značenje, pa se u crnogorskoj javnosti zbog tradicije crnogorsko-ruskih odnosa, ponekad stvaralo uvjerenje da su Crnogorci bliži Rusima nego drugi jugoslovenski narodi. To je značilo i da je crnogorska ljubav prema Rusiji, odnosno Sovjetskom Savezu, dublja i snažnija, nego ljubav koju prema prvoj zemlji socijalizma pokazuju u drugim jugoslovenskim republikama. Zvanična štampa uvjeravala je javnost da u Crnoj Gori čak i djeca od četiri godine vole Rusiju. Drugim riječima, ljubav prema Rusiji (Sovjetskom Savezu) je kod Crnogoraca urođena.³

U Crnoj Gori je stvaranje kulta Sovjetskog Saveza i Staljina otpočelo s prvim danima uspostavljanja nove vlasti. Slavljeno je sve što je sovjetsko i sve što simbolizuje Sovjetski Savez ili ima veze s njim. A sovjetski vođa, kao personifikacija jednog sistema i jedne zemlje – prve u kojoj je pobijedila radnička klasa – dobio je status božanstva. Uspostavljanje bliskih odnosa sa SSSR-om za crnogorsko rukovodstvo bilo je, kako je pisalo u jednom partijskom dokumentu iz 1945. godine, „ostvarenje vječitog sna Crnogoraca“. Biti pristalicom nove vlasti, smišljeno je poistovjećivano sa pripadanjem Sovjetskom Savezu, odnosno Rusiji.⁴

³ Na jednoj priredbi, četvorogodišnja Zagorka Radonjić je recitovala pjesmu: „Ja sam mala uju-ju, / i ja volim Lusiju.“, „Omladinski pokret“, 01. 08. 1946, br. 23, 7.

⁴ Prema jednom propagandnom članku iz „Pobjede“, povodom izbora za Ustavotvornu skupštinu, tzv. obični ljudi nijesu razlikovali opredjeljenje za Rusiju (Sovjetski Savez) od opredjeljenja za socijalističku Jugoslaviju. Navodno se između jedne starice i člana izborne komisije na Cetinju, vodio ovakav dijalog:

-Tako vi Boga kažite mi koja je kutija za Rusiju.

-Ovdje imaju kutije za Front i protiv njega, objašnjavaju joj.

Glavni propagatori kulta Sovjetskog Saveza i Staljina bili su, kako je to i razumljivo, vodeći ljudi nove vlasti u Crnoj Gori. Povodom vijesti o kapitulaciji Njemačke, prvi čovjek KP Crne Gore, Blažo Jovanović, na mitingu u Podgorici, maja 1945. godine, odao je posebnu zahvalnost sovjetskoj armiji kao spasiteljici čovječanstva i njenom genijalnom vođi, maršalu Staljinu. Tom prilikom Jovanović je istakao: „Mnogo je miliona palo u odbrani kulture, pravde i slobode sviju naroda. Najviše krvi prolila je Crvena armija za nezavisnost svoje otadžbine, za slobodu ostalih porobljenih zemalja. Ona je spasiteljica čovječanstva. To je samo mogla da bude vojska radnika i seljaka, stvorena kroz veliki Oktobar na čelu sa genijalnim strategom i vođom Sovjetskog Saveza maršalom Staljinom“.⁵

Jovanović je i drugim povodima iskazivao svoje divljenje Sovjetskom Savezu i Staljinu, namećući time, kao politički najuticajnija ličnost u Crnoj Gori, poželjni oblik emotivnog odnosa prema državi i vođi najveće zemlje na svijetu. Da bi djelovao prisnije i tradicionalnije, on je prvu zemlju socijalizma nazivao onako kako je običan svijet odavno nazivao u Crnoj Gori – „majka Rusija“. Uz to, on je politički značaj „majke Rusije“ za Crnu Goru predstavljao Crnogorcima onako kako je to činio i kralj Nikola, nazivajući je crnogorskom zaštitnicom. Jovanović je, služeći se ruskim kultom, raspirivao kod Crnogoraca osjećaj moći, tvrdeći da će Jugoslavija, zajedno sa ostalim slovenskim narodima koji su okupljeni oko „majke Rusije“, odlučivati o svim bitnim pitanjima u svijetu.⁶ O razlozima crnogorsko-ruske bliskosti i izvoru ljubavi prema Rusiji, Blažo Jovanović je nadahnuto govorio krajem 1945. godine, kada je dobio visoko sovjetsko odlikovanje: „Ovo odlikovanje od Sovjetskog Saveza nama Crnogorcima je najmilije, najdraže i najbliže. Crnogorski narod i prije ove borbe mnogo je volio braću Ruse. Postojale su žive veze. U ovoj borbi ta ljubav postala je neizmjenjiva, postala je velika. To je ogromna ljubav i ta ljubav ostaće vječna između crnogorskog naroda između naših naroda i naše majke Rusije. Svaki pošten

---

-Ja ću samo glasati onu koja je za Rusiju, odgovara uporno baba.», Kroz Crnu Goru i Boku, „Pobjeda“, 18. 11. 1945, br. 52, 5.

⁵ U Podgorici je govorio drug Blažo Jovanović, „Pobjeda“, 13. 05. 1945, br. 26, 3.

⁶ Veliki predizborni miting na Cetinju, „Pobjeda“, 30. 09. 1945, br. 45, 1.

rodoljub Crne Gore je osjećaо da fašisti napadaju njegovu otadžbinu kad napadaju велики Совјетски Савез“. Vrhunac Jovanovićеvog величања Совјетског Савеза била је констатација да би без прве земље социјализма и Црвене армије, сви народи годинама били робови фашистичких освајача, те да би вјероватно били потпуно унишћени.⁷ Тезу да је Русија не само спаситељ човјечанства, већ и да је у најтежим тренуцима црногорске прошлости имала исту такву улогу, Jovanović је саопштио приликом прославе 100-годишњице првог издања „Горског вијенца“ (1947), рекавши да је брајски руски народ увијек представљао ослонац и наду слободарској мисли.⁸

Istovjetne stavove о СССР-у и Стаљину саопштавали су и други представници државне и партијске власти у Црној Гори, као и Milovan Đilas, најјутикајнији Црногорац у југословенском патријском и државном врху. На једном предизборном митингу у Подгорици, новембра 1945. године, Đilas је указао на историјски потврђене брајске односе које је Црна Гора гайила према народу Србије и Русије. Те веје су биле снажне, вјечне и нераскидиве: „Двије ствари никада нико није успио у Црној Гори: да црногорски народ одвоји од Србије и од Русије. Ко је то пробао у прошлости, сломио је врат и народ га је одбацио. То треба и убудуће да имамо у виду, да би Црна Гора могла да се правилно развија у нашој новој држави федеративној републици Југославији. Један од највећих успјеха NOB је у томе што је успјела да оствари вјековну народну тежњу – братство са Русијом, да порази оне који су под изговором да су против Русије зато што је болјшевичка, уствари продавали земљу.“⁹ Нешто касније (1947) Đilas је величао заслуге Совјетског Савеза за унутрашњи преображај социјалистичке Југославије. Југославија као објективно мала земља, сматра Đilas, могла се у борби за своју независност успјешно супротстављати непријатељу са запата, јер је свој ослонац имала у великом и моћном Совјетском Савезу. Постојање Совјетског Савеза гаранција је остваривања свих идеала југословенских народа, додаје Đilas, исто као што је

⁷ Свећана предаја орденa Kutuzova I степена предсједнику Народне Владе B. Jovanovićу, „Побједа“ 25. 11. 1945, бр. 53, 2.

⁸ Govor предсједника Владе NRСG Blaža Jovanovićа, „Побједа“, 11. 06. 1947, бр. 34, 1.

⁹ Niko није успио да одвоји црногорски народ од Србије и од Русије, „Побједа“, 04. 11. 1945, бр. 50, 1.

njegovo nepostojanje bio uzrok naših političkih lutanja i stradanja.¹⁰ Kao šef jugoslovenskog Agitpropa, Đilas je sugerisao Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru da obilježavanje praznika Sovjetskog Saveza bude dostojno obilježeno u crnogorskoj štampi.¹¹ U instrukciji koja je početkom 1946. godine poslata iz Beograda Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, navodi se i da treba organizovati predavanja i akademije povodom proslave jubileja Crvene armije, kao i da u štampi i referatima treba istaći odlučujuću ulogu Crvene armije u ratu protiv fašizma, a posebno u oslobođenju Jugoslavije.¹²

Veličanje Sovjetskog Saveza i isticanje njegovih ogromnih zasluga za novu Jugoslaviju, bila je česta tema govora predsjednika Crnogorske narodne skupštine, Miloša Rašovića. On je, nakon potpisivanja Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i saradnji između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, ushićeno saopštio da su demokratske i napredne snage cijelog svijeta čvrsto povezane duhovno i tjelesno uz jednu organizovanu i najčistiju naprednu i čovječnu silu svijeta – Sovjetski Savez. U zajednici sa slovenskim narodima, smatra Rašović, a pod mudrim vođstvom maršala Tita i moćnim okriljem vođe naprednog čovječanstva Velikog Staljina, Jugoslavija može spokojno očekivati ispunjenje svih svojih pravednih težnji.¹³ Nešto kasnije, Rašović je iznio stav da je prijateljstvo sa prvom zemljom socijalizma neophodno i da jugoslovenski narodi bez oslonca na Sovjetski Savez, ne mogu biti nezavisni, niti se mogu ekonomski razvijati.¹⁴

Vječni savez i bratstvo sa moćnim Sovjetskim Savezom i velikim ruskim narodom, predstavljalo je i za Nika Pavića, ministra u crnogorskoj

¹⁰ Zapisnik sa Prvog kongresa Zemaljskog odbora Narodnog fronta Crne Gore, DACG, OSIO-PG, Republička konferencija Saveza sindikata Crne Gore, u daljem navođenju, RKSSCG, k. 1/45, 46 - 47.

¹¹ M. Đilas – Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, 09. 02. 1946, DACG, OSIO-PG, CKSCG, k. 3/46.

¹² Centralni komitet KPJ – Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, 12. 02. 1946, DACG, OSIO-PG, CKSCG k. 3/46.

¹³ Nerazlučivo bratstvo sa SSSR-om oslonac je naše budućnosti, „Pobjeda“, 12. 07. 1945, br. 34, 3.

¹⁴ Predsjednik Crnogorske Narodne skupštine Miloš Rašović povodom izborne pobjede, „Pobjeda“, 18. 11. 1945, br. 52, 1.

vladi, potvrdu istorijskih težnji i izraz narodnih osjećanja. Samo spoljna politika koja je bila okrenuta prema SSSR-u, smatrao je Pavić, mogla je pružiti sigurnu nezavisnost i nesmetan razvoj.¹⁵ Slično je mislio i general Svetozar Vukmanović Tempo, koji je na jednom preizbornom skupu, oktobra 1945. godine, uvjeravao Crnogorce da je Jugoslavija nepobjediva dok se nalazi u zajednici i prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom, a bliskost nove Jugoslavije i Rusije predstavlja ozbiljno upozorenje za sve neprijatelje.¹⁶

Crnogorsku odanost bratskom ruskom narodu nadahnuto je saopštavao i Savo Fatić, predsjednik Društva za kulturnu saradnju Crne Gore sa Sovjetskim Savezom. Svoju priču o ljubavi prema Rusiji, koju je prenijela štampa, Fatić je započeo starim vjerovanjem, koje je nastalo u Vojvodini za vrijeme dok se nalazila pod Austro-Ugarskom vlašću. „Svaki vjernik, pričao je Fatić, koji na Uskrs prikloni uho k zemlji, čuće brujanje uskršnjih zvona sa Moskovskog Kremlja“. Ipak, mnogo jača od legende, po riječima Fatića, bila su osjećanja Crnogoraca prema Rusiji. On kaže da nijedan jugoslovenski narod nije osjećao prisniju i neograničeniju ljubav prema Rusiji, nego što su osjećali Crnogorci. Ljubav prema Rusiji bila je usađena u crnogorsku dušu.¹⁷

Obaveza da doprinose izgradnji kulta Sovjetskog Saveza i Staljina nije mogla izgleda mimoći ni crnogorsko sveštenstvo, iako religija i staljinizam odavno nijesu živjeli u ljubavi. Tako je, prilikom proslave oslobođenja Crne Gore, koja je održana u Cetinjskom manastiru, protojerej Jovo Radović održao hvalospjev Sovjetskom Savezu, Crvenoj armiji i Staljinu.¹⁸ U istom tonu, početkom februara 1945. godine, protojerej Radović je

¹⁵ Crna Gora uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu, „Pobjeda“, 28. 10. 1945, br. 49, 1.

¹⁶ Tempo- general-major u Crmnici, „Pobjeda“, 28. 10. 1945, br. 49, 4.

¹⁷ Volimo Rusiju, „Pobjeda“, 12. 07. 1945, br. 34, 3.

¹⁸ Blagodarenje u Cetinjskom manastiru povodom oslobođenja Crne Gore, „Najveća radost ne samo za slovenske narode, već i za čitav slobodoljubivi svijet, bila je onda kada je čedo velikog ruskog naroda-herojska Crvena armija pokazala čitavom svijetu pred Moskvom, Lenjingradom i Staljingradom da je fašističko oružje ništavno pred silom ruskog oružja kojim rukovodi najveći dobrotvor čovječanstva –maršal Staljin.“, „Pobjeda“, 22. 01. 1945, br. 10, 7.

uputio čestitku u ime crnogorskog i bokeljskog sveštenstva novoizabranom patrijarhu Ruske pravoslavne crkve Alekseju, navodeći da su Crvena armija i Staljin spasitelji čovječanstva. Čestitku je završio usklikima: „Neka živi vaša Svetost! Neka živi ruski narod! Neka živi spasitelj čovječanstva, Crvena armija i njen vođa maršal Staljin!“¹⁹ Naglašenih emocija prema Sovjetskom Savezu i komunističkom vođi nije bio lišen ni don Niko Luković, koji im je u jednom izlaganju iskazao posebnu zahvalnost: „Mi danas, iz ovog visokog doma, sa ovog svetog tla, koje se kroz vjekove osjećalo dijelom majke Rusije, upućujemo bratski pozdrav i izraz zahvalnosti Sovjetskom Savezu i njegovom vođi generalisimusu Staljinu“.²⁰

Kao posebna forma za stvaranja i učvršćivanja sovjetskog i Staljinovog kulta u Crnoj Gori, korišćeni su jubileji kojima su obilježavani svi važniji datumi vezani za Sovjetski Savez: datum Lenjinove smrti, Dan Crvene armije, datum napada Njemačke na SSSR, Dan Oktobarske revolucije, Staljinov rođendan... U obilježavanju ovih datuma učestvovali su najviši predstavnici nove vlasti, što je podizalo nivo proslava i davalo im poseban značaj.

Rođendan sovjetske armije 22. februara 1945. godine proslavljen je u cijeloj Crnoj Gori. Tog dana na naslovnoj strani „Pobjede“ objavljen je portret generalisimusa Staljina u vojnoj uniformi i tekst predsjednika Skupštine Crne Gore Miloša Rašovića, posvećen danu Crvene armije. Iskazujući divljenje slavnoj Armiji, Rašović je posebno ukazao na njenu snagu i silu koja je donijela smrt svim nasilnicima i neprijateljima slobode, pravde i čovječanstva. „Zato svi oni vole Crvenu armiju, kao svoju osloboditeljicu i spasiteljicu i najradosnije proslavljaju dan njenog rođenja“ bile su riječi predsjednika crnogorske Skupštine.²¹

Istim povodom održan je na Cetinju veliki miting na gradskom trgu. Čitav trg je, kakao je pisala „Pobjeda“, bio prekriven zastavama i transparentima na kojima je bilo ispisano: „Živjela Crvena armija, osloboditeljka porobljenih naroda“, „Živjela Crvena armija uništitelj njemačkog

¹⁹ Crnogorsko i bokeljsko sveštenstvo patrijarhu Alekseju, „Pobjeda“, 11. 02. 1945, br. 13, 2.

²⁰ Rad Skupštine Crne Gore 1945-1950, priredili: Č. Perović/ N. Ilić, Titograd, 1986, 197.

²¹ Na dan Crvene armije, „Pobjeda“, 25. 02. 1945, br. 15, 1.

fašizma“, „Živjelo oružano bratstvo slovenskih naroda“, „Živio vrhovni komandant Crvene armije, maršal Staljin“, „Živjela Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije“, „Živio narodni heroj maršal Tito“. Na mitingu su okupljenom narodu govorili najviši predstavnici državne i partijske vlasti. Sadržaj njihovih govora izvještač nije prenio, ali su se mogli naslutiti kroz njegovu konstataciju da su govornici često prekidani poklicima upućenim sovjetskoj armiji, u kojima novinar vidi „način ispoljavanja ljubavi prema Sovjetskom Savezu i njenom čedu - pobjedonosnoj bratskoj Crvenoj armiji“. Sa mitinga je upućen telegram Staljinu, u kome je narod iskazao zahvalnost za blagodeti slobode koju duguju Crvenoj armiji i njenom vrhovnom komandantu maršalu Staljinu.²²

Objavljivanje Staljinove slike na naslovnoj strani „Pobjede“ najčešće je značio najavu nekog sovjetskog praznika. Tako je generalisimusov portret bio na prvoj novinskoj strani 23. februara 1946. godine kada se proslavljalo 28 godina od osnivanja Crvene armije. Na istoj strani objavljen je tekst sovjetskog general-lajtnata avijacije N. Žuravljova. Govoreći o nastanku i razvoju Crvene armije, sovjetski general je istakao da je snagu Crvene armije na neviđeni stupanj podigao veliki vođa Staljin, zahvaljujući svome geniju vojskovođe. Crvena armija, kako se ističe, ima sve što je potrebno, da bi i ubuduće predstavljala čuvara mira, branioca kulture i napretka čovječanstva protiv svih pokušaja agresije.²³

Povodom dana Crvene armije organizovane su svečane akademije u Podgorici, Beranama, Nikšiću, Vilusima, Kolašinu, Novom Baru, Herceg Novom, Ulcinju. U domovima kulture ovih gradova održana su predavanja o Crvenoj armiji, a zatim su izvedeni kulturni programi. U Podgorici je Ljubomir Petrović, član Gradskog narodnog odbora saopštio referat o postanku Crvene armije i njenom učešću u oslobodilačkom ratu. Sekretar NF za Podgorički srez, Vlado Božović, iznio je zasluge Crvene armije u toku Velikog oktobra i otadžbinskog rata ukazujući na značaj Crvene armije kao najveće garancije za održavanje i učvršćivanje mira u svijetu.²⁴ U Beranama

²² Proslava dana Crvene armije na Cetinju, „Pobjeda“, 25. 02. 1945, br. 15. 2.

²³ 28. godišnjica Crvene armije, „Pobjeda“, 23. 02. 1946, br. 8, 1.

²⁴ 23. februar-Dan osnivanja Crvene armije proslavljen je na svečan način u svoj Crnoj Gori, „Pobjeda“, 03. 03. 1946, br. 9, 3.

je u „Domu trezvenosti“ predavanje o Crvenoj armiji održao Džeko Hodžić, a potom je otpjevano nekoliko pjesama na ruskom jeziku²⁵. Na Vilusima su nakon predavanja Luke Banovića, predsjednika Sreskog odbora, koji je istakao značaj Crvene armije kao najjače vojske na svijetu, izvedene horske pjesme i solo recitacija o Crvenoj armiji.²⁶ U svim gradovima, kako je izvještavala „Pobjeda“, sale su bile dupke pune i svugdje su se čuli poklici upućeni Crvenoj armiji i Staljinu²⁷. Na naslovnoj strani „Pobjede“ crnogorska javnost bila je obaviještena i da Društvo za kulturnu saradnju Crne Gore i SSSR-a organizuje u Crnogorskom narodnom pozorištu na Cetinju predavanje o 28-godišnjici osnivanja Crvene armije. Kao predavač najavljen je major Veljko Milatović.²⁸

I 29-ti rođendan Crvene armije, 1947. godine, svečano je obilježen u Crnoj Gori. U prigodnom tekstu u „Pobjedi“ ukazano je na značaj Crvene armije za SSSR i Staljinove zasluge i uspjehe kao njenog komandanta.²⁹ O prazniku najjače armije na svijetu pisao je i „Omladinski pokret“. U članku posvećenom Crvenoj armiji navodi se da se misiji sovjetske armije tokom Drugog svetskog rata, kao spasiteljici evropske civilizacije, morao diviti cijeli progresivni svijet. Zato je ljubav jugoslovenskih naroda i njene omladine prema SSSR-u i Crvenoj armiji bila neizmjerena, a dug prema njoj trajan. Crvenoj armiji i Staljinu, Crnogorci duguju zahvalnost za sve što imaju, pa i za život koji žive.³⁰

Naredne godine svečana akademija povodom jubilarne 30-togodišnjice osnivanja Crvene armije, 22. februara 1948. godine, otpočela je sovjet-

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ 28. godišnjica Crvene armije, „Pobjeda“, 23. 02. 1946, br. 8, 1.

²⁹ „Kada je na Istoku trebalo odbraniti zemlju od horda Kolčaka, Lenjin je onamo uputio svog Staljina i Kolčak je bio razbijen. Kada je trebalo zaštititi sovjetsku državu na Jugu od Denjikina, Lenjin je onamo uputio svog Staljina i Denjikin je bio razbijen. Kada je trebalo potući Judenića i odbraniti Lenjingrad, Lenjin je onamo uputio svoga Staljina, Judenić je bio razbijen. Kada je trebalo razbiti Vrangela, Lenjin je onamo uputio svoga Staljina i neprijatelj je bio razbijen i zbačen u Crno More, zahvaljujući genijalnom rukovođenju druga Staljina“. Rođendan Crvene armije, „Pobjeda“, 16. 02. 1947, br. 7. 3.

³⁰ Živjela Sovjetska armija, „Omladinski pokret“, 22. 02. 1947, br. 8, 1.

skom himnom u Narodnom pozorištu na Cetinju. Na akademiji je o Crvenoj armiji govorio Jakov Gagović.³¹ Na kraju je odrecitovana pjesma „Crvena armija“ od Nikolaja Tihonova, a hor je otpjevaо „Marš Crvene armije“. Istoga dana „Pobjeda“ je ovom prazniku posvetila naslovnu stranu.³² Impozantna fotografija sa parade jedinica Sovjetske armije na Crvenom trgu u Moskvi i tekst „30-godišnjica Sovjetske armije“ koji je potpisao potpukovnik JA Veljko Milatović, bili su na naslovnoj strani „Pobjede“. Milatović je u svom tekstu iznio istorijat Crvene armije, koja se kalila nadahnutim idejama svojih tvoraca Lenjina i Staljina. U nastavku teksta Milatović saopštava da je upravo Crvena armija omogućila narodima Sovjetskog Saveza da se potpuno posvete izgradnji socijalizma, dok im budućnost čuva „njihovo rođeno čedo - Sovjetska armija“.³³

Povodom jubileja Crvene armije u kulturnom pregledu „Pobjede“ bila je objavljena pjesma Vukića Gošovića „Josif Staljin vođ Sovjeta“:

*E sad mogu, e sad smijem
crven barjak da razvijem,
da prošetam Lenjingradom
sa crvenom avangardom
da posjetim grob Lenjina
i pozdravim drug Staljina*

*Na tri fronta tri maršala
Sva tri protiv kapitala
Na jugu su div junaci
Drug Buđoni i kozaci.
Timošenko rujna nada
Ukrajinu čisti sada*

³¹ Sadržaj Gagovićevog predavanja u „Pobjedi“ nije prenešen.

³² 30-godišnjica sovjetske armije svečano je proslavljena u našoj Republici, „Pobjeda“, 23. 07. 1947, br. 46, 2.

³³ Tridesetogodišnjica Sovjetske armije, „Pobjeda“, 22. 02. 1948, br. 45, 1.

*Na sjeveru zima stiže,
a sa fronta Njemci bježe.
Hitlerova crna garda
u Rusiji sada strada
Razbiće se crne čete
na sovjetske bajonete.*

*Napoleon Bonaparta
pred moskovska pade vrata
pa i sad će tvrda vjera
bit pred Moskvom pad Hitlera.*

*Josif Staljin, vođ Sovjeta
Poručuje širom svijeta
neka cio svijet znade
fašizam će da propadne.³⁴*

Slično je tog dana bilo i u Nikšiću. Već u ranim jutarnjim časovima, kako saopštava novinski izvještač, mještani okolnih sela pristizali su u grad da bi učestvovali u proslavi Dana sovjetske armije. Veliki praznik Nikšićani su najavili grmljavinom topova, praskom bombi i plotunima iz pušaka. Zvanična proslava održana je na gradskom trgu, gdje je, po procjenama novinara "Pobjede", bilo okupljeno oko šest hiljada ljudi. Slavlje je počelo vojnim defileom, a zatim su se okupljenoj masi obratili predstavnici vlasti. Uveče je u sali Narodnog doma organizovana svečana akademija na kojoj je ukazano na oslobodilačku ulogu sovjetske armije. Slavlje koje je trajalo od ranih jutarnjih časova do noći, završeno je kulturno-zabavnim programom.³⁵ Dan Crvene armije je svečano proslavljen i u Danilovgradu, Podgorici, Kotoru, Herceg Novom, Tivtu, Zeti i Grahovu. U svim mjestima su održani zborovi na kojima su o Crvenoj armiji govorili predstavnici vojske, narodne

³⁴ Vukić Gošović je bio borac NOP-a. Nakon hapšenja tamnovao je u podgoričkom zatvoru na Zabjelu. Strijeljan je 1942. godine. Pjesmu "Josif Staljin vođ Sovjeta" napiso je 1941. godine.

³⁵ U cijeloj Crnoj Gori i Boki proslavljen je dan Crvene armije, „Pobjeda“, 04. 03. 1945, br. 16, 5.

vlasti i omladine. Svi trgovi bili su prepuni naroda. Svugdje se čulo klicanje Crvenoj armiji i Staljinu.³⁶

Proslave sa kojih su upućivane slične poruke, organizovane su i povodom 22. juna, dana kada je Njemačka napala na SSSR. Povodom ovog datuma, miting na Cetinju, 1945. godine, otvorio je predsjednik Gradskog odbora Savo Milunović. Milunović je svojim govorom podsjetio prisutne na herojsku borbu Crvene armije i tradicionalno prisne veze između Rusije i Crne Gore. Nakon njega, predsjednik Skupštine Crne Gore Miloš Rašović govorio je o zaslugama koje je trebalo odati Staljinu i Crvenoj armiji za ostvarenu pobjedu nad fašizmom. Govoreći o ulozi herojske Boljševičke partije u sovjetskom otadžbinskom ratu, Rašović je ukazao na istovjetnu ulogu KPJ u NOB-i. Poput poziva sv. Petra Cetinjskog, kojima je tražio slogu među crnogorskim plemenima, i predsjednik Crnogorske skupštine pozvao je okupljenu masu na vjernost partiji riječima: „Neka je proklet i grijeh nek padne na svakoga sina naše zemlje koji pokuša da izda zastavu slobode, zastavu vječnog bratstva naših naroda koju je razvila KPJ“. Posljednji govornik na mitingu bio je predsjednik crnogorske Vlade Blažo Jovanović. Okupljenoj masi Jovanović je rekao: „Kao što nam je kroz svu borbu služila za primjer Crvena armija, neka nam od danas služi za primjer veliki sovjetski narod. Vjerujte u njegovu moć, vjerujte u njegovu pomoć. Jer treba da znamo da i pored naših napora i žrtava, bez Crvene armije ne bi bilo naše pobjede, ne bi bilo naše slobode“. Na kraju predsjednik Vlade pozvao je prisutne da uče od velikog i moćnog Sovjetskog Saveza kako se voli otadžbina. Jedino ako Crnogorci i ostali jugoslovenski narodi, smatra Jovanović, svoju otadžbinu budu voljeli i cijenili onako kako su to radili narodi Sovjetskog Saveza, Jugoslavija će biti nepobjediva, a njena sloboda vječna.³⁷ Nakon ovog mitinga, održana je i svečana akademija u Crnogorskom narodnom pozorištu. Akademija je otpočela sovjetskom himnom, a završena je predavanjem o značaju ovog datuma.³⁸

Objavljivanjem prigodnog teksta i Staljinove fotografije na naslovnoj

³⁶ Isto

³⁷ Proslava 22 juna na Cetinju, „Pobjeda“, 24. 06. 1945, br. 32, 3

³⁸ Svečana akademija u Narodnom pozorištu, „Pobjeda“, 24. 06. 1945, br. 32, 3.

Sadržaj Pavićevog predavanja nije prenijet, osim konstatacije da je izlaganje bilo «iscrpno i uspješno».

strani „Pobjede“ od 23. juna 1946. godine, obilježena je petogodišnjica njemačkog napada na Sovjetski Savez. U tekstu se, kako je već postalo uobičajeno, odaje priznanje i zahvalnost Staljinu, Crvenoj armiji i narodima Sovjetskog Saveza.³⁹ Naredne godine u prigodnom tekstu je ukazano na ulogu i značaj Sovjetskog Saveza, Crvene armije i generalisimusa Staljina u Drugom svjetskom ratu. Njihova vodeća uloga u poslijeratnom periodu, kako se navodi, uticala je da se obezbijedi trajni mir u svijetu. Sovjetski Savez je predstavljen i kao zaštitnik interesa malih naroda, njihove nezavisnosti i slobode. Uloga vođe demokratskog svijeta, kako je pisalo u tekstu, SSSR-u je pripala zaslužno.⁴⁰

U „Pobjedi“ je objavljeno da se na Cetinju, 1945. godine, dva dana slavio i praznik Velike oktobarske revolucije. Prvog dana su po svim kvartovima u gradu održana predavanja na kojima se govorilo o značaju Oktobarske revolucije za čitav progresivni svijet. Drugog dana je organizovana svečana akademija u Crnogorskom narodnom pozorišu na kojoj je o Velikom oktobru govorio ministar prosvjete Niko Pavić. Proslava je završena izvođenjem ruskih pjesama i recitacija.⁴¹ Dan Oktobarske revolucije proslavljen je i u selima Cetinjskog sreza. Sa održanih zborova po selima, kako je javljala „Pobjeda“, narod je upućivao pozdravne telegrame Svesaveznoj komunističkoj partiji boljševika, Vrhovnom Sovjetu i generalisimusu Staljinu.⁴²

I u porušenoj Podgorici proslavljena je 28-godišnjica Oktobarske revolucije. Na službenim zgradama bile su okačene zastave Sovjetskog Saveza i Jugoslavije. Neprekidna kolona naroda koja se kretala razrušenim gradom, nosila je slike Staljina i Lenjina, Tita i Blaža Jovanovića i skandirala Boljševičkoj partiji, Crvenoj armiji, Staljinu, Titu, KPJ i Narodnom frontu. Oko 11 časova okupljenoj masi obratili su se rukovodioci Podgoričkog sreza. Govornici su ukazali na značaj Oktobarske revolucije, ističući zasluge Crvene armije i napore sovjetskog naroda na dovršenju djela Velikog oktobra. Pročitani su i pozdravni telegrami upućeni Staljinu i KP Boljševika.

---

³⁹ Vječna zahvalnost Sovjetskom Savezu, „Pobjeda“, 23. 06. 1946, br. 25, 1.

⁴⁰ Snage koje su pobijedile u Drugom svjetskom ratu, „Pobjeda“, 21. 06. 1947, br. 37, 1.

⁴¹ Proslava praznika na Cetinju, „Pobjeda“, 10. 11. 1945, br. 51, 7.

⁴² Isto.

Potom je, po istom scenariju kao i na Cetinju, održana svečana akademija u Domu kulture. Pored proslave u Podgorici, svečanosti su organizovane i u okolnim selima Podgoričkog sreza, tako da su riječi kojima se veliča Sovjetski Savez i Staljin doprle do gotovo svih stanovnika ovog kraja.⁴³ I u Kolašinu je povodom 28. godišnjice Oktobarske revolucije bilo svečano: nošeni su transparenti na kojima je pisalo „Živjela Crvena armija, čedo Oktobarske revolucije“, „Živio Staljin“. U defileu ulicama Kolašina, pisao je izvještač „Pobjede“, čitav grad klicao je Staljinu i Lenjinu. Potom su se na gradskom trgu smjenjivali govornici. Sa skupa su upućeni telegrami Staljinu, Kalinjinu, Svesaveznoj Komunističkoj partiji boljševika i Crvenoj armiji. Ista ikonografija i isti slijed događaja povodom proslave dana Oktobarske revolucije bio je i u Nikšiću.

I naredne, 1946. godine, zvanično je proslavljen jubilej 29. godišnjica Oktobarske revolucije. U „Pobjedi“ je na naslovnoj strani objavljen prigodan tekst, između čijih stubaca su bile slike Lenjina i Staljina. Autor teksta je bio Niko Pavić.⁴⁴ Članak posvećen godišnjici Oktobarske revolucije bio je procijenjen prioritetnijim od objavljivanja predizbornog govora maršala Tita, koji je održao u Beogradu 3. novembra pred 250 000 hiljada ljudi. Maršalov govor prenešen je na trećoj i četvrtoj strani.⁴⁵ Iskazujući osjećaj časti što su jugoslovenski narodi pošli putem Velikog oktobra, Pavić je naveo da se taj dan upravo slavi kao svoj najrođeniji i najmiliji praznik. Povodom ovog praznika u „Pobjedi“ je objavljen i telegram koji je predsjednik Sveslovenskog komiteta Crne Gore Petar Komnenić uputio Sveslovenskom komitetu Moskve.⁴⁶ Na stranicama istog broja bili su objavljeni i članci „Dekreti Oktobarske revolucije“ i „Lenjin i Staljin u Oktobarskoj revoluciji“

⁴³ U Podgorici je prisustvovalo manifestaciji preko 4000 lica, „Pobjeda“, 10. 11. 1945, br. 51, 7.

⁴⁴ Dvadesetdevetogodišnjica Velike oktobarske revolucije, „Pobjeda“, 07. 11. 1946, br. 45, 1.

⁴⁵ Narodni front Jugoslavije je najšire jedinstvo naših naroda, „Pobjeda“, 07. 11. 1946, br. 45, 3.

⁴⁶ U telegramu Komnenić posebno iskazuje zahvalnost bratskom Sovjetskom Savezu za pruženu neprocenjivu pomoć i podršku jugoslovenskim narodima u ostvarivanju svojih prava. Telegram Sveslovenskog komiteta Crne Gore povodom proslave Oktobarske revolucije, „Pobjeda“, 07. 11. 1946, br. 45, 4.

koje je potpisivao V. Jakovljević.⁴⁷

Zajedničke slike Lenjina i Staljina, kao i prigodni tekstovi povodom 29 godina od Oktobarske revolucije bili su i na naslovnoj strani drugih listova. „Omladinski pokret“ objavljuje tekst Blaža Borovinića, generalnog sekretara Predsjedništva Vlade NR Crne Gore, u kome se, pored iznošenja istorijata borbe sovjetskog naroda protiv ruskog carskog režima, posebno kazuje na značaj Velikog oktobra za uspostavljanje SSSR kao zemlje čijim se dostignućima divilo cijelo čovječanstvo. Veliki oktobar, pisalo je u tekstu generalnog sekretara Vlade, imao je i neprocjenjive zasluge za ostvarenje nezavisnosti i razvoj ostalih slovenskih naroda.⁴⁸

Jubilarna proslava 30-godišnjice Oktobarske revolucije, novembra 1947. godine, dobila je nešto veći značaj nego prethodne proslave. „Pobjeda“ je 7. novembra 1947. godine, po prvi put crvenim slovima, na prvoj strani objavila članak „Značaj proslave 30-godišnjice dana Velikog oktobra“, čiji je autor predsjednik Vlade NR Crne Gore Blažo Jovanović. Preostalih devet strana ovog broja „Pobjede“ bile su ispunjene tekstovima o Oktobarskoj revoluciji, Sovjetskom Savezu, rusko-bokeljskim odnosima.⁴⁹ Drugih informacija gotovo da i nije bilo. U svom članku povodom jubileja Velikog oktobra, predsjednik Crnogorske vlade je o uspostavljanju prve socijalističke države rekao da je zablistala nenadmašnim sjajem i da je

---

⁴⁷ Isto, 6-7.

⁴⁸ Živjela 29-godišnjica oktobarske revolucije, „Omladinski pokret“, 09. 11. 1946, br. 33, 1.

⁴⁹ Povodom 30-godišnjice Oktobarske revolucije u „Pobjedi“ su objavljeni sljedeći tekstovi: Snaga i veličina sovjetskog patriotizma, autor R.Č.; Josif Visarionovič Staljin, autor V.K.; 30 godina sovjetskog socijalističkog prava, autor Kosto Zloković, Oktobarska revolucija i savez radnika i seljaka, autor Đorđe-Boro Vukasović; Lenjin i Staljin o kadrovima, autor Radivoje J. Vukićević; Socijalističko planiranje-zakon razvitka sovjetske privrede, autor Dušan Đurović; O sovjetskoj demokratiji, autor D. Lekić; Vjeruj u Veliku oktobarsku revoluciju, autor Proto Jovo Radović; Škole u Sovjetskom Savezu, autor Niko Pavić, Obračun- pjesma Mirka Banjevića; Istorijske veze Boke kotorske sa Rusijom, autor, Don Niko Luković; Trideset godina sovjetske nauke, autor akademik S. I. Vavilov, predsjednik akademije nauka SSSR-a; Pobuna kotorskih mornara—odjek Velikog oktobra, autor Ratko Đurović; Ilja Erenburg o antisovjetizmu, prevod sa francuskog D.L.; O autoritetu konsomolskog rukovodstva.

Lenjinov genij postao putokaz za njen dalji razvoj. Za Jovanovića, Lenjin je bio stožer oko koga se okupio proleterijat čitavog svijeta. Kad je on umro (1924), njegovu zastavu je digao njegov dostojni učenik Staljin. Pod Staljinovim rukovodstvom mlada sovjetska republika cvjetala je i uzdizala se kao ogromni svetionik usred kapitlističkog okruženja. Staljinški genij, kaže Jovanović, postao je oličenje njenog džinovskog porasta i procvata.⁵⁰ Na naslovnoj strani „Pobjede“ bio je objavljen i telegram čestitke Blaža Jovanovića generalisimusu Staljinu, povodom velikog jubileja. U telegramu predsjednik Vlade NR Crne Gore kaže „da crnogorski narod - zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije, koji su svojom NOB-om izvojevali slobodu blagodareći nesebičnoj pomoći SSSR-a i njegove Crvene armije, vidi u Sovjetskom Savezu nerazrušivi bedem mira i sigurnu garanciju za progres čovječanstva. Zbog toga crnogorski narod osjeća i slavi ovaj veliki praznik bratskih naroda SSSR-a, kao svoj“.⁵¹

I naredni broj „Pobjede“ bio je najvećim dijelom posvećen jubileju. Na naslovnoj strani objavljen je referat potpredsjednika Vlade Boža Ljumovića. Referat je bio saopšten na svečanoj akademiji povodom Oktobarskog jubileja održanog u Narodnom pozorištu na Cetinju. Ljumović je u govoru posebno iskazao bliskost koju su borci u toku NOB-a osjećali prema narodima Sovjetskog Saveza i njihovom vođi Staljinu. „Vrlo često naši borci su se pitali da li zna Staljin da mi vodimo borbu. Pitajući se tako oni su htjeli da Staljin zna da se borimo za istu stvar i da je Staljinovo ime duboko urezano u srcima svakog našeg borca i svakog našeg građanina“, kaže Ljumović.⁵²

Jubilej Velikog oktobra svečano je proslavljen širom Crne Gore. Kako navodi „Pobjeda“, Barski odbor Društva za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om je mjesec dana po mjestima i selima Barskog sreza održavao predavanje o značaju Oktobarske revolucije. Na sam dan Velikog oktobra u Baru, u sali bioskopa, održana je svečana akademija. Kako je naveo izvještač

⁵⁰ Značaj proslave 30-godišnjice Velikog oktobra, „Pobjeda“, 07. 11. 1947, br. 83, 1-2.

⁵¹ Isto.

⁵² Tridesetogodišnjica Velike oktobarske socijalističke revolucije... „Pobjeda“, 11. 11. 1947, br. 84, 1.

„Pobjede“, na prisutne je najjači utisak ostavila sovjetska himna, koja se u Baru prvi put čula.⁵³

Veliki jubilej obilježen je prigodnim tekstovima i u „Omladinskom pokretu“. U uvodnom tekstu se kaže da je Sovjetski Savez nakon 30 godina od socijalističke revolucije postajao najveća sila svijeta, koja je okupljala oko sebe sve što je demokratsko i što se osjećalo odgovornim pred čovječanstvom i njegovom istorijom. Zato je milionska masa naroda dijelila radost sa Sovjetima prilikom proslave ovog jubileja.⁵⁴

I kompletan sadržaj jednog broja književnog časopisa „Stvaranje“ za 1947. godinu, bio je posvećen godišnjici Oktobarske revolucije. Uvodni tekst „Značaj Velikog Oktobra“ potpisao je Vuko Tmušić, dok je Radivoje Vukićević bio autor teksta „Oktobarska revolucija i kolonijalno pitanje“. Prigodne članke u broju posvećenom godišnjici Velikog oktobra objavili su i Vuko Pavićević, „Oktobarska revolucija i narodno obrazovanje“, Ratko Đurović, „Susreti sa Velikim Oktobrom“, Niko S. Martinović, „Sedmi novembar 1941. u Crnoj Gori“. Na stranicama ovog broja bile su objavljene i pjesma „Sovjetskom Savezu“ Mirka Banjevića kao i „Pjesma o Staljinu“ koju je potpisao Radule Stijenski.⁵⁵

Dan Oktobarske revolucije proslavljan je i nakon Rezolucije IB-a, 1948. godine. Doživljavan je kao praznik ideje, a ne praznik koji slavi jednog čovjeka. Na naslovnoj strani „Pobjede“ od 7. novembra 1948. godine bio je objavljen referat ministra Savezne vlade, akademika Pavla Gregorića, koji je povodom 31. godišnjice Oktobarske revolucije, saopštio na svečanoj akademiji u Narodnom pozorištu u Beogradu.⁵⁶ Gregorićev referat bio je objavljen i u „Omladinskom pokretu“.⁵⁷ Iz referata ministra Gregorića nije se mogao naslutiti nastali sukob sa SSSR-om. Borba za mir, nezavisnost i

⁵³ Proslava 30-godišnjice u srezu barskom, „Pobjeda“, 11. 11. 1947, br. 84, 2.

⁵⁴ Živjela 30-godišnjica Velike Oktobarske socijalističke revolucije, „Omladinski pokret“, 06. 11. 1947, br. 45, 1.

⁵⁵ „Stvaranje“, 1947, br. 10.

⁵⁶ Tridesetprva godišnjica Oktobarske revolucije, „Pobjeda“, 07. 11. 1948, br. 267, 1-2.

⁵⁷ Tridesetprva godišnjica velike Oktobarske socijalističke revolucije; „Omladinski pokret“, 9. 11. 1948, br. 45, 1.

slobodu svakog naroda i zemlje danas je neodvojiva od borbe Sovjetskog Saveza. Sudbina slobode i nezavisnosti Jugoslavije i njenih naroda povezana je sa sudbinom Sovjetskog Saveza i narodno-demokratskim zemljama, rekao je Gregorić. Čvrstu povezanost KPJ i Sovjetskog Saveza, izgrađenu u ratu, Gregorić je vidio i u budućnosti. „Budućnost će pokazati, kaže Gregorić, da su te veze ostale neraskidive i da će narodi Jugoslavije zajedno sa svojim vođstvom ostati i dalje vjerni narodima SSSR-a“. Pretpostavljamo da je ovakav sadržaj Gregorićevog izlaganja bio procijenjen kao politički primjeren zbog prisustva ambasadora SSSR-a u FNRJ, svečanoj akademiji.⁵⁸ Ipak, novonastali politički ambijent u Crnoj Gori nakon sukoba sa IB-om, teško da je mogao uticati da bude izostavljen i u besjedi povodom 31-godišnjice Oktobarske revolucije. Na svečanoj akademiji koja je bila organizovana u Narodnom pozorištu na Cetinju, referat o značaju Velike oktobarske revolucije saopštio je Savo Brković, član politbiroa CK KP Crne Gore. Za razliku od referata Gregorića, Brković je pored ukazivanja na značaj Velikog oktobra govorio i o optužbama iznesenim u Rezoluciji Informativnog biroa protiv KPJ: „Oktobarska socijalistička revolucija i samo postojanje i razvoj Sovjetskog Saveza bili su od ogromnog značaja za dalji razvitak i jačanje revolucionarnih radničkih pokreta u svijetu. Sovjetsko društveno uređenje postajalo je sve više uzor svih naprednih pokreta u svijetu, a Sovjetski Savez nada i uzdanica svih porobljenih i ugnjetenih naroda“. U svom izlaganju Brković je posebno ukazao na autentičan karakter jugoslovenske revolucije, kao i nesebično požrtvovanje jugoslovenske vojske u borbi sa okupatorom. Sovjetska armija oslobodila je, kaže Brković, više porobljenih zemalja, a nekima kao na primjer nama u Jugoslaviji, pomogla da se oslobodimo, međutim, uništavajući živu silu neprijatelja i njegova materijalna sredstva, kidajući komunikacije i namoravajući neprijatelja na frontalno i pozicijsko

⁵⁸ Isto. P. Gregorić je, u daljem govoru saopštio: „Ljubav koju naši narodi gaje prema Sovjetskom Savezu, prema Boljševičkoj partiji i drugu Staljinu, vjera u nepobjedivost sovjetske armije, povjerenje prema SSSR-u kao rukovodećoj snazi u borbi protiv fašističkog neprijatelja, nadahnjivala je naše borce na herojske podvige u vrijeme naše oslobodilačke borbe. Ta ljubav i povjerenje prema moćnom Sovjetskom Savezu nadahnjivala je narode naše zemlje poslije pobjede nad neprijateljem u radu na obnovi, kao što nas i danas nadahnjuje u našem radu na izvršenju Petogodišnjeg plana“.

ratovanje, Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije vezivali su za sebe desetine neprijateljskih divizija koje bi, u situaciji relativno mirne okupacije, bile upućene na Istočni front. Cifra od 1 700 000 poginulih pripadnika naroda Jugoslavije, najbolje svjedoči kakav je bio jugoslovenski doprinos u ratu protiv fašističkog porobljivača. Povodom optužbi koje su bile navedene u Rezoluciji Informbiroa, Brković je rekao da bez obzira na kampanju, koja strahovito vrijeđa KPJ i jugoslovenske narode, i koja nanosi ogromne štete međunarodnom radničkom pokretu, jugoslovenska Partija, narod i država ostaju vjerni svojoj slavnoj istoriji i dosljedni svojoj borbi i samim sebi, ali i beskrajno odani stvari Oktobarske revolucije i Sovjetskom Savezu, stvari mira i napretka u svijetu. Jugoslavija će, obećava Brković, nastaviti izgradnju socijalizma dokazujući na djelu svoju nepokolebljivu vjernost nauci Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina.⁵⁹

Pored mnogih sovjetskih godišnjica i jubileja, redovno je obilježavana i godišnjica Lenjinove smrti. Već u januaru 1945. godine organizovano je u Narodnom pozorištu na Cetinju komemorativno veče povodom godišnjice Lenjinove smrti. Pred mnogobrojnim slušaocima, Radonja Golubović, član AVNOJ-a, održao je predavanje o Lenjinovom životu i stvaralaštvu. Golubović je istakao sve važnije momente Lenjinovog života i političkog rada, ukazujući na veliko djelo kojim je Lenjin zadužio čovječanstvo.⁶⁰ Komemorativno veče posvećeno Lenjinu održano je i u Kotoru.⁶¹ Istim povodom, zvanični list „Pobjeda“ objavila je prigodni komentar: „Lenjin je i danas u prvim borbenim redovima. Sovjetski Savez, njegovo životno djelo-predvođen njegovim najboljim drugom Staljinom, stoji na čelu demokratskih i slobodoljubivih snaga svijeta. Boljševička partija, Lenjinska partija osvjetljava puteve svima prijateljima slobode i napretka i pokazuje kako se od čovjeka roba postaje slobodan čovjek.... Lenjin je učinio genijalnu analizu svoje epohe, razotkrio kurjačke ćudi imperijalizma, stvorio veliku

⁵⁹ O značaju Velike oktobarske socijalističke revolucije, „Pobjeda“, 09. 11. 1948, br. 268, 1-2.

⁶⁰ Lenjinovo komemorativno veče, „Pobjeda“, 28. 01. 1945, br. 11, 6.

⁶¹ Komemorativno veče u spomen Lenjina u Kotoru, „Pobjeda“, 28. 01. 1945, br. 11, 6.

nauku koja je u Staljinu dobila najdosljednijeg tumača i realizatora i pod čijom se mudrošću dalje razvija i raste“.⁶²

Obilježavanje dvadesetdruge godišnjice Lenjinove smrti (1946) bilo je najavljeno u „Pobjedi“ tekstom „Besmrtni Lenjin“. Sagledavajući život i djelo Vladimira Ilića Lenjina, kao titansku energiju koja je promijenila svijet, autor teksta je napisao: „Kroz niz genijalnih naučnih radova, kroz jedinstvo teorijskog rada i praktične borbe Lenjin je od najsvjesnijih i najnaprednijih snaga naroda Rusije skovao čeličnu avangardu – Boljševičku partiju, koja je 1917. godine srušila imperijalizam i uspostavila radničko-seljačku vlast. Ostvarenje njegovog plana, da zaostalu Rusiju pretvori u zemlju visoko razvijene industrije, ostvario je pod svojim genijalnim rukovodstvom Lenjinov učenik i nasljednik Staljin“.⁶³ I Društvo za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om je povodom 22. godišnjice Lenjinove smrti organizovalo akademiju u Narodnom pozorištu na Cetinju. Predavanje o Lenjinu održao je novinar Mihailo Lalić. Kako je bilo zapisano u štampi „Lalić je održao vrlo uspješno predavanje o Lenjinu kao tvorcu sovjetske države i značaju Sovjetskog Saveza za ostale slovenske narode, naročito za naše“. Na komemorativnoj večeri povodom obilježavanja Lenjinove godišnjice smrti u Danilovgradu predavanje o Lenjinu je saopštio Milutin Martinović. Predavač je opširno izložio revolucionarni put vođe Oktobarske revolucije, a zatim je govorio o naučnom i književnom radu najvećeg sina ruskog naroda. Masa slušalaca iz grada i okoline klicala je neumrlom Lenjinu, pisalo je u izvještaju iz Danilovgrada koji je bio dostavljen „Pobjedi“. I u Nikšiću je održano komemorativno veče u spomen Lenjina. Predavanje o životu, radu i istorijskom značaju Lenjina održao je Veljko Mićunović⁶⁴. Povodom 22-godišnjice Lenjinove smrti, u „Pobjedi“ su objavljeni izvodi iz knjige „V. I. Lenjin-kratak opis života i rada“ u kome su prikazani posljednji dani Lenjinovog života.⁶⁵

I obilježavanje 23-godišnjice Lenjinove smrti, proteklo je u Crnoj Gori na isti način. „Pobjeda“ je na naslovnoj strani donijela tekst u slavu

⁶² Dvadesetprva godišnjica smrti V. I. Lenjina, „Pobjeda“, 22. 01. 1945, br. 10, 3.

⁶³ Besmrtni Lenjin, „Pobjeda“, 20. 01. 1946, br. 3, 1.

⁶⁴ 22-godišnjica smrti V. I. Lenjina, „Pobjeda“, 27. 01. 1946, br. 4, 3.

⁶⁵ Posljednji dani Lenjinovog života, „Pobjeda“, 20. 01. 1946, br. 3, 2.

velikog Lenjina, u kome se kaže da je Lenjin bio najveći čovjek Rusije, vjeran sin ruskog naroda koji je raspolagao svim potrebnim znanjima i kulturom. Navodi se i da je narod bezgranično vjerovao Lenjinu, volio ga i bio bezgranično spreman da na njegov poziv razbije unutrašnje i spoljne neprijatelje. Istim povodom u „Pobjedi“ je bio objavljen i članak „Mauzolej na Crvenom trgu“, koji je čitaocima stvarao sliku zdanja u kojoj je počivao besmrtni Lenjin: „Kroz staklene zidove sarkofaga vide se drage crte Vladimira Ilića Lenjina. U kovčegu leži tijelo Lenjina. Na njemu je odijelo sure boje. Glava počiva na jastuku pokrivenom velom. Ruke leže na zastavi CKSKP(b), kojom je pokriveno tijelo. Spokojno je i veličanstveno lice Lenjina. Čini se da Lenjin spava. Pritajivši dah, tiho kao da se boje da ne probude spavača idu posjetioći duž ograde. Oči žedno upijaju drage crte, tako poznate, beskonačno bliske. I ovdje, u kovčegu, kao i za života Lenjina okružuje narod...“⁶⁶

Istim povodom i ministar unutrašnjih poslova NR Crne Gore, Jovo Kapičić, pridružio se zvaničnom obilježavanju ovog događaja. U tekstu, objavljenom u „Omladinskom pokretu“, Kapičić priznaje da mu nedostaju riječi da bi se opisao veličanstveno i dalekosežno djelo koje je stvorio Lenjin. Nije postojala nijedna ozbiljna teorija, kaže Kapičić, koja je tretirala probleme radničke klase, a da je Lenjin nije obogatio svojim idejama. Ostvaranje njegove ideje o slobodi i boljem životu potlačenih ljudi na jednoj šestini zemljine kugle, učinila ga je besmrtnim vođom i učiteljem sveg naprednog čovječanstva. Njegovo djelo koje je svoje obličje dobilo u SSSR –u, bilo je garant za bolju budućnost svijeta. No, misliti na Lenjina, i voljeti njegovo djelo, smatra Kapičić, značilo je misliti na Staljina i voljeti njegovo djelo, jer Staljin predstavlja Lenjina današnjice. Zato su jugoslovenski narodi, prema Kapičićevom mišljenju, slaveći Lenjina istovremeno izražavali ljubav i zahvalnost prema velikom Staljinu i njegovim svjetskim i istorijskim uspjesima.⁶⁷

I 1948. godine u Crnoj Gori je zvanično obilježavana godišnjica Lenjinove smrti. Na Cetinju je, u sali koja je, kako se u novinama navodi,

⁶⁶ Mauzolej na Crvenom trgu, „Pobjeda“, 19. 01. 1947, br. 3, 2.

⁶⁷ Lenjinove misli i djela osvjetljavaju čovječanstvu put kroz vjekove, „Omladinski pokret“, 23. 01. 1947, br. 4, 1.

bila «dupke puna», održano prigodno predavanje u slavu Lenjina. Pored uobičajenih podataka o Lenjinovom životu i revolucionarnom radu, na predavanju je rečeno da se jugoslovenski narodi s velikim poštovanjem sjećaju Lenjina, jer Lenjinovo djelo - Sovjetski Savez, i Lenjinova teorija pomažu im da izgrađuju socijalizam. Isti odnos prema Lenjinu ima i čitavo napredno čovječanstvo, a svi poštteni ljudi osjećaju da Lenjin pripada svima onima koji se bore za bolji život i slobodu.⁶⁸ „Pobjeda“ je objavila i članak koji je veličao Lenjinovu političku misao i teoriju. „Lenjinizam, kako se navodi u ovom članku, nije samo ruska pojava, već opšte svetska pojava koja koristi svim narodima, a posebno jugoslovenskim. Teorija marksizma-lenjinizma karakteriše se i kao jedno od najubojitijih oružja demokratskih antiimperijalističkih snaga.“⁶⁹ Pored ovog teksta, objavljen je i tekst o Lenjinu kao umjetniku-vizionaru, koji je posjedovao moć da čovječanstvu pokaže put u srećniju budućnost.⁷⁰ Na istoj strani bio je i odlomak iz „Poeme o Lenjinu“ od Vladimira Majakovskog, u prevodu Radovana Zogovića.⁷¹ I u prvom broju književnog časopisa „Stvaranje“ za 1948. godinu, uvodnik je posvećen 24. godišnjici Lenjinove smrti.⁷² Povodom ove godišnjice u istom broju bio je objavljen prevod pjesme „Staljin“ slovačkog pjesnika Franja Kralja.⁷³

U Crnoj Gori su od 1945. do 1947. godine svečano proslavljani i Staljinovi rođendani, što je takođe poslužilo kao prilika za učvršćivanje njegovog kulta i kulta Sovjetskog Saveza. U vrijeme prve zvanične proslave

⁶⁸ Lenjin jedan od najvećih stvaralaca istorije, „Pobjeda“, 21. 01. 1948, br. 17, 1.

⁶⁹ 24 godine od Lenjinove smrti, „Pobjeda“, 21. 01. 1948, br. 17, 2.

⁷⁰ Lenjin umjetnost i akcija, „Pobjeda“, 21. 01. 1948, br. 17, 6.

Romen Rolan, (1866-1944) francuski književnik, dramaturg i muzičar. Napisao je niz biografija poznatih istorijskih ličnosti: Betoven, Mikelandelo, Hegel, Tolstoj i Gandi. Najpoznatije djelo mu je roman u 10 knjiga Žan Kristof. Ostavio je veliki broj pisama iz dopisivanja sa Tolstojem, Gandijem, Gorkim, Rilkeom i dr. Poslije Oktobarske revolucije postaje prijatelj SSSr-a. Boravio je u Sovjetskom Savezu 1935.godine kao gost Maksima Gorkog. Nobelovu nagradu za književnost dobio je 1915. godine.

⁷¹ Partija i Lenjin, „Pobjeda“, 21. 01. 1948, br. 17, 6.

⁷² Radivoje Vukićević, Na 24- godišnjicu Lenjinove smrti, „Stvaranje“, 1948, br. 1-2, 1-10.

⁷³ Isto, 11.

Staljinovog rođendana 1945. godine, telegram „najvećem sinu SSSR-a, velikom državniku i mudrom rukovodiocu, najvećem poborniku slobode svih naroda Staljinu“, uputio je u ime Vlade i naroda Crne Gore, predsjednik Vlade Blažo Jovanović. U telegramu Jovanović je iskazao najtoplija bratska osjećanja i zahvalnost velikom SSSR-u i genijalnom vođi za ukazanu pomoć koju su pružili svim slovenskim narodima u Oslobodilačkom ratu. Povodom Staljinovog rođendana u „Pobjedi“ je objavljen i tekst „Zahvalnost Staljinu“.⁷⁴ Prema pisanju „Pobjede“ Staljinov rođendan obilježavan je svečanim akademijama, omladinskim večerima, predavanjima koja su održana u svim gradovima, selima i zaseocima širom Crne Gore. U Podgorici je održana svečana akademija u Domu kulture na kojoj je pročitano predavanje o životu i radu generalisimusa Staljina. Izvedene su „Pjesma Staljinu“, „Slovenska krv“, „Budi se istok i zapad“ i „Pjesmu pjevam“. U Beranama, pisala je „Pobjeda“, sala radničkog doma bila je prepuna naroda koji je klicao velikom sinu i genijalnom vođi Staljinu. Njegova velika slika na zidu, rad profesora beranske gimnazije Čeda Ćulafića, bila je posebno uočena od strane izvještača. Nakon izlaganja kapetana Jugoslovenske armije, Bogića Vlahovića, koji je govorio o životu i radu generalisimusa Staljina, profesor Beranske gimnazije Đoko Pejović, pročitao je članak Milovana Đilasa „U posjeti i razgovoru sa Staljinom“.⁷⁵ Svečane akademije na kojima se govorilo

⁷⁴ Zahvalnost Staljinu, „Pobjeda“, 23. 12. 1945, br. 57, 1. U tekstu se, između ostalog, kaže: „Za naše narode, za našu pobjedu i slobodu, za naše jedinstvo i budućnost - Staljin ima ogromnih zasluga i mi mu dugujemo nezaborvanu zahvalnost. Zato svuda zrači genijalna energija vođe oslobodilačkih zemlja i ostvarenja - generalisimusa Staljina.“

⁷⁵ Ovaj članak objavljen je u knjizi „Lenjin i Staljin u priči i sjećanju“, Zagreb, 1947, 272-278.

Da bi pokazali šta je u to vrijeme veliki učitelj i vođa mogao značiti za običnog čovjeka, daćemo nekoliko navoda iz članka M. Đilasa, tada člana Politbiroa CKKPJ.

„On je nižeg srednjeg rasta, ima lijepe male ruke s dosta dugim prstima, duge noge, uža ramena i krupnu glavu. Glava Staljinova nije samo prijatna, zbog svoje čudno nježne tvrdoće, zbog čitave svoje narodne izražajnosti, zbog umnih, živih nasmiješenih, strogih i brižnih tamnožutih očiju, ona je i lijepa svojom harmoničnošću, svojom uvijek živom mirnoćom i izražajnošću. On je prosto rečeno čovjek i to čovjek više od ikoga ...“

Njegovu mesijansku moć Đilas je objasnio riječima: „ Staljin je čovjek kojem nije potrebno da istražuje put do ljudi, do radničke klase i radnih masa uopšte, da traži istorijski put, kojim treba da idu da bi im bilo bolje. On je sam otelovljenje tih masa u jednom čovjeku, njihovih želja, nada, misli, on je-u živom istorija savremene epohe,

o Staljinu, a potom narodna veselja bila su priređena po čitavom Beranskom srezu. Isto je bilo i u Srezu nikšićkom. U Andrijevići je u čast Staljinovog rođendana organizovano omladinsko veče. U svim mjestima, kako je javljao izveštač „Pobjede“, klicalo se Staljinu, Sovjetskom Savezu i Cvenoj armiji.⁷⁶

I naredne, 1946. godine, proslava Staljinovog rođendana protekla je na gotovo isti način. Centralna proslava, odnosno, Svečana akademija, održana je na Cetinju, a predavanje „O Staljinu - velikom nastavljaju djela Lenjina“ održao je ministar Radonja Golubović. Nakon ministrovog izlaganja održan je kulturno-umjetnički program.⁷⁷ Govor Golubovića objavljen je na naslovnoj strani „Pobjede“. Fotografiju cjelokupne Staljinove figure u vojnoj uniformi okruživali su hvalospjevi ministra Golubovića. Govoriti o Staljinu za ministra Golubovića je značilo govoriti o najznačajnijem periodu ljudske istorije. Sve što je bilo ostvareno u SSSR-u bilo je, po riječima Golubovića, ostvareno zahvaljujući Staljinovom genijalnom rukovođenju, koji je uz to i genijalni učitelj i genijalni strateg.⁷⁸

„Pobjeda“ je, kao i ranijih godina, prenijela vijest o održanim proslavama u pojedinim crnogorskim gradovima. Proslave su uglavnom počinjale pjevanjem sovjetske i jugoslovenske himne, a zatim je slijedilo predavanje o Staljinu i kulturno-zabavni program. Jedno od takvih predavanja imalo je naslov – „Uloga Staljina i njegove velike zasluge“, a drugo je, kako piše „Pobjeda“, o njegovim zaslugama za čovječanstvo.⁷⁹ U jednom od prigodnih tekstova, koji je imao naslov – „Da živi mnogo godina veliki Staljin“, rečeno je da Staljin simbolizuje novu istorijsku epohu i da je donio radost čitavom čovječanstvu. Svi uspjesi, sva dostignuća SSSR-a bila su isključivo vezana za njegovo ime. Umijeće Staljinovog rukovođenja obezbjeđivalo je razvoj najboljih i najpozitivnijih osobina kod sovjetske omladine, tako da je bilo

---

njegov kažiprst pokazuje pojedincima, njegova misao narodima, svim poštenim radnim ljudima, kuda treba da idu.“

⁷⁶ „Pobjeda“, 30. 12. 1945, br. 58, 8.

⁷⁷ U čitavoj Crnoj Gori proslavljen je 67 rođendan Generalisimusa Staljina, „Pobjeda“, 20. 12. 1946, br. 52, 3.

⁷⁸ Staljin-veliki nastavljaj djela Lenjina, „Pobjeda“, 21. 12. 1946, br. 51, 1.

⁷⁹ U čitavoj Crnoj Gori proslavljen 67 rođendan generalisimusa Staljina, „Pobjeda“, 29. 12. 1946, br. 52, 3.

teško utvrditi mjeru kojom bi se mogla iskazati uzajamna ljubav između Staljina i njegove omladine.⁸⁰

Staljinov 68. rođendan, koji je obilježen 1947. godine, bio je ujedno i posljedni koji je organizovano slavljen u Crnoj Gori. U svim mjestima Crne Gore održana su predavanja o vođi Boljševičke partije, a potom su izvedeni prigodni programi. Na Cetinju je, u organizaciji Društva za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om i Gradskog odbora Narodnog fronta, priređena svečana akademija. Prvo je hor sindikalnog društva otpjevao sovjetsku himnu, a potom je predavanje o velikom vođi održao Niko Pavić, ministar prosvjete u Vladi NR Crne Gore. Nije izostao ni umjetnički program. Svirani su „Ruski plesovi“ od P. Akulenska, i „Trojka“ od Čajkovskog. Svečana akademija je završena izvođenjem pjesme „Slava Krasnoj armiji“.⁸¹ Predavanje ministra Pavića objavljeno je i na naslovnoj strani „Pobjede“. Čitava ministrova besjeda bila je prožeta diviniziranjem vođe SSSR-a. Ni jedno ime tadašnje epohe, po Pavićevom mišljenju, ni jedan mobilizacijski poziv ili partijska direktiva nije mogla s toliko snage „ozariti um i srce, uzdići svijest i borbeni elan svih radnih ljudi, svih demokratskih masa kao što je to moglo veliko i drago ime Staljina“. Za njega je Staljin najpotpuniji, najznačajniji i najplemenitiji izraz savremene epohe. „Do pojave Staljina, istorija svjetskog društva nije poznavala svestranijeg ekonomskog, društvenog, kulturnog i nacionalnog pregaoca“. Najzaslužniji, što je čovječanstvo toliko odmaklo naprijed, upravo je bio omiljeni vođ i učitelj naroda Josif Visarionovič Staljin, saopštio je ministar Pavić.⁸² U istom broju „Pobjede“ bio je prenesen izvod iz „Kratke Biografije Josifa Visarionoviča Staljina“, koja, kako je pisalo u tekstu, oslikava prekrasni herojski lik Staljina, genijalnog vođe i učitelja Boljševičke partije, velikoga stratega socijalističke revolucije, rukovodioca Sovjetske države i

⁸⁰ Da živi mnogo godina veliki Staljin, „Omladinski pokret“, 19. 12. 1946, br. 38, 1.

⁸¹ 68-i rođendan generalisimusa Staljina proslavljen je u svim mjestima naše Republike,

„Pobjeda“, 22. 12. 1947, br. 102, 2.

⁸² Živio vođ i učitelj naprednog čovječanstva J.V. Staljin, „Pobjeda“, 20. 12. 1947, br. 101, 1.

vojskovođe.⁸³ „Pobjeda“ je 1947. godine, povodom Staljinovog rođendana, objavila i Titov telegram upućen predsjedniku Ministraskog savjeta SSSR-a generalisimusu Staljinu. Oslovljavajući ga na početku telegrama sa „Dragi Josife Visarionoviću“, Tito mu je zaželio dug život na sreću naroda SSSR-a i dobrobit cjelokupnog naprednog čovječanstva.⁸⁴

I u tekstu povodom 68. rođendana Josifa Visarionovića Staljina objavljenog na naslovnoj strani „Omladinskog pokreta“, autoru je, prema sopstvenom priznanju, nedostajalo riječi da iskaže veličinu Staljinovog genija. Takvog genija, kakav je bio Staljin, voljeli su podjednako i francuski rudari i Markosovi partizani, kao i milioni ugnjetenih u kapitalističkom svijetu. On je bio garant srećne budućnosti, vođa borbe za čovječnije i razumnije odnose među ljudima i narodima. Njegova nauka predstavljala je dragocjeno oružje narodima Jugoslavije koji su znali da jedino ona pokazuje put ka istinskoj demokratiji.⁸⁵

Staljinov rođendan je poslednji put u Crnoj Gori zvanično obilježavan 1948. godine, iako bez uobičajenih superlativa i glorifikacija. Staljinu su priznate izvjesne zasluge, ali bez epiteta: genijalni, voljeni, veliki...⁸⁶ Objavljena je i Titova rođendanska čestitka Staljinu, ali za razliku od prethodnih godina, ona je imala konvencionalni i strogo službeni karakter.⁸⁷

Pored zvaničnih sovjetskih jubijela, u Crnoj Gori su obilježavane i razne godišnjice koje nijesu vezane za neki politički događaj iz epohe Sovjetskog Saveza, ili događaj koji ima značenje za čitav komunistički svijet. Primjera radi, obilježena je u Crnoj Gori 200. godišnjica rođenja velikog ruskog vojskovođe Mihaila Ilarionovića Kutuzova.⁸⁸ Obilježena je i 10.

⁸³ Izvod iz kratke biografije Josifa Visarionovića Staljina, „Pobjeda“, 20. 12.1947, br. 101.

⁸⁴ Telegram maršala Tita Josifu Visarionoviću Staljinu, „Pobjeda“, 22.12. 1947, br. 102, 2.

⁸⁵ 68 rođendan Generalisimusa Staljina, „Omladinski pokret“, 21. 12. 1947, br. 52, 1.

⁸⁶ Šezdeset devet godina velikog Staljina, „Pobjeda“, 21. 12. 1948, br. 304, 1.

⁸⁷ „Dozvolite mi da Vam u ime Vlade i naroda FNRJ čestitam rođendan i da Vam poželim mnogo uspjeha u Vašem napornom radu za dobro naroda SSSR-a i cijelog naprednog čovječanstva.“ „Pobjeda“, 22. 12. 1948, br. 305, 1.

⁸⁸ Veliki ruski vojskovođa Mihailo Kutuzov, „Pobjeda“, 23. 09. 1945, br. 44, 2.

godišnjica smrti poznatog sovjetskog pisca Maksima Gorkog.⁸⁹ Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru je tim povodom napravio detaljan plan proslave, koji je bio upućen svim Sreskim komitetima u republici. U svim većim i manjim varošima trebalo je održati javne akademije ili predavanja posvećana Gorkom, a potom izvesti prigodan muzički program. Obaveza održavanja predavanja o piscu bila je predviđena i za sva preduzeća i fabrike. Za organizovanje akademija i predavanja u svim školama širom Crne Gore, bilo je izdato posebno uputstvo Ministarstva prosvjete. Dopisnici su dobili zaduženja da sačine izvještaje o svim održanim manifestacijama. Za Cetinje je, prvog dana uveče planirana pozorišna predstava koja je bila urađena po djelu Gorkog. Narednog dana trebalo je održati svečanu akademiju u Narodnom pozorištu. Društvo književnika, Društvo za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om i Slovenski komitet Crne Gore bili su zaduženi da održe svečane sjednice posvećene Gorkom.⁹⁰ Direktiva Partije, prema pisanju „Pobjede“, bila je sprovedena. U ovom listu od 16. juna 1946. godine mogao se pročitati tekst M. Lalića „U slavu Maksima Gorkog“. Na istoj strani bila je objavljena i priča Mirka Vujačića „Gorki s partizanima“. Tekst „O životu i stvaralačkom putu Maksima Gorkog“ bio je za isti broj priredio Janko Đonović. Članci „O radnicima i udarnicima Sovjetskog Saveza“ -

⁸⁹ Život i djelo ruskog pisca Maksima Gorkog predstavljalo je oličenje književnika revolucionara. Rani gubitak roditelja uticao je da tegobe siromaštva osjeti kao dječak. Radio je kao nosač, šegrt, pisar, statist putujućeg pozorišta. Druženje sa studentima razvilo mu je ljubav prema knjizi i pisanju. Već 1892. godine u štampi objavljuje članke kojima brani sirotinju. Godine 1905. svrstava se na stranu radništva, pišući proglas protiv vojske, policije i cara. Zbog toga biva uhapšen. Iz zatvora je pušten usljed protesta intelektualaca većeg broja zemalja. Od 1906. do 1913. godine boravio je u inostranstvu, gdje javno saopštava svoje revolucionarne ideje. Bio je učesnik Londonskog kongresa 1907. godine, kao predstavnik Ruske socijaldemokratske radničke partije. Vodio je prepisku sa Lenjinom. U Oktobarskoj revoluciji brinuo se o naučnim radnicima, čuvanju umjetničkih i istorijskih djela. Zbog bolesti je od 1921. godine boravio u Njemačkoj, Čehoslovačkoj i Italiji. Vraća se u zemlju 1931. godine, gdje zauzima značajno mjesto u kulturnom i političkom životu. Njegov roman „Mati“ nastao nakon poraza revolucije 1905. godine predstavljao je „manifest o revolucionarnom vrenju na početku XX vijeka“.

⁹⁰ Direktiva PK KPJ CG povodom 10-godišnjice smrti Maksima Gorkog, DACG; OSIO- PG; CKSKCG, k. 3/46

odlomci iz članaka i pisama M. Gorkog i „Otac“ po Grudajevu, takođe su se povodom 10-godišnjice smrti velikog sovjetskog pisca, našli u ovom broju „Pobjede“.⁹¹ Naredni broj „Pobjede“ izvijestio je da su Društvo za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om i Slovenski komitet za Crnu Goru priredili svečanu akademiju u Narodnom pozorištu na Cetinju. Nakon Sovjetske himne, predavanje o Gorkom je saopštio profesor, Vuko Pavićević. Narednog dana u pozorištu je prikazana drama „Vasja Željeznova“ od Gorkog. Svečana akademija povodom 10-godišnjice velikog ruskog pisca bila je upriličena i u Herceg Novom. Kako je izvještavala „Pobjeda“, u svim hercegnovskim i barskim školama održana su predavanja o životu i djelu Maksima Gorkog. U Nikšiću je Narodni univerzitet priredio komemorativno veče, a o životnom putu i književnom stvaralaštvu sovjetskog pisca govorio je Luka Nikčević, direktor Nikšićke gimnazije.⁹²

„Pobjeda“ je 25. novembra 1945. godine prenijela i uvodnik moskovske „Pravde“ o proslavi 70-og rođendana Mihaila Ivanovića Kalinjina, predsjednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR-a. U tekstu su bile istaknute zasluge Kalinjina na stvaranju i učvršćivanju moći sovjetske zemlje. Tekstom preovlađuju iskazi divljenja i odavanja priznanja čovjeku koji se već 25. godina nalazio na čelu najvišeg vrhovnog organa državne vlasti, čovjeku koji je svoj životni smisao, kako je pisalo u uvodniku „Pravde“, definisao riječima: „Čitava istorija mog života a prema tome i istorija radničke klase zaključuje se u tome što smo se nalazili i borili pod rukovodstvom Lenjina i Staljina“.⁹³

U „Pobjedi“ je obilježen i Dan staljinske artiljerije, koji je proslavljen 19. decembra, na dan kada je počela ofanziva sovjetskih trupa pod Staljingradom. Sovjetska artiljerija, pisalo je u tekstu, bila je snaga koja je obezbijedila Crvenoj armiji slom fašističkih trupa pod Staljingradom i Voronježom. U tekstu je bio naveden i Staljinov govor iz 1937. godine kojim je ukazao na značaj koji je artiljerija imala u mnogim ratovima. Ponos

⁹¹ Desetogodišnjica smrti velikog pisca radničke klase - U slavu Maksima Gorkog, „Pobjeda“, 16. 06. 1946, br. 24, 3- 4.

⁹² Godišnjica velikog proleterskog pisca, „Pobjeda“, 23. 06. 1946, br. 25, 6.

⁹³ 70 godina Mihaila Ivanovića Kalinjina, „Pobjeda“, 25. 11. 1945, br. 53, 3.

koji je sovjetski narod osjećao zbog uspjeha i moći svoje artiljerije u kojima se ogledala veličina i moć Sovjetskog Saveza, bile su završne rečenice teksta koje je „Pobjeda“ posvetila sovjetskom prazniku. U „Pobjedi“ od 28. jula 1946. godine objavljen je i tekst o obilježavanju dana Vojno-pomorske flote SSSR-a. Tekst koji je objavljen tim povodom pisao je o ulozi i snazi moćne mornarice Sovjetskog Saveza. Trinaest mora koja zapljuskuju tri četvrtine SSSR-a, kako je pisalo u tekstu, čuvala je snažna pomorska flota, čvrsto stojeći na granici velike sovjetske pomorske države.⁹⁴ I tokom 1947. godine crnogorska javnost je putem štampe bila upoznata i sa drugim sovjetskim godišnjicama i jubilejima. Vijest o proslavi dana sovjetske štampe bila je zabilježena u „Pobjedi“.⁹⁵ „Pobjeda“ je prenijela i TASS-ovu vijest o veličanstvenoj proslavi 800-godišnjice osnivanja Moskve, koja je održana 6. septembra 1947. godine. Povodom jubileja, 800-godišnjice sovjetske prijestonice, oglasila se i zvanična Crna Gora. Predsjednik Crnogorske Vlade, Blažo Jovanović, uputio je telegram čestitke predsjedniku grada Moskve Georgiju Mihajloviću Popovu. U telegramu, koji je prenijela štampa, predsjednik Vlade je iskazao zahvalnost narodu Moskve kao moćnom zaštitniku crnogorskog naroda u borbi za svoju nezavisnost.⁹⁶ I Društvo za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om je povodom moskovskog jubileja upitalo telegram VOKS-u (Svesaveznom društvu za kulturne veze SSSR sa inostranstvom) i predsjedniku Moskovskog sovjeta: „Socijalistička Moskva nije samo simbol nepobjedivosti i moći Sovjetskog Saveza – ona je i simbol istinske demokratije, kulture i nauke koji zrači put čitavom čovječanstvu i idejama Lenjina i Staljina“.⁹⁷

Na Cetinju je 1947. godine proslavljena i 135-godišnjica Borodinske bitke. U Narodnom pozorištu na Cetinju je tim povodom održana svečana akademija. Predavanje o Borodinskoj bici je održao predsjednik Narodne Skupštine NR Crne Gore Petar Komnenić. Po završenom predavanju čula

---

⁹⁴ Pomorske snage Sovjetskog Saveza, „Pobjeda“, 28.07. 1946, br. 30, 8.

⁹⁵ Petoga maja proslavljen je dan sovjetske štampe, „Pobjeda“ 07. 05. 1947, br. 24, 5.

⁹⁶ „Pobjeda“, 10. 09. 1947, br. 61, 3.

⁹⁷ Isto

se sovjetska himna, a zatim su izvedeni djelovi iz opere „Evgenije Onjegin“ od Čajkovskog. Na kraju su, kako je pisao izvještach „Pobjede“, na korektnom ruskom jeziku otpjevana „Pjesma Staljinu“ i „Zdrastvuj Moskva“.⁹⁸ Crna Gora je preko svog glavnog medija bila upoznata da se u SSSR-u petog decembra 1947. godine proslavlja Dan sovjetskog, Staljinovog ustava. Bio je to, kako je pisala M. Kareva, sovjetski doktor pravnih nauka, ustav koji je prvi put u istoriji čovječanstva obezbijedio da narod predstavlja suverenog i punopravnog gospodara svoje zemlje.⁹⁹

Organizovanje proslava povodom sovjetskih jubileja nastavljeno je istim redoslijedom i u 1948. godini. Istina, neke od njih, usljed sukoba sa Informbiroom, proslavljane su na drugačiji način od uobičajenih. Na stranicama „Pobjede“ u 1948. godini zabilježene su i sljedeće godišnjice: U Moskvi je 14. februara bila proslavljena 100- godišnjica „Komunističkog manifesta“. Na proslavi je predavanje o „Pitanju države i prava“ u Manifestu održao Andrej Višinski. Po mišljenju Višinškog, najveća zasluga Manifesta bila je što je on prije 100 godina utro put marksističkoj teoriji o državi i pravu. Sovjetski Savez, po riječima Višinškog, predstavljao je ostvareno istorijsko proročanstvo „Manifesta“.¹⁰⁰ Proslavljena je i 80. godišnjica rođenja velikog ruskog pisca Alekseja Maksimovića Gorkog. Tim povodom je u Moskvi u Centralnom domu književnika bio organizovan skup sovjetskih pisaca na kome je govorio Višinski. U čast 80-og rođendana Gorkog bila je u državnoj biblioteci „Lenjin“ u Moskvi otvorena i izložba knjiga, brošura, časopisa i isječaka iz novina koje su govorile o piscu.¹⁰¹ „Pobjeda“ nije izostavila ni vijest o proslavi Petnaestogodišnjice izgradnje Bjelomorsko-baltičkog kanala koji je nosio Staljinovo ime.¹⁰² Na njenim stranicama objavljen je i tekst povodom dvogodišnjice smrti najstarijeg člana SKP(b) M. I.

⁹⁸ Svečana akademija povodom 135. godina Borodinske bitke, „Pobjeda“, 13. 09. 1947, br. 62, 5.

⁹⁹ Sovjetska država-najdemokratskija država u svijetu, „Pobjeda“, 06. 12. 1947, br. 95, 6.

¹⁰⁰ Na proslavi 100-godišnjice „Komunističkog manifesta“ u Moskvi održao referat Višinski, „Pobjeda“, 17. 02. 1948, br. 40, 1.

¹⁰¹ 80-godišnjica A. M. Gorkog, „Pobjeda“, 04. 04. 1948, br. 81, 7.

¹⁰² Privredne vijesti iz Sovjetskog Saveza, „Pobjeda“ 10. 08. 1948, br. 189, 3.

Kalinjina, po riječima novinara, neumornog propagandiste i agitatora ideja Lenjina i Staljina.¹⁰³ Članak povodom 120-godina od rođenja poznatog ruskog književnika L. N. Tolstoja, bio je takođe, objavljen u „Pobjedi“.¹⁰⁴

Pregledom sovjetskih praznika koji su slavljani u Crnoj Gori od 1945-1948. godine, pokušali smo da pokažemo koliki je značaj pridavan događajima i ličnostima iz dalje i bliže prošlosti SSSR-a. Činjenica je da su ovi datumi, najčešće, proslavljani po utvrđenom obrascu koji je propisivao CK KPJ, odnosno PK KP za Crnu Goru.¹⁰⁵ Bio je to samo dio aktivnosti nove vlasti na jačanju kulta Sovjetskog Saveza i Staljina u Crnoj Gori.

---

¹⁰³ Istaknuti propagandista ideja marksizma-lenjinizma, „Pobjeda“ 03. 06. 1948, br. 131, 1.

¹⁰⁴ Povodom 120-godišnjice L.N. Tolstoja, „Pobjeda“, 10. 09. 1948, br. 216, 2.

¹⁰⁵ Direktiva o organizovanju proslava, DACG; OSIO-PG, CKSKCG; k. 3/46.

Sreten ZEKOVIĆ

SRBINIZAM OPONENT ILIRIZMU

Srbinizam – poistovjećivanje Srba i srpstva sa slavenoserbskim i južnoslovenskim integralizmom

Sažimак: *Srbinizam je lik istočne integralističke ideje jedin(stve)noga južnoslovenstva, odnosno srpskoga jugoslovenstva kao svesrpstva "tri zakona" (vjere), koji je obrnuti i preusmjereni ilirizam na srpskoj narodnosnoj osnovi i središtu. Time se srbinizam (srbinstvo, srpstvo) ispoljava kao srpski romantič(ars)ki nacionalizam.*

Ključni pojmovi: *Srbinizam, istočni lik integralističke ideje, slavenosrpstvo, "jezička pometnja", Sloveni-Južnih Sloveni-Srbi, srpsko južnoslovensko venstvo, "srpski (ili južno-Slovenski) jezik".*

Naspram (istisnutoga i zabranjenog) hrvatskog ilirizma, javlja se pretežujući srbinizam, (srbinstvo, srpstvo),¹ kao njegov oponentni (ob) lik integralističke ideje jedin(stven)oga južnoslovenstva kao (sve)srpstva na srpskoj narod(nos)no-nacionalnoj osnovi i središtu.² Takav srbinizam je srpski

¹ *Srbin-izam* kao *Ilir-izam*, *Crnogorac-izam* (crnogor/a/cizam).

² Srpsko pravoslavlje, navlaštito Pečka patrijarašija, na balkanskom prostoru zagovara širi identitad: *slavenoserbski*, često izmiješan sa *slovenskim*, *južnoslovenskim*, svođenoga na srpski, odnosno na njegov "srpski centrum" (središte), kako to stoji u *Načertaniju*. To sam nazvao *srbinizam*, kao pandan *ilirizmu*. *Srbinizam* je idejno nastao iz

”narodni (kulturni) preporod” prožeo sa slovenstvom i poistovjetio sa *južnoslovenstvom*, uobličavajući ga u svesrpski romantič(ars)ki nacionalizam.

Tek u njegovom kontekstu i opoziciji može se sušt(astven)o razumjeti *ilirizam*,³ a u njihovom klinču i Njegošev *crnogor(a)cizam*, kao drugo(tno) sti ”narodnih (kulturnih) preporoda”.

Srbinizam se zasniva na obskurnoj starinskoj „jezičkoj pometnji” (zbrci) etimološkoga, a onda i etničkoga poistovjećivanja imena *Slovena* i *Srba*, iz čega se izvodi višesmislena složenica *Slavenoserbi- Slaveno-Serbi*. Prvo određenje ove složenice moglo bi da bude staro poistovjećivanje *Slovena* i *Srba*, koje pruža mogućnost podešavanja prema potrebama. Drugo je u smislu *Slavenski Srbi* što je suvišno, s obzirom da se to podrazumijeva, osim ako se tijekom ne naglašava *slovensko etničko biće i po(d)rijeklo* Srba, naspram rečene ilirizacije u ilirizmu, ili još šire, da su Srbi, zapravo, najstariji narod na svijetu u smislu širega shvatanja krilatice *Srbi, svi i svuda*, da su i *Sloveni samo jedan srpski ogranak* pored drugih, te da osim slovenskih Srba ima i drugih Srba. Takva *srbomanija* bila je prisutna i proteže se. sve do dana.⁴ Tijem se ideološki (h)oće reći: ako su *Srbi svi i svuđe*, onda se lako nameće i prihvata da su i *svi Južni Sloveni Srbi*. Šljedeće značenje ove ”jezičke pometnje” je logičko isticanje: *Srbi su Sloveni* (roda slovenskoga), kao npr. *Rusi su Sloveni* (roda slovenskoga), *Crnogorci su Sloveni* (roda slovenskoga). To je *logički odnos pojedinačnog, posebnog i opšteg*, kojim se određuje njihova

---

slavenosrbstva u širem smislu (sa katoličkim koljenom Hrvatima i Slovenima) i u užem smislu (pravoslavnog koljena) koje uglavnom odgovara granicama pravoslavnijih naroda, koji su bili pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije slaveno srpske i njezinom širenju ideje (utopije) *slavenoserbskoga carstva*, kao njezinoj reminiscenciji na (obnovu) Srpskoga carstva. U skladu sa ovom objediniteljskom, ujed(i)niteljskom idejom o slavenoserbima i njihovom ”novom” Carstvu je i pojava *slaveno-serbskoga jezika* (oko 1730), kao pokušaj da se Sloveni objedine preko *zajedničkoga jezika*. Po Skerliću je to ”rusko-slovenski jezik”, običnije znaven kao *slavenoserbski jezik* i ukazuje da u *Slavenoserbskom magazinu* ”ima članaka prosto preštampanih iz ruskih knjiga” (*Srpska književnost* u X, 1966, 167, 165). Znači, *slavenoserbski jezik* nije *srpski jezik*, isto kao što ni *slavenoserbi* nijesu samo *Srbi*, ali *slavenoserpstvo* baš i jeste *srpstvo*, kao *neraspu(p)čivi opterećujući konstituens srpske nacije*.

³ Objavljen u prošlom broju *Arhivskih zapisa*.

⁴ Npr. Simo Milutinović i drugi, danas Pijanović.

denotacija (obim), stupanj opštosti i klasifikacija. Na nivou suda (spoja, odnosa pojmova), ovđe se subjektu (Srbi) pridaje predikat (Sloveni).

No, starinsko *poistovjećivanje Slovenai (li) Srba* ovđe unosistarozavjetnu "jezičkupometnju" (zbrku) koja omogućava da se i bilo koji Sloveni, slovenski narodi mogu posrbljivati: ako su Sloveni i Srbi poistovjećeni, onda se mogu poistovjećivati sa Srbima i ostali Sloveni. Dolazi do inverzije u logičkom sudu *Srbi su Sloveni* u *Sloveni su Srbi* u kojem je izmijenjena denotacija (obim), a konotacija dvosmisleno i nejasno usmjerena na poistovjećivanje subjekta (Sloveni) i predikata (Srbi), a š njim i preimen(t)ovanje subjekta (Sloveni) u predikat (Srbi); što nas vodi i na rečenu etimološku i etničku zbrku, u kojoj *pojedinačno* i *posebno* postaje rod u smislu *Srbi svi i svuda* ili *Svi Sloveni su Srbi svuda*. No, s obzirom da je ovo preobuhvatno i pretenciozno i za samu srbomaniju (da se identifikacija odnosi na čitavi slovenski rod), redukovano se sužava i usmjerava, kao *posebni pojam*, na *određenu grupu Slovena, slovenskijeh naroda*, posebno "slovensko koljeno" okupljeno *u ramu srpskoga naroda*. Pošto je *preimen(t)ovanje* i *prisvajanje* (promjena i nesklada denotacije i konotacije ovoga složenoga imena i pojma), subjekat (Srbi) *prisvaja* (a ne *pridaje*) predikat (grupu slovenskih naroda) u smislu novoga značenja i imena sintagme *slovenski Srbi*, kojim se *pojedinačnom* narodu (Srbima) prisvaja njemu poseban pojam-(grupa slovenskijeh naroda). Tako sintagma *slavenoserbi* (*Slaveno-Serbi*) znači *Sloveni srpski* ili *slovenski Srbi* odnosno *srpski Sloveni*, što tačno podrazumijeva posebnu (određenu) *grupu slovenskijeh naroda* sabrani (prisvojeni, priljubljeni) u jedinstveni slovenski narod i sufiksom *srski* preimentovani u jedi(nstve) ni srski narod, kao njima nadređeni narod, njihov *zajednički rod*, carskijem žezlom obogotvoreno ujedinjenim i patrijaršijskim kandelom prekađenim, osvještanim i obeštanim "identičnim sijamskim bližnjadima"- dvoglavim bijelim pra-totemom, vaskolikoga srpskoga (na)roda, sve(to)srpstva u Dušanovom carstvu.

Sveti pra-totem slavenosrpskoga (na)roda

Slavenosrpstvo je osovina i stožer pravoslavnoga i ostalog srpstva, svesrpskoga južnoslovenstva.

A što je ta(j) nedodirljivi sveti svesrpski *pra-totem* slavenoserba i slavenoserbstva?

Odgovor na to dat je u već citiranom i analiziranom prvom broju časopisa *Letopis serbski* (Budim, 1824), u kojem je "slaveno serbsko koljeno" izričito *višenarod(nos)no, nadetničko* prisajediniteljstvo različitijeh slovenskih pravoslavnijskih naroda (Srbi, Bosanci, Crnogorci, Bugari i dr.) koji su bili uramljeni srednjovjekovnim kratkotrajnim Srpskijem (Dušanovim) carstvom i pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije slavenoserbske. Ta *višenarod(nos)na* zbijenost ujedno, českobni *konglomerat etnički raznorodnijeh naroda*, pod imenom *slavenoserbi*, "izuzimajući Bugare, naziva se još (nerado – p. n.) i *iliričesko koljeno*". *Slavenoserbi* su *Sloveni* pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije slavenoserbske, i čine zajedno pravoslavni južnoslovenski (na)rod. To je tzv. "pravoslavno srpstvo" uz zavještanu nadu i reminiscentnu vjeru u vaskrsenje razdrobljenoga moćnoga Dušanovog carstva, u kojem će se opet priljubiti oslobođeni pravoslavni i drugi narodi pod žezlom i skiptrom osvete raskriljenoga i vaznesenoga *carsko-crkovnog totema-dvoglavoga sijamskog bijelog orla* iskoćeno ga još iz polutke razrokoga vizantijskoga grba.⁵ Taj "carsko-crkvotvorni južnoslovenski pravoslavni (na)rod"- *slaveno srpstvo*, "koćeta i suštastvo" ("kolijevka i esencija") "pravoslavnoga srpstva", osovina je i stožer i katoličkoga i ostalog srpstva, *svesrpskoga južnoslovenstva*.

Srbinizam je, znači, tipičan (ob)lik istočne integralističke ideje *srpskoga južnoslovenstva, svesrpstva* u užem i širem zamahu dvoglavoga sijamskog bijelog orla, kojim se izmješta stožerno središte ujed(i)niteljstva u stare *Slaveno-Srbe* (*slavenoserbstvo*), čime se ne samo znatno sužava sekularna etnička osnova objediniteljstva, n(eg)o se i utemeljuje

⁵ O tome je autor pisao još u priči *San o dvoglavom bijelom orlu*, Plav, 1987, a zatim u *Preludiju Srbizacija Crnogoraca u "novijem" nacionalnim programima* u knjizi *Etnogenezofobija*, te drugotovao i u drugijem knjigama.

na srednjevjekovno-feudalom carsko-pećko-patrijaršijskom ujedinjenju. Tijem je ova integralistička koncepcija pokazala svoj temeljni i t(r)ajni(ji) opsesivni defekt.

Koncentrično kruž(iš)ni srpski integralizam

T/r/ajnji defekt srpstva

Za razliku od ilirizma, srpski imperijalni integralizam je koncentrično kružišni sa centrom u Srbiji i srpskom narodu, "kolijevci i esenciji *slavenosrpstva* (pravoslavnih slovenskijeh naroda u ramu i pod jurisdikcijom Pećke patrijaršije-srpstvo u užem smislu), a ono osovina južnoslovenskoga integralističkog srpstva (u širem smislu). Srpski nacionalni pokret ima sljedeće faze:

a) Ustaničko oslobađanje srpskoga naroda (1. i 2. nedovršeni srpski ustanak, buđenje nacionalne sijesti) i počeci konstituisanja srpske nacije.

b) Autonomaško-hatišerifski narodni preporod i u ramu njega š njim uslovljeno nastavljanje uobličanja (konstituisanja) srpske nacije i

c) birokratsko-oportuno *odlaganje* oslobođenja Srbije i konstitutivnoga zaokruženja konkretne (tadašnje) srpske nacije do postupno ga, po "istorijkom pravu" legitimnog, obnavljanja i dovršavanja⁶ Dušanovog carstva (zamjenom dotučenoga Turskog carstva sa "Carstvom Slavena turskih") u novo *Srpsko carstvo*, koje (će) se stvara(ti) *proširenjem* kroz sopstveno i oslobađenje drugih u zv. Velju Srbiju, a zatijem u proširenu južnoslovensku državu. To je obrenovićevsko-garašaninovska faza ovaploćena i ozvaničena u *Načertaniju* (1844), vanjsko-političkom programu Srbije. To reponarodavanje tzv. srednjovjekovno-feudalnog imperijalnog naroda⁷, tzv. *slavenoserbskog naroda* u srpskoj naciji (kao

⁶ Inače kratkotrajnoga (9-godišnjega) i prešečenog srednjovjekovnoga Srpskoga carstva.

⁷ Tzv. "imperijalno državno-crkvotvornoga naroda" Nemanjićke Kraljevine i Carstva koji se poistovjećivao sa svijem osvojenim (posvojenim) narodnosno (etnički) različitim narodima, naročito pravoslavnijeh, u ramu te imperijalne države i jurisdikcije Pećke patrijaršije slavenosrpske koji su ekonomskom, vojnom, kulturnom, a navlaštito, crkveno-vjerskom silom (prinudom) nastojali da stvore taj "jedan, jedi(nstve)ni nar-

srpske nacije), sakralizovano pod uticajem Pečke patrijaršije i svetosavske ideologije, ut(d)jelotvoriti će se, ne samo u samu srpsku nacionalnu svijest, n(eg)o i kao trajnije opterećujuće konstitutivno suštastvo same srpske nacije, (*pre*)imen(t)ovano, što će reći, *posrbičeno* preoblikovano kao obskurno, nikada jasno definisano,⁸ gotovo metafizičko, aptraktno-sholastičko, sakralizovano, teologizovano i teokratizovano *srpstvo* koje je inherentno, svojijem stožerom, neposredno *usmjereno* ne samo na integralističko južnoslovenstvo, n(eg)o i na *poistovjećivanje* sa *slaveno-srpstvom*, *svesrpstvom*, *svetosrpstvom*, *slovenstvom*, samim *južnoslovenstvom*, te kao takvo fatalno predodređujuće i za prvo(bi)tni južnoslovenski integralizam i za sve ostale likove jugoslavenskog ujed(i)niteljstva.⁹

Ako se utopljeni i izlinjali *ilirizam*, bezbolno po druge južnoslovenske narode, mogao *imeno(m)* zamijeniti *slovenstvom*, *slovenofilstvom*, odnosno *južnoslovenstvom*, radi česa to ne bi mogao i *srbinizam*. *srbinstvo*, *srpstvo* (odricanjem od intentifikacije *srsptva*, kao imena posebnoga naroda, i *južnoslovenstva*, kao zajedničkoga imena za Južne Slovence)? Nije se mogao odreći toga, jer je po svojem projektu i koncepciji bio imperijalna integralistička ideologija i politika. Zato će lirski integralistički zanos ustupiti mjesto prevlašćenom zanosnom *srbinizmu* do *srbinomanije*.

Tijem pečko-patrijaršijskim i Vukovim programom *srbizirane* su južnoslovenske-nacije, a neke nijekane, ništene zajedno sa njihovom državnošću, jezikom, crkvom. Srbin i apstraktno *srpstvo* je obuhvatalo gotovo sve Južne Slovence pod imenom i pojmom *jednoga jedinstvenog naroda*,

---

od" radi održavanja jedinstva i monolitnosti imperijalne (*narodnosno* različite i rogate) države. Takav sakralizovani i teokratizovani "carsko-crkvotvorni narod" *preimen(t)ovan* je po imenu imperijalno-vodećega naroda srpskim narodom. Preimentovani narodi su i ne samo *imeno(m)* posrbičeni, no i narod(nos)no do te mjere da im je rečeni jedi(nstve)ni "imperijalni konglomerat naroda" u nemanjičkom *državnocrkveno-vjerskom sijamstvu* ("zajedničkoj" državi i crkvi) totemistički nametnut i predstavljan kao njihovo jedino "etničko po(d)rijeklo", što se kod nekijeh balsamovalo sve do danas, a reminiscentne konture Dušanovoga carstva kao iracionalna ideologija *srsptva*.

⁸ Od onijeh koji ga zastupaju, veljače i prvače.

⁹ To je osnova koja potvrđuje moju tvrdnju da sam, iz temelja, četvoroliki južnoslovenski *totalitet* jest laž(nost), "nakrivo nasaden", "grbavo (na)rođen.

docnije u ujed(i)niteljskoj ideologiji tzv. *troplemenog (troime noga) srpskoga naroda*: Srba, Srbo-Hrvata (Hrvato-Srba), Srbo-Slovenaca, što su zagovarali i značajni naučnici sva tri narodnosna imena. U tom ushićenju i opštenitoj zabludi, od koje se Crnogorci još nijesu oslobodili i (o)t(a)rsili, ujed(i)niteljski, što jedanak znači i prisaediniteljski se (u krvi) više puta stvarala i razurala Jugoslavija. Tako se oslobađanje i udruživanje izopačavalo u ujed(i)njenje i prisajedinejње, u "novo" podvlašćenje, potčinjavanje, u prokletstvo "novoga" imperijalizma, "novu jezičku pometnju" na Vavilonskoj kuli. Takvo *srpstvo* kao veljesrpstvo ostalo je kao trajnija *grješka, bolje reći, defekt srpske nacije* sve do danas, koja je toliko škodila i samoj srpskoj naciji i ostalijem južnoslovenskim nacijama.¹⁰

Ono što je na početku bila čista ideja zajedničkoga i objedinjenoga oslobođenja Južnijeh Slovena (južnoslovenstva), kao "apsolutna ideja slobode po sebi" čije je samoosvješćavanje, spoznaja i prihvatanje bilo uslov za ostvarenje slobode, uslov same slobode, već i u samom procesu ujedinjavanja i ostvarenja te ideje inverzivno se izopačava u "apsolutno (bezuslovno) ujed(i)njenje", bezuslovno (sve)srpstvo", "bezuslovno srpsko južn(g)o slovenstvo", koje je kao bezuslovno nuž(de)no i prisajedinjenje (aneksija, nesloboda, okupacija) kao sinonimno udvajanje istog. Sama cjelina, sam totalitet (toga bezuslovnog srpstva i na njemu zasnovanoga bezuslovnog srpskog južn(g)oslovenstva) jest laž(nost), ne-istina. Toga radi je perfidna manipulacija i krivotvorenje kada se "vječita težnja i san" za oslobođenje i ujedinjavanje radi oslobođenja inverzivno izopačeno poistovjećuje sa samijem njegovim ishodom: bezuslovnim ujed(i)njenje njem i njegovim sinonimom prisajedinjenjem na osnovu bezuslovnog (sve)srpstva i (sve)srpskoga južn(g)oslovenstva, čiji totalitet jest laž(nost), ne-istina, pa tijekom i teška ideološko-politička i imperijalna obmana, prijevara, podvala, iluzionistička izdaja i "nova" hegemonistička zloupotreba rečene "vječite

¹⁰ O Razrokosti (razlazu) ilirizma i srbinizma u šenci "Načertanija" vidi naslove u mojoj knjizi *Crnogorska nacija*, Crnogorsko-hrvatsko prijateljsko društvo, Cetinje, 2010, u naslovima: *Ideološko-politički razlozi razrokosti (razlaza) ilirizma, srbinizma i crnogor(a) cizma u svijetlu načertanija* (123), *Crnogorski narodni (kulturni) preporod* (65), *Ilirizam, srbinizam i crnogor(a)cizam* (65).

težnje i sna" južnoslovenskih naroda za zajedničku solidarnost i pomoć u njihovom oslobađanju.

Vukovo pričinski sekularno ponarodavanje slavenosrpstva i (sve)srpstva

Carsko-patrijaršijskim barutnim tamjanom osvještano, svetom likzijom poštropljeno, mitronosnim dublijerom upireno *Slaveno-Serbstvo*, privršio je u srpstvo nedošljedno sekularno, odnosno samo pričinski sekularno, između ostalih, i Vuk St. Karadžić svojim kulturnim i lingvističkim projektom,¹¹ kao tzv. *svesrpstvo*,¹² tako što: jedi(nstve)ni jezik ishodi jedi(nstve)ni narod (i obrnuto), koji je *vjerski* podijeljeno odredio na Srbe (sve pravoslavce) i Hrvate (nedošljedno sve katolike), da bi izbjegao, utajio i *imeno(m)* i *stvarno* vešenarodnosne pravoslavne *Slaveno-Serbe* (*višenarodnosno pravoslavno Slaveno-Serbstvo*), kao imperijalno-crkvenovjersku (carsko-pečko-patrijaršijsku) osnovu *jedi(nstve)nih pravoslavnijeh Srba*, *jedi(nstve)noga prijetnogoga višenarodnosno-nacionalnog Srpstva*. Tijem je pripravljeno Slaveno-Srpstvo ponudio za načertanijevsko veljesrpsvo (veljdržavlje, veljcrkavlje, veljejezikoslavlje), koje je postalo t(r)ajni zvanični državni program Velje Srbije i njezine proširene (rezervne) drugačice Jugosavije.

¹¹ "Srbi svi i svuda", tzv. svesrpstvo, odnosno veljesrpstvo, koje se amalgamisalo sa "ostatkom iracionalne ideje o srednjovjekovnom carstvu" (G. Gezeman), njegovom patrijaršijom, slavenosrpstvom, južnoslovenstvom, slovenstvom. Vuk Karadžić je jedan od najvećih idejnih i ideoloških utemeljivača veljesrblja, kao priprave za I. Garačinina, čije je *Načertanije* samo političko-državna implikacija i implementacija već od ranije zacrtanih projekata.

¹² Ustvari sve(to)srpstvo, objediniteljsko, ujedniteljsko, bezuslovno svesrpstvo, odnosno veljesrpstvo. Viđi: Sreten Zeković, *Crnogorska hrestomatija – Nauk(a) o samobitnosti Crnorgo raca(h)*, tom XI, sa posebnijem naslovom *Srpstvo = veljesrpstvo*, Crnogorski kulturni krug Cetinje, Crnogorski kulturni krug Podgorica, *Eleme nta montenegrina* Cetinje, Crnogorski kulturni forum Cetinje, Crnogorska prijestonica, 2006.

**Po imenu srpski, a(li) prezimenom slavenosrpski,
pa svesrpski = "južnoslovenski jezik"
*Prije Vuka nema imena pisanoga srpskog jezika***

U vezi sa priđe navedenijem pitanjem javljanja "pomena srpskoga jezika" u odnosu na testament Đurđa Crnojevića, navedenijeh primjera neodgovarajućega prijevoda *slovenskoga (ilirskog) jezika* u *srpski jezik* i opštenitoga preimen(t)ovanoga posrbljavanja, prije svega se postavlja problem: od kada uopšte figurira naziv *srpski jezik*, odnosno (*srpsko*) *pismo*, s obzirom da je u upotrebi od Ćirila i Metodija *slaveno pismo* i da je zvanično (i jedino) pismo i jezik slovenskoga pravoslavlja bio *slovenski*, odnosno *staroslovenski (crkvenoslovenski)*, *slavenosrpski jezik*. Sve do Vuka St. Karadžića nema pisanoga (zvaničnog) *srpskoga jezika*, pa se naknadno i retroaktivno projektuje i nastoji prepoznati (i) u davnu prošlost, pa evo i na osnovu starinskoga miješanja i poistovjećivanja imena i pojmova *Sloveni*, *Slavenosrbi*, *Južni Sloveni* i *Srbi*.

Vuk je izvršio sadržinsku, konotacijsku *sekularizaciju* i *ponarođavanje* (staro)slovenskoga (crkvenoslovenskog, slavenosrpskoga) jezika (čiju je crkveno-vjersku denotaciju, obim zadržao) na osnovu narodnoga jezika jednoga širega jezgra (dijalekta) Južnijeh Slovena, iz kojega je, po ondašnjem kalupunjihovoga ujed(i)njavanja, apstraktnom redukcijom i identifikacijom (njihove "općene pravilnosti") izveo gramatiku, tačnopis i pismo /azbuku/ i superiorno, sopstvenički ga (pre)imen(t)ovao u "*Srpski (ili južno-Slovenski) jezik*". Vuk ga je *imenom* i *denotacijom*, a sekularizovanom, ponarođenom konotacijom, zamijenio (podmetnuo, "prevrnuo kao čarapu") u (*sve*)*srpski jezik*, u stvari, jezik (sve)srpstva. Vuk je imenom i denotacijom (*staro*)-*slovenski jezik* i *crkveno-slovenski jezik* (uslovno rečeno) "*slaveno srpske redakcije*" (Pećke patrijaršije) poistovjetio sa *srpskim jezikom*, dajući mu i namećući bitnu *srpsku konotaciju* kroz njegovo reformsko-sekularno ponarođavanje. Tijem je (staro)slovenski zamijenio i p(r)oturio u (kao) *srpski jezik*, iako ga (i) sam (i) nominalno obimom poistovjećuje sa "južno-Slovenskim jezikom".

Vuk je izvršio *sekularizovano ponarođavanje* (staro)slovenskoga (crkvenoslovenskog, slavenosrpskoga) jezika na osnovu *štokavskoga* narodnoga govora (dijasitema-”zajedničkoga” hermafroditskog, hibridnoga jezika Srbo-Hrvata), jednoga od ”jezika Južnijeh Slovena”, iz kojega je, po ondašnjem kalupu njihovoga ujed(i)njavanja, apstraktnom redukcijom i identifikacijom (njihove ”općene pravilnosti”) izveo grama tiku, (fonetski) tačnopis i pismo /azbuku/ i supermativno ga imen(t)ovao ”*Srpski (ili južno-Slovenski) jezik*.”¹³) Tijem je, u stvari, *slavenoserbski jezik* zamijenio (podmetnuo, ”prevrnuo kao čarapu”) u *srpski jezik*. Vuk je imeno(m) i denotacijom *slavenosrpski jezik* (staro slovenski jezik i crkveno-slovenski jezik) poistovjetio sa srpskijem jezikom, s tijem što mu je (pre)usmjerio konotaciju reformsko sekularnim ponarođavanjem i ispunio narodnom leksikom više naroda (”napunio ga kao kobasicu”). Suština njegove reforme jezika je baš u tome što je taj staroslovenski (slaveno srpski) jezik u njegovom obimu (više posebitih naroda) sekularno ponarodio ortografski, fonetski

¹³ Kad se kaže da je do Vuka St. Karadžića samo bio opšti *slovenski jezik* i za Srbe to znači da je bio zvanični i u crkvi, pravoslavlju opštenito, i u svjetovnom vlastelinskom (plemičkom) službenom (državno-upravnom) komuniciranju. Tijem jezikom su pisane i svi ljetopisi i sve povelje i zakoni, sve zvane *Slovenske knjige*. *Slovenski jezik* je bio *opšti jezik Slovena* (*slovenski jezik* Rusa ili *ruski slovenski jezik* i td. koji se razlikovao i prilagođao, kako Vuk kaže, *prema narečjima* (*dijalektima*) i *dobijao narodnosno ime uz Slovenski jezik*. No, to ne znači da uporedo s njim nije nezvanično i neslužbeno postojao narodni, pa, dakako i srpski jezik, ali ne i njegovo pismo, ni gramatika, ni tačnopis, ne i pisani narodni, pa ni srpski jezik, a to sušto znači, ne kao *srpski jezik*, pa se tako i nije imen(t)ovao. Sam Vuk Karadžić ukazuje da je taj srpski (narodni) jezik bio jako prisutan u zvaničnom slovenskom jeziku (srpskoga narečija), da se s njim miješao i da se koristio u (staro)slovenskom jeziku i formi. Između ostaloga, Vuk u studiji *Glavne razlike između današnjega Slovenskoga i Srpkog jezika* tolkuje te razlike u riječima i gramatici (Cjelokupna djela Vuka St. Karadžića, *Danica* /1826/, *Prosveta – Nolit*, Beograd, 1987, 27-40) upoređuje iste glasove, a različita slova u ”današnjem Slovenskom i Srpskom jeziku”, pa zaključuje: ”Bez svake sumnje ovo svojstvo Srpskoga (ili *južno-Slovenskoga*) jezika nije mlađe od Ćirila i od Metodija; jer u svima starim ili *crkvenim* ili *Slavenskim* knjigama koje su god pisane i štampane u našim zemljama, jednako stoji ne samo u takvim riječima svuda R mjesto... nego i na mjestima, de i Srbi danas drugčije govore... I u *Minhenskom rukopisu*, koji svi drže da je *najstariji* Slovenski rukopis, stoji tako isto...Rusi su u današnjemu Slovenskom jeziku pometali svuda, po njihovom narječju..”

i leksički, iako to ponarordavanje nije mogao došljedno sprovesti na sve odnosne narode i takvog ga p(r)oturio u (kao) *srpski jezik*. Tijem (*staro*) *slovenski*, *slavenosrpski* zamijenio i p(r)oturio u (kao) *srpski jezik*, a zatijem u *svesrpski jezik* iliti *jezik srpstva*, iako ga (i) sam (i) imenom poistovječuje sa "južno-Slovenskim jezikom", svjestan da je *srpski jezik* za to ime *preusak*, a "južno-Slovenski jezik" *preširok* za *srpski jezik*. Bila je to apstraktna identifikacija i redukcija koja se naturila i p(r)oturila svijema ostalijema narodima kao srpski jezik. Sve to, zanago, u skladu i u sklopu optenitih težnji srbizma i njegovoga imperijalno-pijemontskoga integralizma.

Iz toga star(insk)oga slovenskog i slavenosrpskoga rama još re-inkaranira "novije", ali suženije, i tobože sekularizovano, još starinskije (srednjovjekovno) *poistovječivanje Slovena i Srba*, da (bi) se u skladu sa novom, opštom novovjekom sekularizacijom predstavio pričin sekularnoga (principa) narodnosnoga utemeljenja jed(instve)noga naroda i jezika, koji se mogu nazivati i Srbo-Hrvati i srpskohrvatski (srpsko-hrvatski) jezik, a što je ustvari samo supstitucija za "stari" kriterij(um) vjersko-fundamentalističkoga razgraničenja (inače sekularne) *narodnosti i jezika*, odnosno njihovoga poistovječivanja, a ujedno i vjersko-fundamentalističkoga udvajanja.

Iako pričinski iz religioznih stega i fundamentalizama oslobođenom, sekularnom (ob)liku, ali sušto (su)prot(iv)no prosvjetiteljskim i racionalističko-empirističkim shvatanjima, Dositej Obradović podastrto podcrtava stari(nski) luk posrbičavanja *Sloveni- Južnosloveni – Srbi –Svesrbi* "svojom" formulacijom da su *Srbi svi Južni Sloveni, katolici, pravoslavni i muslimani*. To je samo rečena opštenita pričinska sekularizacija (sve) srpstva, p(r)otureni prosvjetiteljski (ob)lik srbizma. Na tijem osnovama srbizma, i srpski episkop N. Ružić (h) oće da izoštreno transparentno staro imeperijalno dijeljenje i identifikaciju naroda po vjeri zamijeni tobožnjom "sekularnom osnovom" *narodnosti* na osnovu isto tako arhaičnoga, srpskog i drugoga poistovječivanja *Slovena-Južnijeh Slovena-Srba*: "Da nije vjere, Rvati bi bili ono što su: Crnogorci, Bošnjaci, Hercegovci, Makedonci, Starosrbijanci, Sremci, Banaćani, Dalmatinci, Dubrovčani i Šumadinci–

sve čisti Srbi i srpske narodnosti".¹⁴ Ova navodno sekularna srbizacija svijeh Južnijeh Slovena i njihovo izričito *preimen(t)ovanje* u *jedi(nstve)ni srpski narod* proishodi kao rezultat oponiranja ilirizmu, njegovoga preusmjerenja na *sinonimno poistovjećivanje* Ilira i Slovena kroz slovenstvo, kroz *sloveniziranje Ilira i ilirizaciju Slovena*, koji se podavno već identifikuju sa *Srbima*. To je model panslavizma koji se poistovjećuje i svodi na sverustvo, a južnoslovenstvo na svesrpstvo.

Na istijem opštenitim osnovama i težnjama srbinizma, također pod namjerom da "Srpskom (ili južno-Slavenskom) jeziku"¹⁵ i osovinski najbrojnijega "jed(instve)nom narodu" da sekularno-etnički i "čisto" jezikoslovni osnov, i da ga oslobodi pravoslavnoga (slaveno srpskog) poistovjećivanja, i Vuk St. Karadžić, pod uticajem Kopitara i Miklošića, u članku *Srbi svi i svuda* proširuje pravoslavno slavenosrpstvo i na katoličko tvrdnjom da su *svi štokavci Srbi, i oni od grčkoga, i oni od rimskoga i oni od turskoga zakona* (vjere), a čakavci Hrvati i kajkavci Slovenci¹⁶ Vuk 1833. pripravlja tipsku integralističku, ujed(i)niteljsku dominaciju (sve)srpskoga naroda po sekularnom jezikoslovnom načelu preko njegovoga jezika *srpstva*: "Samo da je Šokce (katolike –p.n.) dotle dovesti da reknu da su *Srbi* i da prime *naša* slova, a neka vjeruju što im je drago".¹⁷ Suštinski se posošava na episkopa N. Ružića, s tijem što u ime "imperijalnoga jedinstva" zahtijeva da se Hrvati odreknu svoje narodnosti i (pre)imenuju kao Srbi. I

¹⁴ N. Ružić, *Istorija srpske crkve*, I, Zagreb, 1893, 327.

¹⁵ Vuk St. Karadžić, *Danica*, 1826, *Prosveta* – *Nolit*, Beograd, 1987, 27.

¹⁶ Lingvistički dobro programirana ujed/i/njena Jugoslavija jednoga jedinstvenoga /troplemenog, troimenoga/ naroda sa jedinstvnim jezikom na /sve/srpskoj većinskoj osi). *Kovčević*, Beč, 1849. Na njegov program bača svjet(i)lo i činjenica da je Vuk Karadžić obavljao povjerljivu rabotu za srpsku vladu, ali je bio i čoeck na kojega je mogla računati austrijska vlast, i još pođecko, ako je mogao platiti usluge. Vidi o tome po-drobnije *Zbornik radova* sa naučnog skupa *Karadžić i Crnogorci*, ICJII, Cetinje, naročito študiju Borislava Cimeše. Za jedinstveni "južno-Slovenski jezik" ili srpski jezik podjed-nako su bile zainteresovane Austrija i Rusija, jer su buduće oslobođenje objedinjenijeh "Slavena turskih" videle svaka u svojoj interesnoj sferi.

¹⁷ U diskusiji sa Šulekom 1861. Ovim (h)oće da dobije *sekularnu osnovu* za jedan *jedinstveni narod* i njemu odgovarajući *jedinstveni jezik-srpski*.

ovde se prepoznaje da Vukova i opštenito koncepcija srbinizma *sekularna osnova "zajedničkoga jezika"* podrazumijeva, pretpostavlja i uslovljava "jedan jedi(nstve)ni (sve)srpski narod" (srpstvo) koji ima i "zajednički jezik (sve) srpstva". To znači da jedno drugo pretpostavlja i rezultira i da se jedno dokazuje i potvrđuje drugim u "zatvorenom krugu" ("circulus vitiosus-u")¹⁸ i u krajnjem fundamentu po starom načelu "obscurum per obscurius".¹⁹

Ova opštenita *sekularna zamisao* srbinizma i navedenoga episkopa N. Ružića, zasnovana na "jezičkoj pometnji", (površinskom i pričijskom terminološko-pojmovnom poistovjećivanju, miješanju, zbrci),²⁰ izazivala je, kao i Vukova, narodnosno-nacionalne (etničke), dakle, sekularne probleme. Svojim jezikoslovnim *sekularnim posrbičavanjem* odnosnih naroda-nacija, preko p(r)oturanja narodnosnoga i jezičkog srpskoga imena, Vuk je naišao na otpore i teškoće čijim rješavanjem zapada u kontroverze i antinomije, kojima je tek smutio problem toliko da ga je posve razgolitio u svojoj temeljnoj imperijalno-ekleziastičkoj pretpostavci i naumu – samom slavenosrpstvu i svesrpstvu, kada je *isključivo vjersko-fundamentalistički* određivao *narod(nos)no-nacionalnu pripadnost udvojenoga (sve)srpstva*. Zboreći o shvatanju nacionalnoga pitanja Vuka St. Karadžića, Srbin dr Vasa Čubrilović ističe da je "tek u diskusiji sa Šulekom 1861" došao "na pravu mjeru rekavši "ko je god zakona *grčkoga ili istočnog* onaj makar gdje stanovao *neće se odreći srpskoga imena*, a od onijeh koji su zakona rimskoga neka kaže da je Hrvat koji god hoće".²¹ Ostale narode-nacije tu i ne pominje,

¹⁸ Logičko pravilo da definisanje ne smije da se kreće u krugu. "Kretanje u krugu" ima se onda kad se jedan pojam određuje (definiše) drugim, a ovaj je toliko nejasan da se može objasniti samo pomoću prvoga. Npr. "Centralno kretanje je ono koje proizvodi neka centralna sila". Tako se i *Srpski jezik* objašnjava jednim jedin(stven)im *svesrpskim narodom-srpskom*, koje niko nije definisao, a ono "jednim jedin(stven)im (sve)srpskim jezikom", jezikom srpstva kao njegovom tobožnjom sekularnom osnovom.

¹⁹ Osnovno logičko pravilo definisanja pojmova je da pojam treba odrediti pojmovima koji su već prijetodno jasni nasuprot "obscurum per obscurius" ("mračno se određuje još mračnijim"), kojim se samo još više zamagljuje pravi obim i sadržaj pojma, denotacija i konotacija pojma.

²⁰ Koja je prekinula izgradnju Vavilonske kule zbog pometnje u "zajedničkom (jedin(stven)om) jeziku".

²¹ V. Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX v*, Beograd, 1958, 189.

ali će svi zboriti *jednim*, "srpskim ili hrvatskim jezikom", *zajedničkim* za "jedi nstveni Srbo-hrvatski narod". Ovđe se izričito prosočava inače kod njega implicitna pretpostavka staroga istočnog *poistovjećivanja vjere i narodnosti*, odnosno određivanja narodnosti po državno-crkovnom mjerilu razgraničavanja, u stari, i Vukov *vjerski fundamentalizam*, koji je opet bio pretpostavka uobličavanja *slavenosrba* i(li) *slavenosrpstva* i *slavenosrpskoga jezika*, kao užega kružišta koncentričnoga širega svesrpstva. Takao je i Vukov, navodno, sekularni karakter "zajedničkoga jezika" ne samo izmiješan no i u narodnosnom temelju uobličen na *vjersko-fundamentalističkoj osnovi*. Prvo je Vuku bilo najvažnije "da Šokce (katolike) treba dotle dovesti da reknu da su *Srbi* i da prime *naša (srpska) slova*, a neka vjeruju što im je drago", kako bi utvrdio da su *Srbi svi i svuđe* (jedan, jedinstveni narod) i da im je *jezik srpski* (jedan, zajednički). To je ta, navodna ne samo *sekularnost*, n(eg)o i *anacionalna* (višenacionalna, nadnacionalna) *zajednička sekularna osnova jednoga*, a uz to i *jedin(stve)noga jezika*, na koju se i danas izričito i(li) prećutno naslanjaju i pozivaju na Vuka, znači, i oni koji su došljedni vukovci i oni koji su ga osavremenjeno do(nad)gradili. No, ako je taj *jezik integralistički jezik srbinizma* srpski jezik, rašto ima *srpsko narod(nos)no-nacionalno ime*?! Da se ta, *vjersko-fundamentalistički* udvojena, *narodnost* odzrcava i na udvojenost samoga tog "jedinstvenoga jezika", šedoči i onaj dio Vukove polemike u kojem je istakao da je *ćirilica srpsko pismo, a latinica ilirsko*. I ovđe se oseća polemika sa ilircima. Opet stara podjela po vjeri: na *Latine* (romanizirane Ilire) – katolike i naspram njih pravoslavne Srbe. *Latin* je narodnosna odrednica za Romane katolike koji imaju *latinsko pismo*, a pošto katolički Hrvati imaju *latinsko (njihovo) pismo* naziva ih i *Latinima* da bi potencirao shvatanje da su oni naspram njih pravoslavne vjere Srbi. Zato je i rekao da je *latinsko pismo ilirsko*, a *ćirilica srpsko*, iako je ćirilica karakteristična za pravoslavne (istočne) Slovene, koje je Vuk ovđe odvojio od Ilira-Romana–katolika. Što ovđe Vuk podrazumijeva pod *ilirskim*, a odnosi se na latinicu: kao da se ovđe neosnovano poistovjećuje ilirsko i hrvatsko pismo, kao što se i ćirilica poistovjećuje sa pravoslavnim i srpskim imenom? I iz ovoga se vidi oponentni uticaj ilirizma na srbinizam i poistovjećivanje latinskoga ilirstva sa hrvatstvom?

Zapetljavši se u sopstveno *ujed(i)njeno* klupko, (samo) da bi sačuvao *sekularno* i *zajedničko* (*anacionalano*) jezgro *jed(instve)noga* (zajedničkog) jezika jednoga naroda, koje zove srpskijem narodnosno-nacionalnim imenom, Vuk ga je zatijem (u)dvojio *narod(nos)no-nacionalno* po dvojnoj hrišćanskoj pripadnosti: *svi katolici su Hrvati* (ako to hoće), a *nijedan pravoslavac* "makar gdje stanovao neće se odreći *srpskoga imena*". Pošavši od apstraktne identifikacije "Srpskoga (ili južno-Slavenskoga) jezika" zajedničkoga za Južne Slovene, kao sekularane jezikoslovene osnove ("jednoga /jedinstvenoga/ lingvističkoga sistema") "jednoga (jedinstvenog) naroda" (Južnijeh Slovena – Srba), što treba da znači, *ujedno* i *Jednog (i) više narodnosno-nacionoga* jezika i naroda, Vuk je izvršio i drugu apstraktnu, vjersko-fundamentalističku identifikaciju i redukciju više naroda-naciona samo na dva *Srbe* i *Hrvate* (po vjerskoj pripadnosti). Tijem je zapao u *temeljno jezičko* i *narodnosno-naciono dvojstvo svoje pretpostavke*, koje sučeljeno i među se ospoljeno posredovano objedinjava opet u *jedinstvenom jeziku jedinstvenoga naroda*, koji je, eto, vjerski poslušno, u(o)dvojen na dva naroda. Iako ne pominje ime *srpstvo*, ono je najopštija prećutna (srednjevjekovna ideološka "narodnosna") pretpostavka njegovoga učenja koje ga je bitno i uobličilo. U *srpstvu* se, zapravo, u krajnjem, izmiruje rečena (u)dvo j(e)nost. *Ova temeljna (u)dvoj(e)nost, i sekularna jezičko-narod(nos)na i vjersko-narod(nos)na, ostaće trajna sve do danas kao osnova manipulacije i u nauci i svakodnevnom mnijenju i mnjenju*. A u stvari mu je osnova u rečenoj prastaroj identifikaciji *Slovena* i *Srba* putem "jezičke pometnje" i nazivanja pravoslavnijeh naroda koji su bili pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije Srbima. U tome je sav korijen i tajna Vukove jezičke i narodnosno-nacionalne reforme koja je uticala i na Njegoša, a njezine revandikacije se osećaju i danas.

To je taj širi *narod(nos)ni osnov* tzv. "jednoga (jedinstvenog) lingvističkog sistema" nazvanog *srpskim jezikom* "jednoga (jedinstvenog) srpskoga naroda (svesrpstva)", koji je pretpostavka tog jezika, a on njegov uslov. Kako *anacionalno* izljeći iz ovoga "vrćenja u krugu" (*circulus vitiosus-a*) u kojem se pretpostavka i rezultat, uslov i ishod, i obrnuto, međusobno prećutno potvrđuju i dokazuju ("jedinstveni narod srpski ili srpstvo i jedinstveni jezik srpski", "jezik srpstva").

Sadržaj i implikacije sintagme "srpski (ili južno-slovenski) jezik"

Samom sintagmom "*Srpski (ili južno-Slovenski) jezik*",²² Vuk ističe i podrazumijeva:

1. da do njega zvanično (i) nema imena srpski jezik (u njegovom pisanom /ob/liku), no samo *slovenski*, *crkveno-slovenski* (*slavenoserbski*), koji je on imenom i denotacijom, a sekularizovanom, ponarođenom konotacijom zamijenio (podmetnuo, "prevrnuo kao čarapu") u "Srpski (ili južno-Slovenski) jezik";

2. da prijetodno rečeno potvrđuje sama formulacija *reforma jezika* (jezička reforma) slavenskoga (slavenosrpskog) jezika;

3. tijekom (*staro*)*slovenski*, *slavenosrpski* zamijenio i p(r)oturio u (kao) *srpski jezik*, a zatijem u *svesrpski jezik* iliti *jezik srpstva*, iako ga (i) sam (i) imenom poistovjećuje sa "južno-Slovenskim jezikom", svjestan da je *srpski jezik* za to ime *preusak*, a "južno-Slovenski jezik" *preširok* za *srpski jezik*;

4. da to nije "novojezik", n(eg)o stari Slovenski jezik (slavenosrpski), koji "bez sumnje nije mlađi od Ćirila i od Metodija";²³

5. da imenom i sušto *jednači* "južno-Slovenski jezik" sa srpskim jezikom (što je samo ishod opšenitoga izjednačavanja Južnih Slovena i Srba, južnoslovenstva i srpstva);

6. da ga je na osnovu rečenoga uobičajenoga *jednačenja* nazvao *srpski jezik*, koji je po *denotaciji* (obimu) (*staro*)Slovenski, odnosno "južno-Slavenski", a po sekularnoj, ponarođenoj (narodnoj) *konotaciji* srpski jezik;

7. da srpski jezik nastaje *usaglašavanjem* (*prilagodbom*) *Slovenskoga jezika srpskom narečju*,²⁴ odnosno da ga "posrbljava po svojstvu Srpskoga jezika"²⁵ (čime je u startu posrbljeno ujed/i/nio ostale južno-slovenske

²² Po samom načinu pisanja ove sintagme i po izloženom reformskom principu uobličavanja Slovenskoga u Srpski jezik i po isticanju njegove starine. Vuk St. Karadžić, Cjelokupna djela, *Danica*, *Prosveta* – Nolit, Beograd, 17. Riječ je o članku *Glavne razlike između današnjega Slovenskoga i Srpskog jezika*.

²³ Isto.

²⁴ Isto, 28.

²⁵ Isto, 29.

jezike i tijem utvrdio "ujed(i)njeni jezik" koji se. toliko (o)zvuč(e)no ocjenjuje kao "jedinstveni /zajednički/ jezik");²⁶

8. iako nalazi da je srpski jezik utemeljen jedinstvenom sekularnom i anacionalnom osnovom, on nosi srpsko narodnosno-nacionalno ime jednoga jedi(nstve)noga srpskoga naroda kojega narodnosno-nacionalno udvaja po vjersko-fundamentalističkom kriterijumu na sve pravoslavne Srbe i katoličke Hrvate;

9. to sekularno nedošljedno udvajanje "jedin(stven)oga srpskog naroda odzrcava se i u udvajanju jedin(stven)oga "srpskoga (ili južno) Slovenskoga jezika", između ostaloga, i u "srpskoj (pravoslavnoj) ćirilici" i zbrkanoj "ilirskoj latinici" ("latinskoj /romejskoj/rimskoj/ katoličkoj);

10. da je posve neosnovano, shodno svojoj implicitnoj temeljnoj pretpostavci srbinizma, integralistički ilirizam udvojeno vjerski reducirao na latinizama - zapadni rimsko-katolički identitet nasuprot srbinističkom slovensko-pravoslavnom;

11. da ne može izljeći iz ovoga "vrćenja u krugu" ("circulus vitiosus"-a) u kojem se pretpostavka i rezultat, uslov i ishod, i obrnuto, međusobno prećutno potvrđuju i dokazuju ("jedinstveni narod srpski" i "jedinstveni jezik srpski")?.

²⁶ Duh svoje reforme sekularizovanoga *ponarodžavanja* jezika Vuk nije mogao do-
sljedno sprovesti i primijeniti na sve *južnoslovenske narode*, posebno crnogorski, jer je
svoj "novi" "južno-Slavenski jezik", kako sam kaže, "posrbljavao po svojstvu Srpskoga
jezika" na temeljnoj pretpostavci opštenitoga poistovjećivanja *Slovena, Južnijeh Slovena
i Srba, slovenskoga, južnoslovenskoga i srpskoga jezika*. Imenujući "južno-Slavenski jezik"
srpskijem jezikom morao je za njega upriličiti apstraktnu i svijema nadređujuću normu
"općene pravilnosti", koja je morala odstraniti posebitost drugih južnoslovenskih nar-
oda i osobitost njihovih jezika. Objašnjavajući "glavne razlike između današnjeg Slov-
enskoga i Srpskog jezika", Vuk navodi lingvistički princip na osnovu kojega se *slovenski
jezik* konstituiše u ostale jezike: ruski jezik prilagođava Slovenski "ruskom narečju", a
srpski jezik "srpskom narečju", odnosno "Slovenski posrbljava po svojstvu Srpskoga jezi-
ka". Ujed(i)njenjem južnoslovenskih jezika u *jedinstveni srpski jezik* (što podrazumijeva
ujed/i/njenje različitih južno-slovenskih naroda u *jedinstveni srpski narod-svesrpstvo*),
suvišno je bilo taj princip primjenjivati i na ostale južnoslovenske jezike, pa, naravno, i
crnogorski.

12. da je načelo sekularnosti u temelju smiješano sa crkovno-vjerskim udvajanjem i u srpski jezik i u jedinstveni narod srpski;

Tu je na djelu stara Vukova i opštenito prokrijumčarena etničko-jezikoslovna zabuna i zabluda koja mistifikuje "vrćenje u krugu" (circulus vitiosus): pretpostavljanje uslova i ishoda, po kojem se ishodište (svesrpski jezik) posošava pretpostavkom (svesrpski ili jedinstveni narod), i obrnuto, pretpostavka (svesrpski jezik) se utemeljuje u njezinom rezultatu (jedan jedinstveni narod).

Марија ЦРНИЋ ПЕЈОВИЋ

ШКОЛА ЗА ВАСПИТАЧЕ ДЈЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА У ХЕРЦЕГ НОВОМ (1949-1951)

Сажетак: На основу фрагментарно сачуване архивске грађе Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста Херцег Нови и пратеће установе Интерната те школе, са дјечјим домом за дјецу од три до седам година, дат је приказ рада ових установа. Наведен је број и квалификација наставног кадра, предмети који су предавани током школске године или на вишемјесечним курсевима од опште образовних до стручних, број ученица које су полагале и са каквим успјехом завршиле испите и стекле звање помоћни васпитач или васпитач. Услови живота у Интернату и дјечјем дому донекле су осликани.

Значај ове Школе је у томе што је дала последице Другог свјетског рата прве генерације просвјетних радника за рад у предшколским установама у Црној Гори, кадра који је био веома дефицитан.

Кључне ријечи: школа, наставници, ученице, васпитачи, испити, интернат, дјечји дом, снабдијевање, Херцег Нови.

SCHOOL FOR KINDERGARTEN TEACHERS IN HERCEG-NOVI (1949 – 1951)

Abstract: On the basis of fragmentary preserved records of the School for preschool educators of children - Herceg Novi and other related institutions and boarding schools with the children's home hosting children from three to seven years old, the paper provides an overview of the work of these institutions. It shows the number and qualifications of teachers, courses that are taught during the school year or more monthly courses of general education to professional, the number of schoolgirls who had passed and with what success the final exams and gained the title of assistant teacher or teacher. The living conditions in boarding schools and children's home were somehow described. The significance of this School is that it has produced since the Second World War, the first generation of teachers working in kindergartens in Montenegro, the staff which was very scarce.

Keywords: *school, teachers, schoolgirls, exams, boarding school, children's home, supply, Herceg-Novi*

Увод

Једна од посљедица четворогодишњих ратних збивања била је недостатак кадрова у свим областима дјеловања, па и у просвјетној дјелатности. Првих година послје рата предузимане су разне мјере за обучавање потребног кадра, па је генерацијама, којима је у току рата било онемогућено школовање, пружена могућност да, скраћивањем градива у току једне школске године, заврше два разреда. Општа појава у свим гранама друштвеног и привредног живота у то вријеме била је да су они, који нијесу имали школске квалификације за одређени посао, допуњавали знања похађајући неколико мјесеци одређене курсеве. Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста која је радила у Херцег Новоме, према сачуваној архивској грађи за период 1949-1951. година, је једна од просвјетних установа која је допринијела обезбјеђењу једног од профила тада децифитарног кадра. На основу дијела документације, коју је Архиву Херцег Новог 1972. године предао директор те Школе, професор Шимун Тенжера, у овом раду дат је приказ рада школе: форме рада, број ученица, наставници и наставни предмети, дипломски испити, као и рад Интерната и Дјечјег дома који су радили у оквиру ове просвјетне установе.

Према до сада расположивим подацима, прво забавиште, како су се раније називали данашњи дјечји вртићи у херцеговском крају, отворено је 1903. године, када су часне сестре св. Крижа у Херцег Новом, уз основну школу, отвориле и забавиште. Обје установе основане су залагањем которског бискупа Фрања Училинија, који је школу и забавиште смјестио у старој згради Капуцина код св. Антуна. Те године забавиште је похађало дванаест, а слиједеће године четрнаест дјевојчица. Даљим залагањем бискупа Училинија, купљена је у непосредној близини цркве св. Антуна рушевина породице Буровића, која је запаљена у борбама са француском војском у првој деценији 19. вијека. До 1912. године зграда је изграђена и прилагођена намјени. Први свјетски рат прекинуо је рад основне школе и забавишта. По завршетку рата наставља се рад, али

због недостатка просторија, забавиште је било три године затворено да би са радом наставило 1923. године. Основна школа је од 1936. године примала и дјечаке па, сходно томе, и забавиште. Други свјетски рат поново прекида рад ових установа. Према једном податку, септембра 1941. године почело је радити забавиште са десеторо дјеце, док је јануара 1944. било веома мало дјеце, како се наводи у дневнику које су водиле часне сестре. По мом сјећању, а и на основу литературе током италијанске окупације, није радила ни основна школа ни забавиште код часних сестара. Италијани су, анексирајући Боку Которску, овај крај третирали као дио своје државе, па су поред примјењивања својих закона довели и своје судије, професоре, учитеље и друге службенике, а италијански језик је био уведен у администрацији, судству, школству. Знам да је забавиште у току окупације од стране Италијана, од априла 1941. до септембра 1943. године, радило у једној згради у старом дијелу града (данас власништво породице Лепетић). Након капитулације Италије, часне сестре су поново држале основну школу и забавиште од септембра 1943. до јуна 1944. године, да би крајем јануара 1945. године престале са радом и у тим просторијама била смјештена државна основна школа. Током 1949. године национализоване су зграде и башта, а часне сестре су се преселиле у оближњи фрањевачки самостан.

Почетком 1927. године у Херцег Новом је отворена мјешовита основна школа (до тада су посебно радиле мушка и женска), уз коју је радило и забавиште под управом и надзором Учитељске школе, као Вјежбаоница те школе.

Мјештани Ћеновића изградили су 1928. године зграду за забавиште. Опрему су купили родитељи дјеце прве генерације која су похађала ову предшколску установу. Прва васпитачица била је Дора Петковић из Ћеновића. Забавиште је успјешно радило до 1962. године (уз прекид 1945-1950.г). Првих година забавиште је похађало око

двадесеторо дјеце оба пола.¹

Школа за васпитаче дјесе предшколског узраста

Вријеме рада школе, број ученица, узраст и мјесто рођења

Према расположивим подацима, Школа је радила двије школске године 1949/50 и 1950/51. године. Сачувана су три уписника, и то: за први разред школске 1949/1950. године, за 1.а. и 1.б. разред школске 1950/1951. године и Прозивник (разредни дневник) за други разред школске 1950/1951. године.

Послије једногодишњег школовања стицало се звање помоћни васпитач, а послије двогодишњег - звање васпитач дјеце предшколског узраста. Звање васпитач добијали су помоћни васпитачи послије одређеног времена проведеног на пракси, затим похађајући курс и на крају полагањем испита. Звање помоћни васпитач стицало се и похађањем курса и полагањем испита.

У први разред школске 1949/1950. године уписало се 38 ученица.

¹ *Сто година присутности сестара светог Крива у Боки Которској*, Пераст, 2000, 94,95,101,103-105, 140-143,206; Ј. Накиченовић, *Приватна основна школа (1903-1941) и приватна женска грађанска школа (1921-1941) при заводу св. Крива у Херцег Новоме*, Бока 13-14, *Зборник радова за науку, културу и умјетност*, Херцег Нови, 1982, 283; М. Црнић, *Педесет година од оснивања Учитељске школе у Херцег Новоме*, *Зборник Бока*, 6-7, Херцег Нови, 1975, 189; Г. Одаловић, *Ђеновићи кроз вријеме*, Ђеновићи, 2000, 95-96; За вријеме италијанске окупације (1941-1943) завршила сам други и трећи разред основне школе. Учитељица (мислим да је живјела у Југославији прије рата) се није много трудила, па чак ни да научимо италијански језик, на којем је морала искључиво да предаје, па нам је, када је дошао школски инспектор Италијан, шаптала одговоре на италијанском језику. Са још понеком другарицом, учитељица ме је слала у забавиште које се налазило у Старом граду (данас кућа Лепетића) да чувамо дјецу, а учитељица из Забавишта би за то вријеме одлазила код наше учитељице *на чашицу разговора*. Док сам учила у државној основној школи, што је била обавеза, родитељи су мене и брата слали код часних сестара које су нам биле у комшилуку, да учимо српскохрватски језик, односно читање и писање. Сјећам се да су нам родитељи забранили да о томе икоме казујемо, јер је часним сестрама било забрањено држање школа, али и подучавање. У наведеној књизи о раду часних сестара у Боки, на стр. 101 наводи се да су у септембру 1941. године приватно примиле *на поуку* шест ђака од основне школе. Сјећам се да нас је било свега неколико који смо били на *поуку*.

Разред је завршило 30 ученица и то: 1 са одличним успјехом, 8 са врло добрим и 13 са добрим, док је на поправни упућено 14 ученица, од којих је 8 положило, док је 5 пало. Једна није дошла на испит, док су двије током године напустиле школу. Од 36 ученица, двије су биле 1930. годиште, по три су биле рођене 1931. и 1932. године, девет 1933., по осам 1934. и 1935. године, а три најмлађе су биле 1936. годиште (за двије ученице година је нечитка). Од 38 ученица, по пет их је било са Цетиња и из Колашина (из самог мјеста или околине која је административно припадала наведеном мјесту), по четири из Андријевице, Котора (Котор, Пераст, Муо, Богдашић) и херцегновског среза (по двије из Рисна и Мориња), по двије из Даниловграда, Улциња, Бара и Берана, по једна из Плеваља, Рожаја, Жабљака, Бијелог Поља. Четири ученице биле су из других република, и то по једна из Битоља, Имотског, Мостара и Ђаковице.

Први а разред школске 1950/51. године уписале су 24 ученице, од којих је 5 завршило разред са врло добрим успјехом, десет са добрим, а девет је удаљено и није завршило разред (од њих су двије напустиле школу). Једна ученица је била 1932. годиште, по шест 1932, 1933. и 1936., четири 1935. и једна рођена 1937. године. Највише их је дошло из Даниловграда, и то пет, затим из Титограда три, двије са Цетиња и по једна из: Никшића, Бара, Иванграда, Жабљака, Бијелог Поља, Улциња и Котора (Кривошија). Поред тога, по једна ученица је била из Сиска, Ужица, Раче Крагујевачке и из Подрињског, Косаничког и Ђаковачког среза и из Македоније (Цервоселски).

У први б разред 1950/51. године уписано је 24 ученице, од којих је 5 напустило школу, па је од 19 ученица са врло добрим успјехом завршило њих 5, добрим 9, а на поправни је упућено 4, од којих је 3 положило. Разред је завршило 17 ученица, а двије нијесу завршиле разред (једна због више од двије слабе оцјене, а друга није положила поправни испит). И у овом разреду ученице су биле из Црне Горе, сем једна која је рођена у Радовашњу - Македонија. Најстарија ученица је била рођена 1931., а најмлађа 1936. године.

Тридесет ученица, које су завршиле први разред 1949/50. школске године, уписале су други разред идуће школске године. Двије су завршиле разред одличним успјехом, по осам врло добрим и добрим,

три су удаљене на годину дана. Три су удаљене из школе током године због више негативних оцјена, док је шест упућено на поправни испит (ови подаци су изнесени на посљедњој сједници одржаној 9. јуна 1951. године –даљих података нема, па је непознато када су и да ли су полагале поправни испит). По једна ученица била је рођена 1930. и 1932. године, три 1931., шест 1933., седам 1934., пет 1935. и двије 1936. године. По три ученице биле су из Андријевице, Иванграда, Бијелог Поља, херцеговског среза, по двије из Колашина, Даниловграда, Цетиња, Котора (Пераст, Богдашићи) и Улциња, једна из Жабљака и једна из Битоља (због истрошености папира усљед употребе, за остале је немогуће прочитати податке).²

Наставници и наставни предмети

Поред општеобразовних предмета, које су предавали професори и наставници и стручни наставници, у Школи за васпитаче дјеце предшколског узраста у Херцег Новом предавачи за стручне предмете, осим педагогије и психологије, посебно на практичном раду ученице су обучавале и васпитачице. Од професора у овој школи, у току њеног рада стално је радио као директор и професор педагогије Тенжера Шимун (1912). Шест година старији од њега био је Петрић Нико, који је предавао српски језик и књижевност. Професор српског језика и књижевности била је и Даљев Стеванка (1903) која је предавала и руски језик, а која је 1950/51. године привремено била управник интерната ове школе. Професор је била и Марковић Љиљана (1920), која је предавала природопис. Наставник Радоњић Миливој (1904) предавао је историју и географију, а једно вријеме и природопис. Стручни наставник за предмет свирање и пјевање био је Хомен Антун (1906). Физику, хемију и математику предавао је наставник Сетенчић Стево. Руски је прве школске године предавао Андреј Р(нечитко), гимнастику наставник Лука Цириговић, који је био наставник и на осмогодишњој школи. Природопис је школске 1950/51. године предавала наставник

² ШВА 4,5,6,

Вера Перчиновић, наставник осмогодишње школе. Јовичевић Наталија, лекарски помоћник предавала је хигијену, а ручни рад, цртање и лијепо писање Даљев Мирко (касније је као сликар излагао на више заједничких и самосталних изложби). Наставни предмет био је и предвојничка обука, коју је предавао В. Павловић и Ал. Ј(нечитко).

Из једног списка запослених у овој Школи 1951. године сазнајемо да су у школи радили : Кљун Десанка (1925), Рашевић Елка (1924), Стојановић Викторија (1929), Вучетић Анка (1929), Миловић Драгиња (1921), Ивановић Радмила (1931) и Вуковић Љиљана (1933), која је завршила за васпитачицу у овој школи (рођена је у Херцег Новом). Поред наставног особља, те године је као секретарица радила Кустурица Ферида (1929) из Херцег Новог, која је завршила учитељску школу. Касније је радила у Народном музеју, а затим се преквалификовала за књижничара, са којег је мјеста отишла у пензију из Архива Херцег Новог. Службеник је била Дугац Божица (1910), а чистачица Слабаина Горде (1900).

На основу Прозивника другог разреда школске 1950/51. године, може се закључити да је изостанак ученица са часова био веома мали. Због учестовања на радној акцији 13 ученица је изостало 26. новембра 1950. године, као и њих 7 два дана касније. Са три часа изостало је 7 ученица 26. децембра због искрцавања кромпира. Истога дана, њих осам изостало је по 1 или 2 часа због одласка на лекарски преглед. Почетком идуће године односно 3, 4, 5, 6. и 9. јануара изостало је по 5, односно 8 ученица због грипа. Током године било је појединачних уобичајених изостанака.

Када се прегледа цјелокупна документација која је сачувана о Школи за васпитаче дјеце претшколског узраста, може се закључити да се рад одвијао веома професионално, што казује и стручност предавача, посебно ако се узме у обзир тешко политичко и економско вријеме у коме се одвијао рад школе. Доказ квалитетног рада је и присуствовање часовима преставника Министарства просвјете, директора или колега. Једном дијелу часа разредног старјешине 3. фебруара 1951. године присуствовао је Министар просвјете Вуко Павићевић и инспектор

у том министарству Јован Ражнатовић. Директор школе често је присуствовао часовима, нпр. 1. фебруара часу српског језика, 19-ог математике, 24-ог природописа, 26-ог руског језика. Инспектор Министарства просвјете Видо Калезић присуствовао је 27. фебруара часу српског језика, а 24. априла часу педагогије и психологије Душан Гвозденовић, инспектор истог министарства. Директор школе 10, 24, 26. и 31. маја, као и 5, 6. и 7. јуна присуствовао је предавањима из разних предмета.

Током школске 1950/51. године ученице у другом разреду слушале су предавања из 15, односно 16 предмета: српског и руског језика, педагогије, психологије, историје, земљописа, природописа, математике, хемије, хигијене, пјевања, свирања, цртања, ручног рада, предвојничке обуке, а у посљедњем тромјесечју и хорско пјевање. Тако нпр. у току школске године урађено је шест писмених задатака из српског језика са темама: *Основне радикалне мисли у књижевном дјелу Рељковића и Доситеја*. Крајем новембра тема је била: *У очекивању највећег празника наших народа, а идућег мјесеца Шта је Драшко видио у Млецима*. Слиједећа тема после зимског распуста је *Који је узрок мом успјеху, односно неуспјеху у учењу?*, а идућа *Шта најрадије читам*. Посљедњи писмени одржан је 6. јуна, а тема је била *Које предмете теже савлађујем и зашто?* На часовима су обрађивана дјела књижевника: Стјепана Митрова Љубише, Стевана Сремца, Ивана Цанкара, Аугуста Шеное, Максима Горког, Антона Чехова, Михаила Љермонтова и других. Посебна пажња посвећена је била дјечјој књижевности.

У првом тромјесечју 1950. године, 30 ученица имало је 41 одличну оцјену, 90 врло добру, 206 добру и 63 негативну оцјену (свима ученицама била је убиљежена негативна оцјена из пјевања и свирања - не знам разлог). Најбоља оцјена је била 5 - одличан, а двојка је била негативна оцјена. Највећа средња оцјена била је из ручног рада 3,93, затим са 3,77 предвојничка обука, па 3,73 хигијена. Просјек испод добар постигнут је у предметима : историји 2,90, математици 2,93 и земљопису 2,87. Све ученице су из владања имале одличну оцјену. Наставно градиво је углавном пређено - био је закључак наставничког вијећа, као и да

су према утврђеном распореду одржани писмени из српског и руског језика. Утврђено је и да су ученице највише боловале од *прехладе и ангине*. Разредно вијеће на крају другог тромјесечја закључило је да је успјех побољшан у односу на прво тромјесечје, када је укупна средња оцјена са 3,31% повећана на 3,58%, али да је успјех могао бити и бољи обзиром на добре услове за рад које ученице имају у интернату.

Током године, на сједницама разредног вијећа, расправљало се често о успјеху ученица, па се сматрало да је на крају године увијек бољи успјех, да је градиво често неадекватно њиховом узрасту, од којих су двије трећине између 15 и 16, а једна је тек навршила 14 година, те да је донесено знање из три разреда гимназије (данас седми разред основне школе) релативно слабо. Но, по мишљењу наставника, основни узрок слабом успјеху био је недовољно залагање ученица и потешкоћа како развити код свих вољу за рад и осјећање за одговорност. Наставничко вијеће је на крају школске године закључило да је успјех могао бити и бољи, али да су ученице већ од краја другог тромјесечја биле под сазнањем из дневне штампе и разговора о укидању ове школе. На крају школске године било је 27 ученица (три удаљене из школе због слабих оцјена), које су оцијењене из 16 предмета и које су укупно добиле 88 одличних, 126 врло добрих, 197 добрих и 15 слабих оцјена. Неоцијењено је 6 ученица из хорског пјевања, јер су биле ослобођене учења тог предмета, али није наведено из којих разлога. Двије ученице су имале одличан успјех или 7,41%, по осам њих врло добар и добар успјех или по 29,63%, што укупно износи 66,67% позитиван успјех. Шест је упућено на полагање поправног испита или 22,22%, а три су понављале разред или 11,11 %, па је негативним резултатом завршило разред 33% ученица.³

Завршни-дипломски испити

Из записника са завршних-дипломских испита који су одржани у Школи за васпитаче дјеце предшколског узраста у Херцег Новом током

---

³ ШВД 7, Прозивник другог разреда школске 1950/51 године.

1950. и 1951. године, може се закључити не само колико је трајала обука за поједини ранг ових посленика, већ и из којих научних дисциплина су стицали знања, односно полагали завршне испите и показали стечено звање.

Први завршни испит је *Ниже средње школе* школске 1949/1950., који се полагао фебруара 1950. године. Прва сједница испитног одбора одржана је 2. фебруара, са сљедећим дневним редом: 1. Конституисање испитног одбора; 2. Избор записничара; 3. Припуштање кандидата испиту; 4. Распоред испита и 5. Евентуалије. Представник Министарства просвјете Мандић Вуко (професор историје у Осмогодишњој школи у Херцег Новом), био је предсједник одбора, а његов замјеник директор Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста Тенжера Шимун. Испитивачи на овом испиту били су: за српски језик Петрич Нико - замјеник Радоњић Миливој, који је био и испитивач историје – замјеник Тенжера Ш. Математику је испитивао Петрич Н. - замјеник Сетенчић Стево, који је испитивао физику, уз замјеника Воучко Јована. За записничара је изабран Хомен Антун. Констатовано је да се на испит *припуштају* 41 ученица, од којих су три биле ослобођене полагања на основу чл.1. тач.2 о завршним испитима ниже средње школе - што значи да су имале одличан успјех. Затим је донесен распоред полагања: писмени из српског језика 3., а усмени 6. фебруара, 8-ог историја, 9-ог физика и 11-ог математика (из математике током свих завршних испита полагање је било само усмено). Записник су потписали сви чланови одбора. На дан полагања писменог из српског језика у 7,30 часова састао се испитни одбор и одредио дежурног наставника, прегледача писмених задатака, а затим је предсједник *распелатио* – отворио коверту са темама. Послије дискусије о свакој теми изабрана је тема *Зашто волим своју домовину?* Министарство просвјете је 3. фебруара, под бр. 2400, донијело одлуку да се неће одбијати на даље полагање на годину дана уколико кандидат добије коначну слабу оцјену из српског језика, о чему је испитни одбор обавијештен. Након полагања усменог испита из српског језика, записнички је констатована оцјена из писменог, усменог и коначна оцјена за сваку кандидаткињу, па је коначну одличну оцјену добила једна ученица, 5 врло добру, 26 је постигло добар успјех, а 7 је

добило непрелазну - двојку. Историја, физика и математика полагани су на исти начин. Из математике није било ни једне одличне оцјене, 14 врло добрих, 22 добре и 3 слабе оцјене. Из физике је био сличан резултат: 2 одличне, 8 врло добрих, 23 добрих и 6 негативних оцјена. Из историје су добијене слиједеће оцјене: 1 одлична, 6 врло добрих, 25 добрих и 7 негативних. У записнику су поред имена кандидаткиња унесена и питања која је поједина ученица добила на испиту. На посљедњем састанку овог испитног одбора 11. фебруара, утврђено је да је положило 25 ученица (са 3 које су биле ослобођене полагања испита). На поправни је упућено 16 кандидаткиња, које су већ 13. и 14. истог мјесеца полагале поправне испите, од којих је на испит изашло 15 ученица, од којих 3 нијесу положили.

Завршни испит четворомјесечног течаја за помоћне васпитачице у сезонским дјечјим вртићима при С.Р.З.(Сељачке радне задруге), школске 1949/1950. године. На првој сједници испитног одбора одржаној 31. маја 1950. године, дневни ред је био као и код претходног испитног одбора. Састав испитног одбора вјероватно је био састављен од предавача на том курсу. Може се примијетити да су као предавачи били углавном заступљени учитељи. Тако су српски језик, математику, историју и географију испитивале и биле замјенице испитивача учитељице: Уљаревић Љубица, Милошевић Неда и Ђурановић Марија –Маре, као и стручни учитељ за пјевање Хомен Антун, замјеница Клун Десанка, васпитачица у овој школи. Стојановић Божидар био је замјеник Кустурица Емини, која је испитивала хигијену, а радила у Дому здравља као медицинска сестра. Законодавство и Устав ФНРЈ испитивао је Баровић Вуле, а замјеник му је био Тенжера Шимун, док је Стојановић Божидар испитивао педагогију и школско васпитање, уз замјеника Клун Десанку, која је била и испитивач ручног рада, а замјеница јој је била Ивановић Радмила, која је била одређена и да утврди знање ученица из покретних игара, уз замјеницу Стојановић Викторију. Знање из организације дјечјих вртића провјеравао је професор Тенжера Шимун, уз замјеника Стојановић Божидара. За записничара је била изабрана Кустурица Емина.

Испит је полаган на основу Упутства Министарства просвјете

Црне Горе бр. 8531. од 25. маја 1950. године.

Испит је полагало 14 кандидаткиња. Педагогија и предшколско васпитање, затим законодавство и Устав, па организација дјечјих вртића 1. јуна, а слиједећег дана пјевање, покретне игре и ручни рад, док су 3. јуна полагале српски језик, рачун, историју, географију и хигијену. У записнику су за сваки предмет поред имена наведена и питања која су постављана кандидаткињама, као и оцјена. Из записника током испитивања и из табеларног прегледа на посљедњој сједници Испитног одбора за заврши испит четворомјесечног течаја за помоћно васпитачко особље у сезонским дјечјим вртићима при сељачким радним задругама, одржаној 5. јуна, произилази да су све кандидаткиње из владања имале одличну оцјену и да ни једна полазница течаја није добила негативну оцјену на завршном испиту. Највећа средња оцјена била је 4,64 из хигијене, а слиједе: 4,50 из земљописа, 4,42 из историје, 4,21 покретне игре, 4,14 из математике, 4,07 ручни рад, по 3,92 из устава и практичног рада, по 3,85 српски језик и пјевање, 3,71 педагогија и 3,64 из организације дјечјих вртића. Из 12 предмета подјељене су 53 петице, 73 четворке и 40 тројака. Три кандидаткиње положили су са одличним, осам са врло добрим и једна са добрих успјехом. У архивској грађи о земљорадничким задругама у Боки, коју сам истражила и обрадила, нијесам наишла на податак да у сезони, што би значило током љета и ране јесени кад су највећи пољопривредни радови, није радио ни један дјечји вртић. Вјероватно је таквих вртића било и у осталим крајевима Црне Горе.

Током мјесеца јуна 1950. године и поправним испитима у августу мјесецу, одржан је завршни (дипломски) испит једногодишње школе за помоћне васпитаче дјеце предшколског узраста.

Предсједник испитног одбора био је изасланик Министарства просвјете професор Васо Милошевић, а замјеник Тенжера Шимун. Педагошку групу предмета, односно предшколско васпитање, испитивала је Клун Десанка, а педагогију, односно педагогију са психологијом Тенжера Шимун. Српски језик Петрић Нико, замјеник Даљев Стеванка, историју, устав и географију Радоњић Миливој, замјеник Тежера Шимун, хигијену Модрић Јосип, замјеник лекар

Илић Слободан, практични рад Клун Десанка, замјеник Стојановић Викторија. За испит се пријавило 18 кандидаткиња. Испити су одржани 25, 26, 27, 28 и 29. ујутро јуна мјесеца, а у 19 часова одржана је завршна сједница испитног одбора. Као и код претходних испита, изабрани су дежурни наставници током писмених задатака као прегледачи тих радова. За писмени задатак из српског, са предшколском педагогијом, одбор је изабрао од четири предложене теме које су се налазиле у запечаћеном коверту: *Игра у животу дјетета и њен васпитни значај*. Забиљежено је да су три ученице излазиле у току писања писменог задатка и отсутствовале од 9,45 до 9,49 часова, а двије од 9,49 до 9,52 часова. Кандидаткиње су за израду писменог задатка имале на располагању вријеме од 8,30 до 12 часова. За обављање задатака из практичног рада извучене су листице са темама као нпр: *Моделирање коке и пилића* (за млађу групу дјеце), *Декоративно цртање цвијећа* (мјешовита група), *Маца и пас Шарко* прича (за старију групу), *Ми смо деца весела* покретна игра (млађа група), *Игра задруге* (мјешовита група) и друге. Кандидаткиње су полагале испит из пет предмета, с тим што су *матерњи језик са дјечјом књижевношћу* полагале усмено и писмено, а као један предмет Историју народноослободилачке борбе, Устав и географију ФНРЈ. Полагале су још педагошку групу предмета, хигијену и практични рад. Поред предмета које су полагале на завршном испиту и које су унесене у табеларни преглед, унесене су и оцјене из предмета које су ученице училе током наставе и из којих су биле оцијењене: биологије, математике, ручног рада, пјевања и свирања, цртања и фискултуре. Из табеларног прегледа о полагању овог завршног испита, који је саставни дио записника вођеног током испита, видљиво је да је испит положило 7 кандидаткиња. За двије које су добиле непрелазне оцјене из пет предмета (значи из свих које су полагале) наведено је *није положила*, док их је девет са по једном или двије негативне оцјене упућено на полагање поправних испита, који су одржани у августу мјесецу и положили су га све кандидаткиње.

Завршни – дипломски испит једногодишње школе за помоћне васпитачице дјеце предшколског узраста одржан је јануара 1951 године. За изасланика Министарства просвјете била је именована професор

Стеванка Даљев, тада управник интерната ове школе. Чланови испитног одбора, као и њихови замјеници, били су већ помињани: Тенжера Шимун, Петрић Нико, Марковић Љиљана, Клун Деса, Радоњић Миливој, Стојановић Викторија и Хомен Антун. На овом испиту нови испитивач, и то хигијене, била је Наталија Јовичевић, љекарски помоћник и Даљев Мирко стручни учитељ. Испити су одржани од 14. до 24. јануара, а практични рад је полаган у установама за дјецу предшколског узраста. Полагани су испити из истих предмета као и претходна група, као што су и током године училе исте премете.

Интересантно је навести неколико тема које су дате из практичног рада: Слушање музике *Нова битка* од Чајковског (старија група), или исто за старију групу Причање басне *Лијина освета*, Дидактичка игра за мјешовиту групу *Игра задруге*.

Од 29 ученица, испит је положило њих 18, док је 11 упућено на поправне испите који су одржани од 7. до 9. фебруара. На поправне испите изашло је 10 кандидаткиња, од којих 2 нијесу положили. Из табеларног прегледа сазнајемо да су са одличним успјехом завршили 4 ученице, врло добрим 10, добрим 4 и 8 након полагања поправног испита. Од 29. ученица, 26 је стекло звање помоћног васпитача, док је 3 одбијено на годину (оцјене су дате за све предмете из којих су полагани завршни испити, из којих су оцијењене на крају школске године).

Завршни дипломски дио испита (из опште образовних предмета тромјесечног курса за допуну опште образовног знања помоћника васпитача дјеце предшколског узраста за звање васпитача дјеце предшколског узраста. Курс је отпочео са радом 1. априла, а детаљно упуство бр.3115 о раду упућено је 9. маја од стране Министарства просвјете. Испити су одржани од 26. до 30. јуна 1951. године. Представник Савјета за просвјету и културу НР Црне Горе била је Даљев Стеванка. Поред ње у комисији су били Тенжера Ш., Петрић Н., Радоњић М., Сетенчић С., Воучко Ј., Перчиновић В., Марковић Љ., Јовичевић Н. и испитивач, који раније није учествовао у раду испитних одбора, Кудријевић Сергије, професор руског језика, који је предавао и у осмогодишњој школи. За секретара одбора изабран је био Хомен Антун, а за његовог замјеника Кустурица Ферида, тада секретар школе.

За испит се пријавило 16 кандидаткиња.

Из историје, хемије, природописа, физике и руског подијељено је 8 одличних оцјена. Врло добрих оцјена дато је 36 из напријед наведених предмета и земљописа, српског језика и математике, док је 60 пута уписана оцјена добар, а 2, односно негативна оцјена 21 пут, уз оцјене из свирања и пјевања, предмета из којих се није полагао испит. Од 16 кандидаткиња, 10 је положило испит, док су 2 упућене на поправни, који су положили септембра мјесеца. По 6 их је завршило врло добрим и добрим успјехом, док су 4 због више слабих оцјена удаљене на годину, те нијесу стекле звање васпитача.

На основу расположиве документације, посљедњи испити у овој школи су поправни испити, одржани у септембру 1951. године, када је и престао рад школе.⁴

Интернат и дјечји дом

Интернат школе за васпитаче дјеце предшколског узраста Херцег Нови био је посебна установа, али повезана са радом Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста. Нема података о години и датума оснивања овог интерната у постојећој архивској грађи, али може се претпоставити да је основан 1949. године, вјероватно када и Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста.

Јануара 1950. године, према једном документу, поред овога интерната у Црној Гори радили су и сљедећи интернати: Учитељске школе у Никшићу и Иванграду, Гимназије, Школе за васпитаче и Школе ликовних умјетности у Херцег Новом, Гимназије у Бару, Музичке школе Цетиње, Економског техникума Титоград, као и кухиње Гимназија у Цетињу, Иванграду и Колашину. Тог мјесеца је Министарство трговине и снабдијевања, преко филијале за откуп у Колашину, додјелио 1000

---

⁴ ШВД 1. и ШВД 2. Записници су вођени у свеске урађене од више арака папира А4, повезаних *роковником* (памучним нитима црвене плаве и бијеле боје), овјерени печатом и потписом директора; ШВД 3.-свеска тврдих корица формата А4, записници испита одржаних јун-август 1950.г., јануар- фебруар 1951. и јун-септембар 1951.г.

килограма кајмака, које је Министарство просвјете НР Црне Горе расподјелило напријед наведеним интернатима и кухињама.

Маја мјесеца 1951. године, Повјереништво Владе НР Црне Горе је на основу члана 50, став 2 Устава, а у вези предлога министра-предсједника Савјета за просвјету и културу, ријешило да се из надлежности Савјета за просвјету и културу пренесу у надлежност Савјета за народно здравље и социјалну политику ђачки и дјечји домови и интернати: Дом учитељске школе у Никшићу и Иванграду и Дом за предшколску дјецу при школи за васпитаче у Херцег Новом, и интернати: Средње партијске школе на Цетињу, Средње техничке школе у Титограду, Школе за васпитаче и Школе за примијењену умјетност у Херцег Новом и Средње музичке школе на Цетињу. Запослене у овим установама као покретну и непокретну имовину и кредите предвиђене у 1951. години, старање и контролу планирања мреже ових установа, вођење евиденције, планирања и инвестиција исхране, организацију и контролу здравствене службе и хигијенских услова, преузео је Савјет за народно здравље и социјалну политику НРЦГ. Савјет за просвјету и културу НРЦГ наставио је да брине о систему унутрашње организације васпитања, врши контролу над радом васпитног кадра, оспособљавању стручног и васпитног кадра и да даје сагласност о постављању и премјештању управника и васпитача, како у горе наведеним домовима и интернатима, тако и у другим социјалним установама без обзира под чијом су административно-оперативном надлежношћу.

О раду *Интерната за васпитачице дјеце предшколског узраста* и Дјечјег дома у Херцег Новом сачуван је мали број аката из 1950. и нешто више из 1951. године. Из неких података произилази да су Дјечји дом Херцег Нови и Интернат дјеловали као једна организација, на што нас упућује број васпитачица, затим број корисника исхране што одговара броју ученица у интернату, заједно са бројем дјеце у дјечјем дому. Да је то тачно потврдила ми је ових дана у разговору госпођа Љиљана Чоберовић, рођена Вуковић, која је завршила ову школу и у њој радила 6 мјесеци, затим двије године у предшколској установи у Бару, а отишла је у пензију (послије преко 36 година радног стажа) са радног мјеста васпитачице из вртића у Петровцу на мору. Од ње сам сазнала да је

Школа врло кратко вријеме 1949. године радила у згради Учитељске школе (данас Музичка школа), а затим преселила у зграду Основне школе часних сестара (великој згради која је срушена и данас на том простору је дворана Парк) у којој је био и Интернат, док су у мањој згради (данас просторије Херцеговског позоришта) била смјештена дјеца –Дјечји дом, односно Вјежбаоница школе, гдје су ученице обављале практичну наставу. По њеном сјећању, наставу је обављао и један број професора из Београда (вјероватно су то Љ. Марковић, Б. и В. Стојановић, а и брачни пар Даљев дошли су из Војводине и остали овдје да живе, гдје су и сахрањени).

На дан 31. децембра 1950. године, у Интернату је било *укупно радне снаге (радника и осталих)* 23, од којих је било 9 лица - административног особља и 14 радника. Уговоре о раду склопило је 24. фебруара 11 запослених, и то један на 3 мјесеца, пет на 6 мјесеци, четири на 12 и један преко 12 мјесеци.

Током 1951. године, број запослених у Интернату кретао се од 16 у октобру до 21 током претходних пет мјесеци. У том периоду управник-управница била је Даљев Стеванка (1903). Тада је економ био Радетинац Аћиф (1920), васпитачице Рашевић Ружица (1918) и Тисиновић Марија (1925), љекарски помоћник Јовичевић Наталија (1924), двије његоватељице Ражњатовић (у неким списковима се наводи Рожнатовић) Босиљка (1926) и Мијач Зорка (1930), двије куварице Козарски Персида (1901) и Видовић Јосефина (1922), и двије куварске помоћнице Митровић Јованка (1915) и Билић Даринка (1917), домаћица дома Радан Зора (1916), физички радник Манојловић Благоје (1892), три праље (или вешарице како се наводи у већини спискова): Булајић Ђуке (1912), Миловић Јованка (1900) и Маринић Јела (1917), три чистачице: Јанковић Драге (1919), Челик Јелена-Јелисавета (1922) и Пејовић Дара (1931), шофер Перчиновић Вито (1922- грешка тачно је 1921) и курир Укропина Ђулија (1925). У мају мјесецу од горе наведених не налазе се Маринић Ј. и Пејовић Д., као вешарица радила је Матовић Ивка, као радница–чистачица Хромић Даница и као административни службеник Радецки Никола. Укупно је било 22 запослена лица. Током мјесеца јула и августа, у Интернату је

радило 18 лица, јер недостају раднице: Хромић, Радан, Челик, Видовић и Рашовић, које су радиле у мају мјесецу, а нова радница-чистачица је Кривокапић Драге. На списку за октобар мјесец је 16 радника, јер нису на списку куварица Козарски и шофер Перчиновић.

Јавно тужилаштво нашло је код раднице-замјенице в.д. управника чаршаве, дјечје кошуље, одијела и чарапе у вриједности 7.300 динара, због чега јој је дисциплински суд Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста изрекао казну о престанку рада. Дисциплински суд Министарства просвјете је уважио дјелимично наводе њене жалбе, вратио је на посао и умањио мјесечна примања за 15 % у току 12 мјесеци. Да би интернат наставио несметано са радом, професор С. Даљев је пристао да привремено врши дужност управника до краја школске године. Првога јуна, те 1951. године, затражила да је ослободи дужности, наводећи да предстоји одвајање и пресељење Дјечјег дома, па ће бити смањен обим послова у Интернату и сматрајући да ће већа корист од ње бити да и даље ради као професор у Школи за васпитаче, као што је и радила прије преласка на рад у Интернату.

На основу захтјева за требовање потрошачких карата за први квартал 1951. године, сазнајемо да је тада у Интернату било 73 ученице. У априлу исте године било их је десет више. Повјереништву за народно здравље и социјално старање Среског народног одбора Херцег Нови, Интернат је 16. маја доставио податак да у тој установи борави 62 дјеце од 3 до 7 година, 75 од 14 до 18 и 10 преко 18 година или укупно 147 дјеце. У јулу мјесецу био је исти број дјеце у Дјечјем дому, односно 62, што значи да је 85 од 14 до 18 и преко 18 година биле ученице Школе за васпитачице. У извјештају за децембар 1950. године о броју издатих obroка и њиховој вриједности стоји податак да је корисника исхране 168, којима је издато: *дорука-ужине* 10.416 по 5 динара (овдје је урачуната и ужина која се даје послје подне), ручака и вечера 5.208 по 10 динара, што је укупно износило 130.200 динара. На спремању и услузи ових obroка радило је 6 особа. Намирнице су набављане из трговачке мреже у вриједности 40.000 динара, а остатак од произвођача.

Тих година није било у слободној продаји прехранбених производа, сем на зеленој пјаци производа са села, прије свега поврћа

и воћа. Прехрамбеним артиклима, као и индустријском робом - текстилом, одјећом, обућом и другом робом снабдијевање је вршено преко бонова, па су у свим организацијама израђивани спискови запослених, са назнаком којој категорији снабдијевања припадају (за одрасле су биле три категорије Р, зависно од посла које је појединац обављао). Тако, у напријед наведеним списковима запослених у Школи за васпитаче и Интернату, од 27 запослених Р-1 имало је један наставник, физички радник, шофер и три праће, Р-2 имало је 13 запослених у школи и 8 у интернату и то наставно особље, васпитачице, директор односно управник, економ, секретар, његоватељице, лекарски помоћник, домаћица дома, док су Р-3 добијали у школи службеник и чистачица, а у интернату куварице и помоћне куварице, чистачице и курир. По једном списку запослених у интернату, од њих 22 Р-1 примало је петоро, Р-2 10, а Р-3 7. Списак сачињен у септембру 1951. године запослених у интернату (16) сачињен је за требовање индустријских бонова за тај мјесец и у рубрици износ свима је назначено 1050.-значи износ у динарима, за који су путем добијених бонова могли купити индустријску робу. Други списак сачињен за 18 запослених у истој организацији, односио се за требовање *индустријских бонова за дуванске прерађевине за мјесец јули и август 1951. године* у износу по 350 (динара). Поред имена занимања и износа бонова, налазе се својеручни потписи (преко броја 350 код шофера мастилом је написано 175). Спискови су достављани Повјереништву за трговину и државне набавке Среског народног одбора Херцег Нови, као и списак дјеце у Дјечјем дому Школе за васпитаче за добијање текстила и обуће за трећи квартал 1950. и други списак за први квартал 1951. године, а за које се наводи да потрошачке карте (за прехрамбене артикле) добијају на другом мјесту и то ИД-2. Сачуван је и списак ученица (73) ове школе за требовање потрошачких карата ИР-1. Априла 1951. године Интернат је требовао за 83 ученице по 15кг хљеба, 1кг брашна за запршку, 1,20 масти, 3кг мяса, 1,20 шећера и 0,20 кг сапуна за сваку ученицу. За дјецу Дјечјег дома за јули 1951. године требовано је по 9 кг хљеба, 1кг бијелог и за запршку 0,40 брашна, по 1кг тјестенине и шећера, 0,30 пиринча, 0,70 масти, 0,20 уља, 0,20 сапуна и 2кг мяса. Поједине ученице становале су

приватно, али су се храниле у мензи Интерната, 11 од њих плаћало по 300, 7 по 360, једна 420 и двије по 540 динара.

Фебруара 1951. године, Интернат је од љетовалишта ученика у привреди из Каменара добио три бачве млијека у праху, по 84 кг *какао производа* и пиринча, 128кг пасуља, 113кг бакалара и 66кг брашна, с тим да исту количину ових намирница врате пред љетни распуст.

Да би добили реалнију слику о пословању и опремљености Интерната и дјечјег дома Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста у Херцег Новом, наводим два налога управнице Интерната од 12. априла 1951. године дата магационеру да изда: 10 бала фланела за шивење спаваћица, 52 калема конца, 48м пругастог платна за шивење чаршава, 5м платна за увијање меса. Другим налогом за шивење одијела и постељине из магацина је издато: 16м платна за пешкире, 32,20м пругастог платна за чаршаве, 41м платна за гаћице и мантиле за радно особље, 30м фланела за спаваћице, 40м платна за кецеље, 45,40м платна за мушке кошуље, 10,70м штофа за панталонице и 37 калема конца. Да је строго вођена брига о материјалним добрима у Интернату казују и сачувани реверси издати од стране економа, као нпр. реверс о издате 2 кухинске крпе и 1 мараме за главу за потребе кухиње или 1 електричног утикача професору Школе Божидару Стојановићу, који је издат по налогу директора школе.

Септембра 1950. године, Дјечји дом *Симо Милошевић* Бијела потврђује Интернату школе за васпитаче дјеце предшколског узраста Херцег Нови пријем одјеће, коју су примили са 9 штићеника које су преузели од Интерната. Штићеници су собом донијели: 9 нових пелерина, 9 зимских капута, 4 мушке и 5 женских спаваћица, по 5 штофаних и љетних хаљина, 18 пари гаћица, 4 панталона, 10 комбинезона, 8 кошуља, по 9 пари гумених и зимских ципела и 9 зимских блуза. На основу врсте одјеће може се закључити да је било 5 дјевојчица и 4 дјечака и да су имали по двије промјене гаћица и комбинезона (доњи женски веш који данас носе углавном старије жене кроја као поткошуља на бретеле само дуга до кољена или нешто дужа), а остале одјеће по један комад, као нпр. 5 зимских хаљина за пет дјевојчица или 4 пара панталона за четири дјечака, или по једну спаваћицу. То је сасвим

адекватно томе времену, не само у дјечјем дому, већ и код највећег броја становништва. Правило је било да када дјеца стасају за упис у први разред основне школе из дјечјег дома, односно интерната васпитача прелазе у Дјечји дом Бијела.

О здрављу штићеника у дјечјим домовима водила се знатна брига. Министарство просвјете, Одјељење за школе, марта мјесеца 1950. године обавијестило је директора Школе за васпитаче Херцег Нови да је обавијештено од Министарства здравља да је љекар специјалиста за кожне болести прегледао дјецу у дјечјим домовима у Боки Которској (тада су поред Дјечјег дома у Бијелој радили и дјечји домови у: Будви, Котору, Прчању и Ластви), па и дјецу у Дјечјем дому, односно Вјежбаоници при Школи за васпитаче и нашао око 40 случајева обољења на глави-трихофитије (која је тада као и многе друге болести послје рата била доста раширена) и препоручио да се изврши изолација ове дјеце и систематско лијечење. Истовремено је наређено да се у Дјечји дом Бијела преселе здрава дјеца са њиховим креветима, постељином, одјећом и обућом и потрошачким картама, а по могућности и једна васпитачица. Исто Министарство упутило је Интернату ове школе августа исте године да преузму здраву дјецу старију од три године из Дјечјег дома у Будви и предају Дјечјем дому у Бијелој, као и дјецу из свога дома, која су требала да се школске 1950-51. године упишу у први разред. Тада је Министарство просвјете обавијестило Срески народни одбор Бар да се одобрава пријем једног дјетета из Бара, на захтјев његове мајке, у Вјежбаоницу при Школи за васпитаче Херцег Нови, јер је престала болест трихофитије.⁵

Многе школске установе и интернати на Приморју током љетњег распуста издавале су своје просторије за љетовање дјечјим, омладинским и спортским ореганизацијама из унутрашњости. Маја мјесеца 1951. године склопљен је уговор са представником Босне и Херцеговине о уступању просторија основне школе у Херцег Новом,

---

⁵ ШВД 8-акта 1950. г. - НРЦГ Министарство просвјете, Одсјек за школе бр. 1635, 5321 и 12244, НРЦГ Предсједништво владе бр. 2023 (препис), акта Интерната бр. 431, 478, 574, 587, 630, Дјечји дом Бијела бр. 1353 ; ШВД 9. - акта 1951. г - акта Интерната 18, 310, 334, 409, 431.

али и просторија интерната и дјечјег дома Школе за васпитаче и то у приземљу: кухиња, трпезарија, магазин, санитарне просторије, а у мањој згради, односно Дјечјем дому, све просторије изузев тавана – 5 просторија на другом спрату, као и 2 клозета, умиваонице и предсобља у приземљу. Уступала се и праоница у посебној згради у дворишту. Уговором је било предвиђено да се на коришћење уступи и камион. Наведено је дато на коришћење од 8. јула до 20. августа. Напоменуто је да уговор неће моћи бити реализован уколико не дође до премјештаја Дјечјег дома. Просторије су се морале након коришћења окречити и дезинфиковати.

**Укидање Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста,
интерната и дјечјег дома**

Током љета 1951. године, укинута је Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста у Херцег Новом, као и њене пратеће установе Интернат и дјечји дом. Актом Савјета за народно здравље и социјалну политику Народне републике Црне Горе, бр. 15011, обавјештен је Срески народни одбор Херцег Нови да се укида Интернат школе за васпитаче и осмогодишње школе у том граду. Попис инвентара тих интерната и Интерната осмогодишње школе у Рисну одређен је актом бр. 16612 од 15. августа, с тим да се оформи комисија у којој је требао да буде представник СНО-Повјереништва за народно здравље и социјалну политику у Херцег Новом, члан Управе интерната школе за васпитаче и осмогодишње школе Херцег Нови и члан Управе Дјечјег дома *Ђина Врбица* из Бијеле. Друга комисија је одређена за Рисан који је припадао Среском народном одбору Херцег Нови. Комисије су биле дужне да прегледају зграде и инвентаре, унесу у записник постојеће стање и сачине спискове инвентара и доставе Савјету на Цетиње. Бригу о чувању инвентара установа из Херцег Новог требао је да преузме Дјечји дом из Бијеле, с тим да се инвентар магацинира у просторијама Интерната. Храна је требала да буде магацинирана посебно од намјештаја и постељине. Од Интерната школе за васпитаче, коме је овај акт упућен, као и осталим заинтересованим, тражило се да

се ове радње сматрају »важним и хитним па по истоме одмах поступите до даљег обавјештења«.

Истог мјесеца, Војна пошта бр. 7788 Мељине упутила је Комитету за науку и културу Народне републике Црне Горе на Цетињу телеграм, у коме траже да им се уступи употреба Интерната школе за васпитаче јер је *иста расформирана*, јер ће се од 1. до 10. септембра одржати у Херцег Новом првенство ратне морнарице у пливању и ватреполу, а војска не располаже са довољно простора за смјештај такмичара. Даље се наводи да су им од Интерната потребни само *кредити*-вјероватно кревети. У вези са овим, Савјет за просвјету и културу (како се називао овај орган власти, а не Комитет) обратио се директору Школе за васпитаче, јављајући да је Морнарици одобрено да користи кревете Интерната, с тим да се предаја и повраћај изврши комисијски и да праће чаршава пада на терет позајмиоца. Бањско љечилиште Игало писмено се обратило 11. септембра Управи интерната школе за васпитаче да им изда на реверс 100 *креветних чаршава*, које им је на тражење директора Љечилишта, др (Светозара) Живојиновића, одобрено.

Индикативно је да Савјет за просвјету и културу НР Црне Горе бр. 5288 од 21. маја 1951. из ванредног кредита одобрава за *дјечји дом при ђачком дому-интернату школе за васпитаче Херцег Нови* за опрему 700.000 и по 300.000 динара за храну и одјећу и обућу, а три мјесеца касније укида Интернат, па сходно томе, и дјечји дом при овој установи.⁶

У расположивој архивској грађи Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста у Херцег Новом нема акта којим се укида ова школа, али из изнесених података намеће се закључак да је ова Школа престала са радом закључно са поправним испитима одржаним септембра 1951. године.

* * *

* *

Иако је архивска грађа Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста Херцег Нови и Интерната са дјечјим домом непотпуна, подаци

---

⁶ ШВД 9-акта 1951. г. Савјет за просвјету и културу НРЦГ бр. 9822 и акт интерната бр. 617.

које пружа омогућили су да се отргне од заборава постојање и рад ових просвјетно-социјалних институција.

У раду је дата реална слика рада ових установа, не само о наставничком кадру и радницима Интерната, о наставном програму и испитима за стицање квалификација за помоћне васпитаче и васпитаче дјеце предшколског узраста, првих генерација просвјетних кадрова, послје Другог свјетског рата у Црној Гори, за рад у предшколским установама. Обрађено је у зависности од расположивих података економско стање тог времена кроз приказ набавке и количина, прије свега, прехранбених производа, али и одјеће и обуће, па и дуванских производа.

Посредно преко архивске грађе дало се наслутити, а и из разговора са бившом ученицом Школе за васпитаче Љиљаном Вуковић-Чоберовић утрђено је да су Школа и интернат са дјечјим домом били смјештени у конфискованим зградама часних сестара. Оне су водиле Забавиште прво на овим просторима и много шире, основну школу и Женску грађанску школу са интернатом.

Будући васпитачи дјеце предшколског узраста учили су опште-образовне и стручне предмете: педагогија са психологијом, практични рад са дјецом и обављали практичну обуку. Предавачи су били професори, наставници и стручни учитељи, најчешће са вишегодишњим искуством. Прецизно и уредно вођени записници приликом полагања завршних испита, било послје једногодишњег рада или на курсевима, који су трајали три или четири мјесеца, као и питања која су постављана, говоре о квалитету које се пружало и стицало у овој Школи. Послје једногодишњег школовања обављана је пракса, па су многи помоћни васпитачи, полажући допунске испите, стицали звање васпитача. Стиче се утисак да није било блажих критерију само да би се произвео одређени број овог профила просвјетног кадра. Звање помоћни васпитач стекле су 93 дјевојке, а васпитача 30 (нема података за 6 ученица које су пале на поправном испиту у јуну 1951., да ли су полагале поправни испит и тиме стекле звање васпитача). Ову школу су похађале само дјевојке, вјероватно под утицајем традиције на гледање о положају мушкараца и

њиховом раду друштву.

О раду Интерната ове школе и дјечјег дома, у коме су биле смјештене ученице и дјеца од три до седам година, иако је сачувано веома мало докумената, доста јасно је обрађено, како је у то тешком економском времену вршена набавка прехранбених производа и осталих материјалних добара. Из неких аката сазнали смо и о постојању других интерната за школску дјецу у Црној Гори.

Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста у Херцег Новом, иако је радила само двије године у веома тешком политичком (Инфомбиро) и економском времену (четири-пет година после рата), дала је знатан допринос оспособивши прве генерације просвјетног кадра за рад у предшколским установама широм Црне Горе.

Школовање просвјетних радника за рад у предшколским установама настављено је на Педагошкој академији, односно Физолофском факултету у Никшићу.

Хотел Бока, издање Ј. Секуловић

Крајње лијево велика и мала зграда Школе часних сестара у којима је била смјештена

Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста, Интернат и Дјечји дом, а до њих зграда самостана фратара цркве св. Антуна.

РЕЗИМЕ

Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста Херцег Нови (1949-1951)

На основу дјелимично сачуване архивске грађе Школе за васпитаче дјеце предшколског узраста и Интерната у Херцег Новом, у раду је обрађено двогодишње дјеловање ових установа.

Током једногодишњег школовања као и четворомјесечног курса, а затим полагања завршних испита, звање помоћног васпитача стекле су 93 дјевојке. Једногодишњим школовањем, а затим тромјесјечјим курском послије праксе као и двогодишњим школовањем, 30 дјевојака стекло је звање васпитача дјеце предшколског узраста у току дјеловања ове Школе. Ученице су, поред општеобразовних предмета, училе педагогију са психологијом и практичне предмете, а практичну обуку имале су са дјецом у дјечјем дому који је био саставни дио Интерната ове школе (ове институције биле су смјештене у двије зграде једна поред друге). Предавачи су им били искусни професори, наставници и васпитачице.

Из расположивог материјала може се закључити да је настава била квалитетна, добро организована, извођена од стручних предавача, многих са дугогодишњим искуством. Услови за рад, посебно ако се имају у виду опште економске прилике тога времена, били су оптимални, а постојање Интерната за смјештај ученица и свакидашњи практични рад у дјечјем дому гаранција су максималног стицања знања у релативно кратком времену.

Може се извести закључак да је Школа за васпитаче дјеце предшколског узраста, са Интернатом и дјечјим домом, за двије године постојања извршила велики задатак, обучивши квалитетно прве генерације просвјетних радника за рад у предшколским установама Црне Горе послије Другог свјетског рата.

Vasilj JOVOVIĆ

ODNOSI SANDALJA HRANIĆA I BALŠIĆA OKO KOTORA KRAJEM XIV I POČETKOM XV VIJEKA

Sažetak: Za čitavo vrijeme svoje vladavine Balšići (1360-1421) su težili da u svom posjedu imaju Kotor, važan trgovački i lučki grad i zbog toga se sukobljavali sa Mletačkom Republikom, Ugarskom i bosanskim vladarima i feudalcima. Zbog prevlasti nad Kotorom, Balšići dolaze u sukob sa velikim vojvodom bosanskim Sandaljem Hranićem, osobito zbog kontrole trga soli. Kotor je u tom periodu priznavao vlast bosanskog vojvode Sandalja Hranića, ugarskog kralja Ladislava Napuljskog, bosanskog kralja Tvrtka II, Hrvoja Vukčića, a Balšićima je plaćao godišnji tribut od 1000 dukata. Pritisnuti sa svih strana Kotorani su tražili protektorat Venecije.

Ključne riječi: Kotor, Sandalj Hranić, Balšići, Đurađ II, Balša III, Ladislav Napuljski, Crnojevići- Đuraševići, Mlečani, Dubrovčani, trg soli.

RELATIONS BETWEEN SANDALJ HRANIC AND BALSIC DYNASTY ABOUT KOTOR AT THE END OF XIV CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XV CENTURY

Summary: All the time his reign Balshichs (1360-1421) tended to have in their possession of Kotor, which was an important trade and port city and because Balsics dynasty clashed with the Venetian Republic, Hungary and Bosnian rulers and feudal lords. Because of the predominance of Kotor Balshichs came into conflict with the Grand Duke of Bosnian Sandalj Hranić, especially for control of the square of salt. Kotor was at that time recognized the power: Bosnian Duke Sandalaj Hranic, the Hungarian King Ladislaus Naples, Bosnian King Tvrtko II, Hrvoje Vukcic and Balshic dynasty paid an annual tribute of 1000 ducats. Pressed on all sides Kotor looked for a protectorate of Venice.

Keywords: Kotor, Sandalj Hranić, Balshichs, Đurađ II, Balša III, Ladislaus of Naples, Crnojević - Đuraševići, Venice, Dubrovnik, square salt.

Veliki bosanski vojvoda Sandalj Hranić, sinovac Vlatka Vukovića, držao je sjevernu obalu Boke Kotorske sa gradovima Novim i Risnom, a isto tako i zapadne krajeve današnje Crne Gore, koji su poslije sloma Nikole Altomanovića 1373. godine pripali Bosni. Sandalj Hranić je već 1395. godine imao u svojim rukama grad Novi, a njegov boravak u Dračevici i Novom imao je za cilj da podupire svog saveznika Radiča Crnojevića, koji je na račun zarobljenog Đurađa II Balšića širio svoj posjed u Donjoj Zeti.¹

Godine 1396. Sandalj Hranić zauzima Budvu. Iste godine uklještio je i Kotor i prisilio ga na plaćanje tributa,² o čemu govori podatak da je ovlastio jednog mletačkog trgovca iz Kotora, od koga je kupio robu, da dug naplati iz soli kotorske opštine, koja je određenim dijelom pripadala njemu. Taj danak je Kotor plaćao Sandalju Hraniću i kasnije (1403, 1411, 1413).³

Sandalj se smatrao baštinikom vrhovne vlasti koju je bosanski kralj imao nad Kotorom. Ta vlast se svodila na pravo da od kotorske opštine naplaćuje svake godine dio prihoda od prodaje soli, kao što je to bilo i u doba Nemanjića. Danak koji je Đurađ II Stracimirović nametnuo Kotoru 1391. godine i odredbe sporazuma koje su Kotorani sklopili krajem 1395. godine sa Radičem Crnojevićem, smatrali su se u Bosni kao nasilna uzurpacija. Zato je Sandalj Hranić odmah nakon Radičeve pogibije, a možda i u toku njegovih sukoba sa Đurađem II pregao da obnovi stara prava bosanskog kralja (Kotor je od 1385. godine priznavao vlast bosanskog kralja Tvrtka I). Može se smatrati da su Kotorani mirno prihvatili njegove zahtjeve, jer su bili lakši od onih na koje su pristali sporazumijevajući se sa Radičem Crnojevićem. Iz dokumenata se ne vidi kolika je bila suma na koju su se Kotorani obavezali vojvodi Sandalju. Za bogate poklone kotorska opština je teško sastavila potrebnu sumu novca. Sandalj je prepustio Kotoranima posjede Svetomiholjske metohije, ispunivši im davnašnji san. Kotorani su tada poplijenili Lušticu, a istaknutog vlastelina Dobretika Gojšića su objesili kao privrženika Radiča Crnojevića.⁴

¹ Nikola Ćorić, *Grad Kotor do 1420. s osobitim obzirom na bosansku prevlast (1385-1420)*, Stara Gradiška, s.d., 44.

² Bogumil Hrabak, *Venecija i Sandalj Hranić u njegovom širenju po primorju počev od Herceg Novog*, Boka, 11, Herceg Novi 1979, 201.

³ I. Stijepčević-R. Kovijanić, *Hranići Kosače u kotorskim spomenicima*, Istorijski časopis, V, Beograd 1955, 311-12.

⁴ Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, X, Zagreb 1991, 104; Istorija Crne Gore, II-2, Titograd 1970, 65(I.Božić); Gregor

Sandalj Hranić se aprila 1397. godine nalazio u donjem dijelu Grbaljskog Polja, ili možda, i na samoj Prevlaci,⁵ a tokom novembra 1397. godine dovozio je so iz Sutorine i prodavao je u Kotoru. To je mogao činiti samo ukoliko je Kotor bio pod njegovom kontrolom. Kotor je i sredinom marta 1399. godine bio u neposrednoj vlasti Sandalja Hranića, jer je dijelio dio kumerka solskog zajedno sa Pavlom Radenovićem. Potvrdu da je Kotor od početka 1397. do 1399. godine bio u neposrednoj vlasti Sandalja Hranića pružaju i dokumenti o isplati duga za tkanine dvojici mletačkih trgovaca, Marku Nigri i Petru Indeneriju, iz dijela kotorske carine soli koji je pripadao vojvodi Sandalju.⁶

Sandalj Hranić je ustupljenu Svetomiholjsku metohiju Kotoranima, nadoknadio na drugoj strani - zauzeo je Budvu (držao je u svojoj vlasti dvije godine 1396-1398), privukao je na svoju stranu Paštroviće, a možda se privremeno nametnuo za gospodara brdskim krajevima porodice Crnojević. Okupio je oko sebe Zećane i Arbanase nezadovoljne politikom Balšića.

Sandalj Hranić dobija mletačko građanstvo 22. jula 1396. godine, dužd ga naziva „velikim vojvodom Raške i Bosne, gospodarem Budve i Zete“ (*Rassie Bosneque magnus voyvoda, ac Budue et Zente dominus, carissimus et intimus amicus nostri domini*).⁷ Sandalj je već u junu, odmah po vjenčanju, poslao svoju (drugu) mladu ženu Katarinu - Jelenu, kćer Vuka Vukčića Hrvatinića, u Budvu i ona je tamo ostala do aprila 1398. godine, kada su je Dubrovčani prebacili brodom u svoj grad, jer se tamo više nije osjećala bezbjedno.⁸

Kao nasljednik Radića Crnojevića u Budvi (1396-1398), koji je od Kotorana bio oteo Grbalj, Sandalj je morao da plati odštetu za neku pljačku izvršenu pod Budvom za vrijeme Radića. Biskup Albanije, Ivan iz Trsta, nalazeći se u Kotoru, opunomoćio je jednog Mlečanina, koji je kao punomoćnik jednog drugog svog sugrađanina, bio maja 1397. godine ovlašćen u Kotoru da od Sandalja i njegove žene Jelene primi sav novac u vezi sa pomenutim plijenom.⁹

Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, XXXIII-XXXIV, 1921-1922, 123.

⁵ B.Hrabak, *Venecija i Sandalj Hranić*, 201.

⁶ Marica Malović Đukić, *Kotorski kumerak solski u srednjem veku*, Zbornik Radova Vizantološkog instituta, LVI, Beograd 2004, 463.

⁷ Š. Ljubić, *Listine IV*, 378.

⁸ *Istorija Crne Gore*, II-2, 65 (I.Božić)

⁹ I. Stijepčević-R.Kovijanić, *Hranići Kosače*, 313.13.

Poslije smrti Radiča Crnojevića, njegova braća Stefan i Dobrovoje izgubili su u svom kraju svaku ulogu. Prvo mjesto pripalo je njihovim rođacima koji su se po nekom svom neposrednom pretku nazivali Đuraševićima. Sa Đurađem II Stracimirovićem Balšićem uspostavili su dobre odnose i nesumljivo pomagali da se Sandalj potisne iz Budve, oslobađajući tako i svoju oblast njegovog pritiska. Budva i Svetomiholjska metohija našle su se ponovo pod upravom Crnojevića - Đuraševića. Iako su Mlečani, prema ugovoru sa Đurađem II Stracimirovićem (1396), imali pravo da posjednu ostrva na Skadarskom jezeru, nema pomena da su stare zadužbine zetskih gospodara dospjele u njihove ruke. Zadržali su ih Đuraševići, uz punu saglasnost Đurađa II.¹⁰ Pod pritiskom Balšića, Kotor se morao krajem XIV vijeka odreći i Njeguškog polja.¹¹

Sandalj Hranić je već krajem 1396. ili početkom 1397. godine imao pravo na dio kotorske carine soli, jer je grad bio u njegovoj političkoj vlasti. Na taj način je osporeno mišljenje starije historiografije da je Kotor bio samostalan poslije Tvrtkove smrti, od marta 1391. do kraja jula 1420. godine kada je priznao mletačku vlast.¹² Jedna dubrovačka vijest iz aprila 1402. godine govori da je Kotor pod Sandaljevom vlašću, tj. Dubrovčani pozivaju Sandalja da kazni Kotorane, kao svoje podanike, zbog napada na dubrovačke brodove.¹³ Kotor je 1403. godine priznao vlast Ladislava Napuljskog, posredno preko bosanskih gospodara, na šta je ukazao još Jovan Radonić.¹⁴ To znači da je Kotor bio u neposrednoj vlasti Sandalja Hranića od početka 1397. do 1403. godine, kada je posredno priznao ugarsku vlast. Kotor je 1403. godine priznao vlast dalekog i slabog Ladislava Napuljskog. Veneciju su tada pohodili poslanici Hrvoja Vukčića, da se žale na Đurađa II Stracimirovića Balšića i njegovog sina Balšu.¹⁵

¹⁰ *Istorija Crne Gore*, II-2, 67 (I.Božić).

¹¹ Miloš Antonović, *Grad i zaleđe. Grad i župa u zetskom primorju i sjevernoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd 2003, 212.

¹² Marica Malović Đukić, *Kotorska porodica Mekša u srednjem veku*, Istorijski časopis, LVI, Beograd 2008, 231.

¹³ Pavao Butorac, *Kotor za samovlade (1355-1420)*, Perast 1999, 82.

¹⁴ Jovan Radonić, *O knezu Pavlu Radenoviću. Priložak istoriji Bosne kr. XIV i poč. XV veka*, Novi Sad 1901, 31.

¹⁵ Nenad Fejić, *Kotorska kancelarija u srednjem veku*, Istorijski časopis, LVI, Beograd 2008, 21.

Tokom narednih nekoliko godina često je dolazilo do smjene vlasti u Kotoru. Jedno vrijeme Kotorom su gospodarili Tvrtko II, odnosno Hrvoje Vukčić (1405-1406) i Sandalj Hranić (1405-1406). Kotor je i dalje pod vrhovnom vlašću kralja Vladislava i 1407. godine, jer mu u martu iste godine potvrđuje trgovačke povlastice. Kotorani su imali tada nepritika sa Dubrovčanima oko soli. Dubrovčani su u avgustu 1409. godine prigovarali Kotoranima da se služe prevarama i da svojim vlastima po nerealnim cijenama daju so za njihovu robu. Sandalju Hraniću je tada možda pripadao prihod od kotorske carine soli¹⁶ koje je, inače, uživao sve do svoje smrti 1435. godine.¹⁷

Đurađ II Stracimirović se u proljeće 1403. godine razbolio i umro u prvoj polovini aprila iste godine. Pred smrt kao da mu je bilo svejedno ko će ga naslijediti. Navodio je u Vranjinskoj povelji, prema uobičajenoj formuli, da bi to mogao biti „sin moj, ili sarodnik, ili inoplemenik, kako god izvoli Bog sadržati prijestol našega gospodstva“. Đurađa II naslijedio je njegov jedini sin Balša III. Njegova majka Jelena, sestra srpskog despota Stefana Lazarevića, kao glavni savjetnik sinu, učestvovala je više godina s njim u borbi za obnovu stare moći Balšića. Jedan od ciljeva Balše III bio je zauzimanje Kotoru.¹⁸

Prije odlaska iz Dalmacije kralj Ladislav postavlja Hrvoja Vukčića za svog namjesnika u Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni. Hrvoje Vukčić žalio se sredinom 1404. godine mletačkom Senatu da Balšići nanose štetu Kotoru, koji je kao bosanski grad povjeren njegovoj brizi. Mlečani nijesu željeli da se miješaju u stare sukobe između Balšića i Kotorana i time pokvare sopstvene račune. Dubrovčani su poslije toga, uprkos decenijama poremećenim trgovinskim odnosima s najbližim susjedima, ponudili kotorskoj opštini savez, pod uslovom da se odvoji od Bosanaca, veže za Balšića i njima obaveže na godišnji tribut od 1000 dukata, do tada isplaćivan Sandalju Hraniću. Taj dubrovački pokušaj, kasnije nekoliko puta ponavljjan, da se Kotor veže za tabor kralja Žigmunda, nije među vlastelom naišao na odziv. Koterski izaslanik nudio je 19. novembra 1404. godine, iz

¹⁶ N. Ćorić, *Grad Kotor*, 58, 62-63, 71.

¹⁷ M. M. Đukić, *Koterski kumerak solski*, 467.

¹⁸ *Istorija Crne Gore*, II-2, 85-86 (I. Božić).

kojeg se vidi da je odbijen predlog o predaji Kotora. Odbijena je i molba kojom su Kotorani preko svog naročitog poslanika avgusta mjeseca 1405. godine ponovo tražili protektorat Venecije.¹⁹ Iz kotorskih izvora doznaje se da je izaslanstvo u Veneciju predvodio izvjesni fra Anton, opat Manastira sv. Đorđa. Tom prilikom Mlečani su se pravdali ratnim stanjem i obećali da će im priteći u pomoć čim se oslobode nedaća rata.²⁰ Mletački Senat 22. oktobra 1406. godine nije prihvatio molbu kotorske opštine da im uputi nekog svog građanina da pokrije položaj kotorskog kneza. Obrazloženo im je da Republika nema običaj da šalje podestate u zemlje i gradove koji se ne nalaze pod njenom upravom. Da bi umirili Sandalja Hranića, Mlečani su mu poručivali da nije njihova namjera da se upliću u poslove Kotorana, ako se njihovim trgovcima omogući da mirno obavljaju poslove.²¹

U to vrijeme odmetnula se Luštica, a vjerovatno i okolna sela od kotorske vlasti. Tim područjem zavladao je Balša III, kome su Kotorani obnovili plaćanje tributa na koji su se bili obavezali njegovom ocu.²² Kotorani su 1406. godine nastojali da posredstvom Venecije povrate izgubljeno područje, ali bez uspjeha.²³

Dubrovčani su sve do 29. maja 1404. godine držali svoje brodove pod Kotorom, jer istog dana javljaju hercegu Hrvoju, da su brodovlje povukli ispod Neretve i Kotora te su mogli, držeći mornaricu pod zidinama grada, Kotorane siliti da ispune svoje obećanje i priznaju vlast Žigmunda.²⁴

Balšićima se ipak činilo da će mnoge lokalne sukobe moći da riješe u svoju korist i vratiti izgubljene pozicije, računajući na pomoć Žigmundovih saveznika, srpskog despota i Dubrovčana.²⁵ Sa tako komplikovanom situacijom na zapadu svoje države Balša III je ušao u I Skadarski rat, za povraćaj starih teritorija Balšića koje su bile u mletačkim rukama.

¹⁹ Š. Ljubić, *Listine V*, 48, 62.

²⁰ N. Fejić, *Kotorska kancelarija*, 22.

²¹ Š. Ljubić, *Listine V*, 88; N. Fejić, *Kotorska kancelarija*, 22.

²² Ivan Božić, *Selo Bogdašići u srednjem veku, Nemirno pomorje XV veka*, Beograd 1979, 43.

²³ I. Stjepčević, Prevlaka, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast 2003, 130.

²⁴ N. Ćorić, *Grad Kotor*, 57.

²⁵ *Istorija Crne Gore*, II-2, 87 (I.Božić).

Dragoslav BOJOVIĆ

PLJEVALJSKA BITKA

Sažetak: Ovaj rad prikazuje organizovanost partizanskih odreda, sa ciljem da se oslobodi grad Pljevlja od italijanskog okupatora. Izloženi su uslovi i okolnosti pod kojima je došlo do donošenja odluke o izdavanju naređenja o napadu na Pljevlja.

Ključne riječi: Pljevaljska bitka, partizanski odredi, italijanski okupator.

THE BATTLE OF PLJEVLJA

Abstract: This paper presents the organization of partisan military units, in order to liberate the town Pljevlja from the Italian invaders. There are exposed the conditions and circumstances under which there has been made a decision to issue the order for attacking the town Pljevlja.

Keywords: The battle of Pljevlja, partisan units, italian invaders

Bitka za Pljevlja vođena je 1. decembra 1941. godine. U njoj su učestvovala najbrojnije partizanske snage u Jugoslaviji 1941. godine. To je bio najveći strategijsko-operativni poduhvat partizanskih snaga u prvoj godini oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji. Bez obzira na velike žrtve i činjenicu da Pljevlja nijesu zauzeta, značaj Pljevaljske bitke je bio veliki.

O Pljevaljskoj bici napisano je više radova. Oni su različiti i po značaju i po karakteru, ali je malo onih u kojima je Pljevaljska bitka cjelovito prikazana. Takvi su radovi Boška Đuričkovića i donekle Danila Jaukovića. O gubicima u bici na Pljevljima najpotpuniji je rad Jovana Bojovića. Mnogo više je radova koji djelimično o njoj govore. O učešću pojedinih bataljona u bici takođe je napisano nekoliko radova, koji su većinom memoarskog karaktera. O pripremama, toku i gubicima u Pljevaljskoj bici sačuvano je dosta arhivske građe. Većina ove građe je objavljena u *Zborniku NOR-a i revolucije jugoslovenskih naroda*.

U jesen 1941. godine, ustanak u Crnoj Gori se ponovo razbuktao i obuhvatio gotovo sve njene krajeve. Krajem septembra i u prvoj polovini oktobra 1941. godine izvedeno je nekoliko smjelih akcija na komunikacijama širom Crne Gore. Jaka italijanska motorizovana kolona je uništena 18. oktobra na komunikaciji Podgorica (Titograd)- Lijeva rijeka. Poslije ovih akcija prekinute su sve komunikacije između talijanskih garnizona u Crnoj Gori. Neprijatelj, sabijen u gradove, mogao je sada saobraćati samo uz žestoke i ogorčene borbe i uz stalne i velike žrtve. Ponovo je stvorena prostrana teritorija. Izuzev većih i utvrđenih gradova, koje su još držali Talijani svojim jakim snagama, sva Crna Gora bila je oslobođena.

Naređenje za upućivanje partizanskih snaga u Srbiju

Takva situacija pružala je našim jedinicama mogućnost za veći manevarski prostor i dejstva na širem operativnom prostranstvu, a time i uslove za veću mobilizaciju masa u partizanske odrede.

U to vrijeme je u zapadnoj Srbiji oslobođena velika teritorija s gradovima Ivanjicom, Ariljem, Čajetinom, Užičkom Požegom, Čačkom, Gornjim Milanovcem, Kosjerićem, Krupnjom, Ljubovijom, Loznicom i drugim mjestima. Između te dvije teritorije, u Srbiji i Crnoj Gori, prostirao se Sandžak, u kome je ustanak, podstican i s jedne i s druge strane, počinjao da se širi.

Kao plod ideje o stvaranju pokretnih operativnih jedinica koje neće biti vezane za određenu teritoriju, ponikle još za vrijeme održavanja savjetovanja u Stolicama (26. septembar 1941.), uslijedilo je naređenje Vrhovnog komandanta partizanskih jedinica –Tita, od 3. oktobra 1941. godine, Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku da uputi u Srbiju snage jačine 2500-3000 ljudi. Ovo naređenje je donio Ivan Milutinović, koji je u Glavni štab za Crnu Goru i Boku stigao 4. novembra 1941. godine. Petnaest dana kasnije, 20. novembra, Ivan Milutinović u ime Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku šalje izvještaj Vrhovnom štabu i kaže: „Vaše naređenje od 3. oktobra ove godine primio je ovaj štab sa zakašnjenjem od 20 dana, ali i pored toga što je vaše naređenje tako kasno stiglo, ovaj štab nije po istom ništa preduzeo sve do dolaska druga Milutina“.

Iz citiranog dokumenta se vidi da je naređenje Vrhovnog štaba poslato 3. oktobra, da je zakasnilo 20 dana i da se odnosilo na upućivanje snaga iz

Crne Gore za Srbiju. U izvještaju Milutinovića stoji da do njegovog dolaska Glavni štab u vezi s tim naređenjem nije ništa preduzeo, ali se ne objašnjava zbog čega. Izgleda da Glavni štab za Crnu Goru to nije učinio zato što situacija u Crnoj Gori u oktobru 1941. godine nije dopuštala upućivanje toliko ljudi u Srbiju. U oktobru se još uvijek, iako u završnoj fazi, osjećala osjeka ustanka nastala poslije julsko-avgustovske ofanzive italijanskih snaga na crnogorske ustanike.

Odluka za napad na Pljevlja

A sad nešto o tome kako je došlo do napada na Pljevlja. Da bi se na to pitanje dao potpuniji odgovor, potrebno je ukazati na neke činjenice, a one su sljedeće:

u pismu Centralnog komiteta KPJ od 22. decembra 1941. godine se kaže: „Drug Tito je drugu Milutinu nekoliko puta usmeno saopštio da bi takav napad bio težak, preuranjen, i zato je izdato naređenje da se taj napad ne izvrši“.

u Izvještaju Vrhovnom štabu od 13. februara 1942. godine, Ivan Milutinović, objašnjavajući izvore optimizma za uspjeh u napadu na Pljevlja kaže: „I taj optimizam druga Milutina u pogledu vojnih formacija, odnosno vojne jačine Crne Gore, proizilazio je iz izvještaja koji je drug Bakić (Mitar) u julu mjesecu podnio, a kasnije u oktobru mjesecu i drug Arso (Jovanović) i drug Mitar – a ti su izvještaji bili nerealni“.

Iz navedenih citata se vidi da je o napadu na Pljevlja diskutovano još u Užicu, oktobra 1941. godine, za vrijeme boravka delegata Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku u sjedištu Vrhovnog štaba. Na ideju za napad, po svemu izgleda, došli su crnogorski delegati (Mitar Bakić i Arso Jovanović) i to prilikom prolaska kroz Sandžak za Užice. Oni su to predložili Milutinoviću, koji je njihovu ideju prihvatio i prenio je Vrhovnom komandantu. Iz dokumenata koje sam citirao jasno se vidi da je Tito o tome nekoliko puta razgovarao s Milutinovićem i da ga je upozoravao da bi takav napad bio „preuranjen“.

Takođe se jasno vidi i to da su baš Arso Jovanović i Mitar Bakić podnijeli izvještaj, na osnovu koga se Ivan Milutinović odlučio za napad. Doduše, Milutinović je kasnije, na putu za Crnu Goru prošao kroz Sandžak,

pa i pored Pljevalja, tako da je i na licu mjesta, zajedno s delegatom Jovanovićem, koji se s njim vraćao iz Užica za Crnu Goru, mogao ocijeniti situaciju. Sudeći po onome što se kasnije desilo, izgleda da „optimizam“ u ishod napada na Pljevlja nije prestajao.

Sam Glavni štab za Crnu Goru i Boku, a i ostala vojna i politička rukovodstva u Crnoj Gori, nijesu bila mnogo upućena u to kakva je bila situacija u Sandžaku, niti su mnogo što znali o samim Pljevljima, pa su bez pogovora prihvatili predlog Milutinovića i Jovanovića. Milutinović je kao delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ imao velika ovlašćenja. On je poslije dolaska iz Užica postao i komandant Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku.

Odluka za napad na Pljevlja donijeta je, uglavnom, na osnovu dva elementa. Prvo, procjenjeno je da je nemoguće poslati tražene snage za Srbiju, bilo u manjim grupama, bilo jedinicu kao cjelinu, prije nego se Sandžak očisti od neprijatelja. Osnova ove procjene je to da je rijeka Lim nesavladiva prirodna prepreka na kojoj su, i južno i sjeverno od nje, jaki neprijateljski garnizoni u Bijelom Polju, Brodarevu, Prijepolju, Bistrici, Pribojskoj Banji, Priboju, Rudu, Pljevljima i Novoj Varoši. O tome Glavni štab za Crnu Goru i Boku u svom izvještaju Vrhovnom štabu od 20. novembra piše: „Ove trupe neće se odmah moći prebaciti u Srbiju prije nego izvrše postavljeni zadatak čišćenja Pljevlja i Priboja“.

Drugi značajan elemenat koji je uticao na donošenje odluke o napadu na Pljevlja bio je sam neprijatelj. Tačnije, neprijatelj u Pljevljima i okolnim garnizonima je bio potcijenjen, naročito u pogledu moralnog stanja i spremnosti za odbranu. Pri tome su prenebregnuti tako značajni činioci kao što su broj vojnika, naoružanje, a osobito teško, koje je nama nedostajalo, obučenost ljudstva, mogućnost za upotrebu sredstava veze i inženjerije i, posebno, to da će se neprijatelj braniti iz grada koji je utvrdio. Svi elementi jedne realne procjene davali su prednost protivniku. Međutim, uprkos takvom stanju, u Glavnom štabu je, a potom i među crnogorskim partizanima, stvoren utisak i raspoloženje da će Pljevlja biti dosta lako savladana. Neprijatelj je pretjerano potcijenjen.

Još na putu za Crnu Goru kroz Sandžak, Milutinović i Jovanović su slali pripremna naređenja za pokret prema Sandžaku. Takvo naređenje su dobili štab Nikšićkog odreda i Okružni komitet KPJ za Nikšić. Nakon Milutinovićevog

dolaska u Crnu Goru, zakazano je savjetovanje komandanata i političkih komesara odreda i imenovan Štab narodnooslobodilačkog partizanskog odreda za operaciju u Sandžaku. Komandant (Arso Jovanović) i politički komesar odreda (Bajo Sekulić) su odmah upućeni u Sandžak radi izviđanja Pljevalja, izrade plana i izdavanja zapovijesti za napad.

VojnopolitičkosavjetovanještabovaodredasGlavnimštabomodržano je 14. novembra 1941. godine. Komandanti i politički komesari odreda su podnijeli izvještaje o stanju u svojim jedinicama. Milutinović im je saopštio već donijetu odluku o formiranju Crnogorskog narodnooslobodilačkog odreda za operacije u Sandžaku i o imenovanju njegovog štaba u sastavu: Arso Jovanović, komandant, Bajo Sekulić, politički komesar, Radoman Vukanović, zamjenik komandanta, Boško Đuričković, zamjenik političkog komesara.

Na savjetovanju je bilo govora i o naređenju Vrhovnog štaba za slanje ljudstva u Srbiju i taj dio zadatka je brižljivo čuvan u tajnosti. Jedino je komandnom kadru odreda, pred sam polazak, saopšteno da će biti poslije zauzimanja Pljevalja, poslato 1600-2000 ljudi. Bio je već određen i komandni kadar te jedinice. Precizna uputstva o tome kako će ovaj zadatak izvršiti dobili su komandanti i komesari odreda. Na savjetovanju je saopšteno i to koliko koji odred treba da dà boraca, izdata je i detaljna naredba o formiranju bataljona, gdje je i kada da se prikupe borci, kojim pravcem da krenu itd.

Kao što se vidi, trebalo je brzo, jer je vrijeme bilo veoma kratko, u pokretu, formirati sve jedinice, od desetine do odreda. To je bio veoma težak, naporan i složen posao, koji je od svih zahtijevao maksimalno zalaganje. Ni jedna jedinica, pa ni ona najmanja, nije ušla u odred kao cjelina, u sastavu u kom je do tada postojala. Sve su se one morale stvarati od pojedinaca razbacanih po selima širom čitave Crne Gore. U tom poslu glavnu su ulogu odigrali štabovi odreda, uz izvanredan elan i oduševljenje koje je bilo zahvatilo mase u Crnoj Gori, borce i neborce, stare i mlade. U nekim krajevima nije bilo ni jednog sposobnog čovjeka za pokret koji se nije prijavio da ide u novi odred. Bilo je veoma teško ubijediti ljude, a naročito one starije, da neko mora ostati u Crnoj Gori i boriti se, jer i tu neprijatelj prisutan. Ljudi su smatrali za sramotu ako ne pođu u Sandžak.

Sastav i prikupljanje odreda za operacije u Sandžaku

Crnogorski NOP za operacije u Sandžaku sačinjavalo je 9 bataljona: Lovćenski, jačine 341 borac s teritorije Lovćenskog odreda (Barski i Cetinjski srez, gornja Lješanska nahija i nešto ljudstva iz Bokokotorskog sreza), Zetski, jačine 453 boraca s dijela teritorije Zetskog odreda (Podgorica, Zeta, Lješkopolje i Donja Lješanska nahija), „18. oktobar“, jačine 405 boraca s dijela teritorije Zetskog odreda (Kuči i Bratonožići, i Piperi), „Bijeli Pavle“, jačine 480 boraca s teritorije odreda „Bijeli Pavle“ (danilovgradski srez), „Peko Pavlović“, jačine 506 boraca s teritorije Nikšićkog odreda (Nikšićki srez), Jezero-šaranski, jačine 306 boraca s teritorije Durmitorskog odreda (Šavnički srez – Jezera i Šaranci), Uskočko-drobnjački, jačine 297 boraca sa teritorije Durmitorskog odreda (Šavnički srez – Uskoci i Drobnjaci), Pivski, jačine 261 borac sa teritorije Durmitorskog odreda (Šavnički srez - Piva), Komski bataljon, jačine 641 borac s teritorije Komskog odreda (Beranski, Andrijevački i Kolašinski srez).

Prikupljanje jedinica odreda počelo je 18. novembra. Lovćenski bataljon se prikupio u selu Orasima, odakle je krenuo 19. novembra da bi, marširajući dan i noć, 20. novembra u zoru stigao u selo Podvraća (Bjelopavlići). Zetski bataljon se prikupio u selu Donji Zagarač, a odatle produžio pokret i do 20. novembra u svanuće stigao u selo Viniće (Bjelopavlići). Bataljon „Bijeli Pavle“ prikupio se 20. novembra do mraka na prostoru sela Poljica, Krivače i Kovački Dolovi (Bjelopavlići). Tri bataljona (Lovćenski, Zetski i „Bijeli Pavle“) sačinjavala su tzv. Bjelopavličku grupu. Oni su se prikupili u Bjelopavlićima 20. novembra odakle su nastavili pokret prema Jezero-šaranskoj visoravni. U Šavniku je u ovu grupu ušao i bataljon „Peko Pavlović“. Ovakvo sastavljena grupa, 24. novembra je nastavila marš i uveče stigla u Žabljak i okolinu. U Žabljaku je 25. novembra održan defile jedinica i veliki narodni zbor.

Druga grupa nazvana podgoričkom, prikupila se ovako: Pipersko-kučki bataljon „18. oktobar“ skupljao se u dvjema grupama. Partizani iz Pipera su se do mraka 20. novembra prikupili na prostoru Ubli, a partizani iz Kuča i Bratonožića u selima Dadunovići i Milunovići. Dio bataljona je 21. novembra iz Pipera krenuo pravcem Manastir Morača. Kučka grupa je

takođe krenula uz rijeku Moraču, uveče stigla u rejon manastira Morače i ušla u sastav bataljona. Pipersko-kučki bataljon je 22. novembra produžio marš pravcem Donja Morača - Gornja Morača i 22/23. zanoćio u Alugama Moračkim. Tog dana su se, na prostoru Dragovića Polje – Starč, prikupili partizani iz Morače i Rovaca, koji su kasnije ušli u sastav Komskog bataljona.

Podgorička grupa je 23. novembra sastavila marš pravcem Aluge - raskrsnica Boan - Tušina. Zanoćila je u Boanu i Tušini, da bi 24. novembra nastavila pokret u pravcu Novakovića (Durmitorsko područje), gdje su prenoćili 24/25. i predanili 25. novembra. Obije grupe nastavljaju pokret 26. novembra i spajaju se u selu Njegovuđa, gdje su prenoćile 26/27 i predanile 27. novembra. Na ovaj prostor su stigli bataljoni iz Durmitorskog odreda - Jezero-šaranski, Uskočko-drobnjački i Pivski. Tako se na Njegovuđi prikupio čitav odred, izuzev dijela Komskog bataljona koji je, nakon što se prikupio u selu Podbišću, odmarširao pravcem Mojkovac-Prošćenje-Barice-Maoče, gdje je ušao u sastav odreda.

Ovdje se prvi put sastao štab odreda u punom sastavu. Bio je na okupu u noći 26/27. i čitavog 27. novembra. U tom kratkom vremenu, štab se upoznao sa stanjem u bataljonima, od kojih su neki tek tu završili formiranje, razradio zapovijest za napad i utrdio način svog rada u predstojećem zadatku. Tu su, i u pokretu, na brzinu, formirane partijske organizacije po jedinicama i obavljene najnužnije partijsko-političke pripreme.

Organizacija napada na Pljevlja

Odred je podijeljen u dvije marševske grupe – istočnu i zapadnu. Istočnu su sačinjavali: Lovčenski, „Peko Pavlović“, Komski, Jezero-šaranski i bataljon „18. oktobar“, a zapadnu Zetski, „Bijeli Pavle“, Uskočko-drobnjački i Pivski bataljon. Odred je u noći između 27/28. novembra prešao Taru preko mosta na Đurđevića Tari. Istočna grupa je potom odmarširala u selo Maoče, a zapadna u selo Glibaće.

Prema prvobitnoj zamisli napad je trebalo izvršiti 29. novembra ujutro, ali je, zbog toga što istočna kolona nije u predviđeno vrijeme stigla u Maoče, bio odložen za jedan dan. U Maoču i Glibaćima odred je predanio 28. i 29. novembra, da bi se noću 29/30. istočna grupa prebacila u rejon sela

Adrovića, a zapadna u sela Gornju i Donju Brvenicu. Bataljon „18. oktobar“ pošao je u zasjedu na Savin lakat, na komunikaciji Prijepolje-Pljevlja. Pivski bataljon je pošao kao obezbjeđenje na komunikaciju Priboj-Pljevlja, a jedna četa Uskočko-drobnjačkog bataljona upućena je na Kovač planinu, kao obezbjeđenje od Čajniča. Dok se ljudstvo odmaralo i izvodilo poslednje pripreme za napad, dio starješinskog kadra je 30. novembra vršio izviđanje Pljevalja sa okolnih brda. Da bi olakšao pokret za Sandžak i pomogao napad na Pljevlja, Glavni štab je 15. novembra izdao naređenje svim područnim odredima što treba da rade. U tom naređenju, između ostalog, stoji:

„Komski odred sa potrebnim snagama blokiraće neprijatelja u Bijelom Polju, Beranama, Kolašinu i Andrijevici... Glavno težište treba da bude na putu Berane-Bijelo Polje-Vrtoč Polje-Šahovići. U ovom cilju već do mraka 28. novembra postaviti odgovarajuća odjeljenja na pogodna mjesta. Ova odjeljenja moraju obavezno stupiti u dejsto, po svaku cijenu od zore 29. novembra. To dejstvo mora se ispoljiti u sledećem:

1. Rušenje mostova na Limu, sjeverno od s. Zaostro kao i onog naspram s. Berkovića
2. Rušenje puta, kao i njegovo zatvaranje najmanje na 5 mjesta od Berana do Šehovića (porušena i zatrpana mjesta moraju se braniti živom snagom)
3. Kidanje telefonskih linija 29. novembra u zoru na cijelom sektoru
4. Po svaku cijenu izvršiti vatrene prepade na neprijatelja u Bijelom Polju, Beranama, Kolašinu i Andrijevici i to, pošto se prekinu telefonske žice, od 29. novembra u zoru svakog dana i noći. (Pazi! Akcije se ne smiju izvesti noću između 28. i 29. novembra, već sledećih dana i noći)
5. Obavezno suzbijati ispade svih neprijateljskih odjeljenja
6. Napad na sve neprijateljske transporte hrane, municije, stoke itd. koji idu preko te teritorije.

Štab Komskog odreda mora razviti jaku izviđačku službu na cijelom sektoru, pa ako bi neprijatelj pokušao da i prije 29. novembra jakim snagama omete naš manevar u pravcu Pljevalja, onda vi to morate spriječiti.

Durmitorski odred mora po svaku cijenu spriječiti neprijateljsko nadiranje od Nikšića ka Šavniku. U ovom cilju duž ovog puta mora postaviti potrebna odjeljenja. Odjeljenja moraju biti na izabranim mjestima najdalje

do mraka 23. novembra. Za odjeljenje neprijatelj ne smije saznati. Pored ovog osnovnog zadatka odred će počev od zore 29. novembra preduzeti slične akcije onima koje su navedene za Komski odred sasređujući dejstvo na pravcima: Trebinje-Bileća-Nikšić i Crkvice-Grahovo-Nikšić.

Lovčenski odred, počev od 29. novembra preduzeće žive akcije na svom sektoru.

Zetski odred isto tako 29. novembra preduzeće što življe akcije na svom sektoru sprečavajući naročito neprijateljsko nadiranje pravcem: Podgorica-Kolašin i Podgorica-Nikšić.

Osnovna operativna ideja: dok se izvodi glavno dejstvo Crnogorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda u Sandžaku jako angažovati neprijatelja na teritoriji Crne Gore, sprečavajući mu upućivanje pojačanja u pravcu Sandžaka...”

Kao što se vidi, Glavni štab za Crnu Goru i Boku je preduzeo veoma opsežne mjere da bi što bolje pripremio napad na Pljevlja. Mobilizacija i pokret odreda, s obzirom na uslove i materijalne mogućnosti, izvršeni su u potpunom redu i prema predviđenom planu veoma brzo i uspješno.

Pred samu bitku odred je brojao 3690 boraca, naoružan sa 2907 pušaka, 70 puškomitraljeza, 6 malih talijanskih minobacača kalibra 45 mm i topom „pito“ 35 mm i 1648 ručnih bombi. Kao što se vidi, artiljerije i minobacača, može se reći, nije bilo. Inače naši su borci u to vrijeme još uvijek najviše voljeli i koristili oružje s kojim su mogli stići i „uteći“, a to su ručna bomba, puška i puškomitraljez. Bez oružja je bilo 579 boraca.

Veliki dio odreda sačinjavali su omladinci koji nijesu prošli vojnu obuku u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, niti su do tada učesovali u borbama, pogotovu ne većim, tako da najveći broj njih nije znao da rukuje oružjem. Takvih omladinaca je najviše bilo u Zetskom bataljonu, jer su njegovi borci bili sa teritorije koja je strogo kontrolisana od okupatora (Podgorica i okolina), te nijesu ni mogli imati obuku u naoružanju. Sem toga, to su mahom bili mladići.

Od svih uslova koje čovjek mora ispuniti da bi postao vojnik, najveći broj naših boraca imao je samo dobru volju da se bori protiv okupatora i bio spreman da pogine. To nije bilo dovoljno da bi se izvršio težak zadatak kakav je dobio Crnogorski narodnooslobodilački odred za operacije u Sandžaku.

Starješinski kadar takođe nije imao nekih većih iskustava. Svi su znali povesti jedinicu na juriš, ali kasnije u toku boja, njihov uticaj kao starješina u najvećem broju slučajeva svodio se na to da su bili najborbeniji, najhrabriji borci.

U političkim pripremama se išlo toliko daleko u potcjenjivanju neprijatelja da su borci pripremljeni na to „da treba samo snažno udariti i Talijani će se predati“, a ne na tešku i žilavu borbu sa neprijateljem u utvrđenom gradu, na mnogo krvavih uzastopnih bojeva, kojima je trebalo završiti ovu operaciju.

Ishrana je bila organizovana preko narodnih odbora po selima kroz koja je odred prolazio. Svojih kuhinja i komora nije bilo. Zbog toga je ishrana bila nedovoljna, neuredna i dosta slaba, što je prvih dana nadoknađeno onim što su borci ponijeli od svojih kuća. Borci su na maršu bili prilično opterećeni. Svaki od njih je nosio pušku, municiju, bombe, hranu. Pod tolikim teretom i nakon toliko prevaljenih kilometara, nedovoljno hranjeni, naši su borci ušli u bitku premoreni. Ali, uprkos tome, njihov moral i moral starješina bio je visok, jer je svaki bio ubijeđen da će Pljevlja pasti i da će predstojeća bitka riješiti mnoge probleme.

Snage neprijatelja i organizacija odbrane

U Pljevljima neprijatelj je raspolagao djelovima divizije „Pusterija“, sa štabom divizije sa oko 2000 ljudi. Iz pregleda poginulih vidi se da su u Pljevljima bili djelovi 11. alpskog puka (bataljon „Trento“), djelovi 7. alpskog puka, djelovi 5. alpskog artiljerijskog puka, 5. mješoviti inženjerski bataljon i dva odjeljenja alpskih kraljevskih karabinjera.

O partizanskom pokretu i namjerama neprijatelj je bio blagovremeno obaviješten, jer se o napadu na Pljevlja javno govorilo po čitavoj Crnoj Gori, tako da je, i pored naređenja o čuvanju u tajnosti, to bila javna tajna. Preko dana 30. novembra dobošari su po svim ulicama Pljevalja oglašavali naredbu talijanske komande, kojom je pod prijetnjom smrtne kazne zabranjen izlaz iz kuće noću između 30. novembra i 1. decembra jer će, kako su dobošari saopštavali, te noći biti izvršen napad na Pljevlja. Neprijatelj se

za odbranu brižljivo pripremao i utvrđivao grad. Na to ukazuje i podatak da je u Pljevljima postojao kompletan mješoviti inženjerski bataljon.

Pljevlja, grad od oko 6000 stanovnika, smješten je u uvali, sa svih strana oivičen brdima, izuzev sa jugoistoka i juga, gdje se grad pružao ka malenom Pljevaljskom polju. Južno od grada je brdo Stražica, koje se uzdiže u vidu kupe i odvaja grad od rijeke Čehotine i Pljevaljskog polja. Stražicu su Talijani bili fortifikacijski dobro utvrdili i organizovali za odbranu. Oko brda su bili rovovi sa preprekama od bodljikave žice. Na Stražici su se nalazili neprijateljska artiljerija i minobacači. Kakve su još snage na njoj bile – takođe nije utvrđeno. Iako je niža od svih okolnih brda Stražica je vrlo pogodna za odbranu, jer ima na sve strane dobru preglednost i brisani prostor, pa su joj Talijani i posvetili najveću pažnju. Ako bi se radilo o napadaču koji raspolaže artiljerijom, ona ne bi mnogo značila. Budući da partizani nijesu imali artiljerije, a Talijani su to znali, Stražica je igrala ogromnu, može se reći i presudnu ulogu u odbrani Pljevalja. Ona je artiljerijskom vatrom povezivala čitavu odbranu grada i dominirala neposrednom okolinom.

Idući od Stražice ka istoku, prelazi se preko uzanog polja i dolazi pod Trlicu i Rajčevo brdo, kuda prolazi cesta za Prijepolje. Na brdu iznad ceste Talijani nijesu imali uređenih položaja. Dalje, idući ka sjeveru, dolazi se na brdo Golubinju, koje isto tako nije bilo uređeno za odbranu. Od Golubinja se preko potoka Breznice prelazi na Glavicu, južno od manastira Sv. Trojice, koja je bila uređena za odbranu, opasana rovovima i bodljikavom žicom. Padine Debelog brda, sjeverno od Pljevalja, nijesu bile organizovane na odbranu.

Sjeverozapadno od Pljevalja su Veliki i Mali Bogiševac. Na Malom Bogiševcu postoji ozidan rov iz austrougarskog doba, dubine 2-3 metra, u krugu oko vrha brda, koji su Talijani uredili za odbranu. Južno od Bogiševca su Dolov, u kojima je bio smješten vojnički logor. Logor je činilo nekoliko prizemnih zidanih zgrada, od kojih je najbliža gradu bila jednospratna kasarna od tvrdog materijala.

Južno od logora se uzdiže Balibegovo brdo, vrlo jak položaj, koji su Talijani organizovali za odbranu. Na njemu su takođe bili artiljerija i minobacači. Od Balibegova brda, preko naselja Ševar, krug se prema jugoistoku zatvara Stožicom.

Na svim prilazima gradu bili su djelimično iskopani rovovi ili su ovi prilazi branjeni iza zidova i ograda, a u gradu je bilo nekoliko zgrada koje su Talijani pretvorili u jake utvrđene otporne tačke. Takve tačke su bile: osnovna škola kod raskrsnice, osnovna škola u Moćevcu, osnovna škola na Seratu, osnovna škola sjeveroistočno od Stražice u blizini današnjeg Silosa, velika džamija u centru grada, električna centrala, pošta, zgrada načelstva ispod Stražice i još nekoliko džamija na čijim su minaretima postavljeni mitraljezi, a prizemlja uređena za otpor.

Neprijatelj je imao veoma dobro organizovan sistem veza, što mu je omogućilo rukovođenje bitkom.

Prema ocjeni Boška Đuričkovića, na osnovu „situacije naših snaga i neprijatelja izlazi da je odluka o napadu na Pljevlja bila pogrešna. Odred se u prvo vrijeme mogao uspješno upotrijebiti za manje akcije na komunikacijama, a kasnije za napad na manje garnizone. To bi dalo velike rezultate“.

Naređenje za napad na Pljevlja

Na Njegovuđi je izdato naređenje za napad na Pljevlja, koje su već ranije pripremili komandant i politički komesar odreda. Oni su nekoliko dana prije toga, dok se odred prikupljao, bili na izviđanju Pljevalja. Zbog toga što je zapovijest pisana bez dovoljno podataka o brojnom stanju i naoružanju, došlo je do nesrazmjere između zadataka, brojnog stanja i naoružanja pojedinih jedinica.

Za neposredan napad na grad, Štab odreda je predvidio sedam bataljona bez jedne čete, i to: Komski, Jezero-šaranski, „Peko Pavlović“, Lovčenski, „Bijeli Pavle“, Zetski i Uskočko-drobnjački bez jedne čete. Na obezbjeđenju od Prijepolja bio je bataljon „18. oktobar“, od Priboja Pivski, a od Čajniča jedna četa Uskočko-drobnjačkog bataljona.

Prema tome, za neposredan napad na grad bilo je 2383 boraca (ne računajući one bez oružja kojih je u ovih sedam bataljona, bez čete, bilo 571, a od njih samo u Zetskom bataljonu 243). Odnos snaga je bio 2383 prema 2000 u korist partizana. Kao što se vidi, po broju ljudi snage su bile gotovo jednake, dok je u naoružanju i tehnici neprijatelj bio nesrazmjerno jači.

Za napad na Pljevlja, odreda je stavljena na raspolaganje Pljevaljska četa, čiji su borci služili kao vodiči. Prijepoljska četa je pridana Pivskom bataljonu za obezbjeđenje od Priboja i likvidaciju karabinjerske posade u selu Bučju.

Prema naređenju Štaba odreda partizanske snage su bile raspoređene za napad na Pljevlja ovako:

Komski bataljon je imao da napada grad s jugoistočne strane i da likvidira spoljnu odbranu. Zatim bi s jednom četom napadao Stražicu i dio grada sjeverno od Stražice, prema pošti; 2. četa desno od 1. čete, napadala je takođe u pravcu pošte; 3. četa desno od 2. čete i Jezero-šaranski bataljon imali su da napadaju niz Golubinke, zajednički likvidiraju zgradu gimnazije i da prodru dalje u grad. Dio Komskog bataljona s nešto mještana, većinom starijih ljudi, bio je na Velikom pliješu sa zadatkom da neprijatelju spriječi povlačenje u tom pravcu.

Desno od Komskog, niz Golubinke i potok Breznicu, napadao je Jezero-šaranski bataljon. Imao je zadatak da likvidira spoljnu odbranu na pravcu Bezdan-Čitluk, a potom da prodre u grad, i to: lijevom krilom (jedna četa) u sadejstvu s Komskim bataljonom da napada i likvidira talijansku posadu u gimnaziji, sredinom (jedna četa) da izbije na raskrsnicu, zauzme kuću Šećerovića i u njoj, po mogućnosti, zarobi italijanskog generala, komandanta divizije „Pusterija“, a potom, zajedno s lijevokrilnom četom, zauzme sve kuće od tvrdog materijala oko osnovne škole, a samu školu izoluje, energično napadne i zauzme; desnim krilom (jedna četa) da takođe prodire u centar grada, pravcem Trebovina-velika džamija, da ovlada džamijom, potom da uputi jedan dio snaga u napad na Stražicu, a sa ostalima da zaposjedne zauzete otporne tačke.

Desno od Jezero-šaranskog bataljona, sa pravca Manastira sv.Trojice, napadao je bataljon „Peko Pavlović“. Zadatak mu je bio da jednom četom napadne i likvidira neprijateljsko uporište Glavicu, južno od manastira, jednom četom (na desnom krilu Jezero-šaranskog bataljona) da prodre niz potok Breznicu, jednom četom (u sredini) da prodre putem koji vodi od manastira ka gradu, likvidira bunkere koji brane ulaz u grad, prodre do zgrade bivše škole u Moćevcu i likvidira je, jednom četom da prodre u grad

u pravcu Jaliје. U rezervi bataljona bila je jedna četa. Poslije izvršenja ovih zadataka i ovaj bataljon je imao da odvaja dio snaga za napad na Stražicu.

Niz južne padine Debelog brda i preko Senjaka napadao je Lovčenski bataljon sa zadatkom da likvidira neprijatelja kod Senjaka i u grupi kuća istočno od njega, da tu ostavi jednu četvu, a s dvije da produži u pravcu glavnog muslimanskog groblja, da tu ostavi jednu četvu koja bi se povezala za Uskočko-drobnjačkim bataljonom i štitila leđa trećoj četi, čiji je zadatak bio da produži prema logoru u Dolovima i da od grada napadne logor.

Na Mali Bogiševac napadao je bataljon „Bijeli Pavle“, bez jedne čete, s ciljem da ga zauzme i da se s dijelom snaga zadrži na njemu, a s drugim dijelom da se sjuri u logor Dolove i da ga, zajedno s dijelovima Lovčenskog i Zetskog bataljona likvidira.

Desno od njega napadao je Zetski bataljon, s jednom četom bataljona „Bijeli Pavle“ koja je sačinjavala njegovu rezervu. Zadatak mu je bio da dijelom snaga likvidira Balibegovo brdo, a drugim dijelom, s ostalim snagama, logor Dolove.

Uz Čehotinu i potok Breznicu napadao je Uskočko-drobnjački bataljon, sa ciljem da likvidira neprijateljske rovove koji brane ulaz u grad sa zapadne strane, da prodre u grad, zauzme električnu centralu i onesposobi je, a zatim da zauzme osnovnu školu u Seratu, zgradu sreskog načelstva ispod Stražice, raščisti prilaze Stražici sa zapada i uputi dio snaga u napad na nju. S jednim vodom trebalo je da napadne i likvidira italijansku posadu ispod donjeg mosta na Čehotinu, na Avdovini.

Bataljoni za napad su podijeljeni u tri kolone. Istočnu kolonu sačinjavali su Kovski i Jezero-šaranski bataljon i njom su komandovali komandant i komesar odreda. Zasebnu kolonu je činio bataljon „Peko Pavlović“ pod komandom zamjenika komandanta odreda. Zapadnu kolonu su sačinjavali Lovčenski, „Bijeli Pavle“, Zetski i Uskočko-drobnjački bataljon pod komandom zamjenika komesara odreda.

Ovom podjelom se pokušao riješiti problem komandovanja za vrijeme napada, jer komanda nije imala nikakvih sredstava veze, osim kurira. Štab odreda kao cjelina nije mogao ispoljiti nikakav uticaj na jedinice poslije polaska u borbu, već se snalazio kako je ko znao i umio donoseći odluke na osnovu sopstvene procjene situacije. Čak ni komande bataljona nijesu bile

u stanju da vrše neki jači uticaj na svoje čete poslije polaska u napad. Štabovi nekih bataljona su prije napada ocijenili da će se upravo to desiti. Zbog toga su se dijelili, tj. njihovi članovi su u napad išli s pojedinim četama, kako bi na taj način uticali na jedinice.

Kada je već sve bilo pripremljeno za napad, u selo Adrovići 30. novembra oko 22h došao je Vojo Leković kod komandanta i komesara odreda, s naređenjem Vrhovnog komandanta da se napad obustavi. Tito je potpuno realno procijenio situaciju. On je znao kakvo je naše naoružanje i kakav bi mogao biti odred tek mobilisanih ljudi, a i sam je imao loše iskustvo iz frontalnih napada na jako utvrđene garnizone (Kraljevo npr.). Osim toga, on je znao da se u Pljevljima nalazi štab divizije „Pusterije“ i potpuno opravdano je pretpostavljao da su neprijateljske snage jače i da je grad dobro utvrđen. Prilikom donošenja odluke da se Plevlja ne napadaju on je, sigurno, imao na umu i stanje na bojištu u Srbiji, gdje je već u završnoj fazi bila tzv. Prva neprijateljska ofanziva na slobodnu teritoriju jugozapadne Srbije. On je cijenio da se u takvoj situaciji ne bi smjelo ići ni u kakav odveć rizičan poduhvat.

Sve je to uticalo da Tito, po svemu izgleda negdje između 25. i 28. novembra, dok je još bio u Užicu, odluči da se Pljevlja ne napadaju, pa je požurio da pošalje naređenje Štabu Crnogorskog narodnooslobodilačkog odreda za operaciju u Sandžaku da obustavi napad na Pljevlja.

Ovo naređenje je stiglo u Radojinu, sjedište Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Sandžak, 30. novembra, a štabu odreda ga je donio politički komesar Glavnog štaba Vojo Leković lično. O tome Boško Đuričković, zamjenik političkog komesara crnogorskog odreda za operaciju u Sandžaku, kaže sljedeće:

„Komandant i komesar našeg odreda su se konsultovali šta da rade. Bila su prošla 22h 30. novembra, a jedinice već bile u pokretu ka polaznim položajima za napad, zakazan za 4h ujutro 1. decembra. Njih dvojica su stala na stanovištu da je nemoguće na vrijeme prenijeti naređenje svim jedinicama. Šta više, ocijenili su da je ukoliko i narede obustavu napada, postojala mogućnost da se stvori i zabuna.

To je uzeto kao osnovni razlog da se napad ne obustavi.

Mislim da je na ovakvu odluku imalo znatnog uticaja i ubjeđenje da uspjeh u napadu ne dolazi uopšte u pitanje (što smo, istina, svi mi mislili).

Zbog toga naređenje Vrhovnog komandanta nije saopštavano nikome, pa ni ostaloj dvojici članova štaba odreda, koji inače nijesu bili prisutni u trenutku kad je Vojo Leković donio Titovo naređenje i kad se odlučivalo što da se uradi.

Tako se noću 30. novembra 1941. god., s puno vjere u brzi i lak uspjeh, pošlo u napad na Pljevlja. Svi borci su bili pripremljeni na to da će brzo i lako osvojiti grad“.

Tok napada na Pljevlja

Čim se smrklo, bataljoni su, iz rejona u kojima su bili skoncentrisani, pošli u pravcu polaznih položaja za napad. Na položaje za napad prvi su stigli Jezero-šaranski i dio Komskog bataljona. Oni su dva sata prije određenog vremena, 1. decembra u 2h, dok su se ostali bataljoni u kolonama sa isturenim obezbjeđenjima približavali polaznim položajima, krenuli u juriš. Čim su Jezero-šaranski i Komski bataljon pošli u napad, Italijani su, prema već pripremljenom planu, počeli da sipaju vatru sa svih položaja.

Oko 2h i 30, kroz ovu paklenu grmljavinu čula se u gradu, negdje južnije od gimnazije, crnogorska pjesma. Za sve jedinice bio je to znak da su naši već u gradu. Svaki borac odreda je žurio da bi što prije stigao. Pribojavajući se da će se napad završiti bez njihovog učešća, borci su požurivali svoje starješine i same zabrinute da će zakasniti u bitku. Bataljoni su se na polaznim položajima za napad brzo razvijali u streljački stroj, a ispred njih su se već formirale, takođe u streljačkom stroju, grupe bombaša. Njihov pokret s polaznih položaja ometan je jakom vatrom i svjetlošću reflektora kojima su Talijani sa svih istaknutih položaja osvjetljavali prilaze gradu.

Napad Komskog bataljona ovako se odvijao. Njegova 1. četa (Beranska) napala je i zauzela prve rovove na istočnim padinama Stražice. Tokom noći izvela je nekoliko juriša na drugu liniju rovova. Oni su bili ograđeni bodljikavom žicom i četa nije uspjela da ih zauzme, niti da ozbiljnije ugrozi odbranu Stražice. Formirana je grupa od 15 bombaša, ali ni ona nije uspjela da istjera Talijane iz rovova. Četa se u zoru povukla, a grupa bombaša je ostala u prvim rovovima do sljedeće noći, odbijajući

preko dana nekoliko uzastopnih juriša neprijatelja. Druga četa (Kolašinska) upala je u grad i, zajedno s djelovima 1. čete, napala poštu. Pošto nije uspjela da je zauzme i ona se u zoru povukla. Treća četa (Beransko-andrijevačka), zajedno s borcima Jezero-šaranskog bataljona, likvidirala je posadu u gimnaziji i prodrla dalje u grad. Četa se, međutim, u zoru povukla. Jedan njen vod je preko dana ostao u gradu.

Jezero-šaranski bataljon se razvio za borbu u podnožju Golubinja, ali ga je neprijatelj otkrio i na njega osuo žestoku vatru. Od prvih plotuna pao je hrabri komandant bataljona, narodni heroj Dušan Obradović. Bataljon je, uprkos tome, produžio da nezadrživo juriša i da lijevim krilom, zajedno s borcima Komskog bataljona, zauzme gimnaziju. Snagama koje su napadale sredinom i desnim krilom likvidirao je veliki broj uporišta i posadu u kući Šećerovića, iz koje se na vrijeme sklonio komandant talijanske divizije. U prvom jurišu na grad, pored ostalih, pao je i zamjenik političkog komesara bataljona narodni heroj Vuk Knežević. Neprijatelj se sa sektora ovog bataljona povukao i skoncentrisao u osnovnoj školi, zgradi od tvrdog materijala, veoma pogodnoj za odbranu. Bataljon je čitav dan vodio borbu, jurišao i odbijao juriše da bi zauzeo ovo uporište, ali u tome nije uspio, nego se noću između 1. i 2. decembra povukao iz grada.

Bataljon „Peko Pavlović“ je s jednom četom (Grahovsko-rudinskom) napao Glavicu, ali neenergično i neorganizovano, tako da su Talijani ovaj napad odbili dosta lako. U zoru se četa povukla od Glavnice. Druga četa (Banjsko-vučedolska) napadala je na lijevom krilu bataljona. Ona je i uspjela da ovlada Domom narodnog zdravlja i da zarobi oko 20 Talijana. Manji dio ove čete ostao je preko dana u gradu i tek se sljedeće noći povukao zajedno s djelovima Jezero-šaranskog bataljona. Treća četa (Župsko-pješivačka) prodrla je u grad i napala neprijatelja u osnovnoj školi u Močevcu. Ovaj napad nije uspio i četa se u zoru povukla iz grada. Četvrta četa (Kočansko-trebješka) napadala je na desnom krilu bataljona, u pravcu Jalijske. Ni ona nije uspjela da likvidira uporišta na svom pravcu, pa se u zoru povukla iz grada.

Lovčenski bataljon je preko Senjaka došao do prvih kuća i baraka, gdje je zadržan jakom vatrom. U trenutku pometnje, koja nastupa u takvim situacijama, borac Ivo Strugar Repato povikao je: “Drugovi, pobjegoše Italijani!”, iako se oni nijesu ni pomjerali s mjesta. Strugarev povik čuli su

borci njegove desetine i voda i neodoljivo poletjeli na juriš. To je u istom trenutku učinio i čitav bataljon pa je u jurišu, kao na krilima, zbrisao neprijatelja pred sobom i zarobio 8 Italijana.

U daljem nastupanju, 1. četa na desnom krilu zauzela je nekoliko magacina ispred Malog Bogiševca, a 2. istočno od nje, oficirsku menzu i nekoliko zgrada prema Vojnom okrugu. Ove dvije čete su se uglavnom zadržale na dostignutim položajima. 3. i 4. četa pošle su između njih u pravcu muslimanskog groblja i logora u Dolovima. Međutim u nastupanju su bile zadržane snažnim otporom neprijatelja i samo su njihove patrole uspjele da se probiju u pravcu Jalijske. Tu su obje čete ostale do zore, kada su se povukle, dijelom van grada, a dijelom su se pridružile 1. i 2. četi i s njima ostale u gradu čitav dan 1. decembra.

Bataljon „Bijeli Pavle“ u jednom impozantnom jurišu likvidirao je neprijateljsko uporište na Malom Bogiševcu i zarobio oko 30 Talijana. Kada je svanulo, neprijatelj je Mali Bogiševac zasuo snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom i preduzeo napad iz logora Dolova. Bataljon nije mogao odoljeti ovom pritisku i oko 8h bio je prinuđen da se povuče.

Zetski bataljon je s jednom četom (Lješkopoljsko-lješanskom) napao logor Dolove sa zapadne strane i uspio da zauzme nekoliko zgrada. Ta četa nije uspjela u napadu na kasarnu, do koje nije stigla ni četa Lovčenskog bataljona, niti djelovi bataljona „Bijeli Pavle“, pa se poslije zore povukla. Druga četa (Podgoričko-zetska) napala je bolnicu i Balibegovo brdo. Njen slab i neorganizovan napad neprijatelj je lako odbio. Četa se vratila na polazni položaj, a u svanuće odstupila dalje. Pozadi Guka, na polaznom položaju, bila su 243 nenaoružana borca ovog bataljona. Kada su oko njih počele da padaju granate, oni su počeli da se kolebaju i da u neredu odstupaju ka Židovićima i Brvenici. Ovo su vidjeli mnogi borci iz ostalih bataljona, pa pošto nijesu znali o čemu se radi, stekli su uvjerenje da Zetski bataljon bježi.

Uskočko-drobnjački bataljon je napadao grad sa zapadne strane. Do prvog sukoba je došlo kod izvora Prkosa. Poslije pola sata žestoke borbe neprijateljski otpor je savladan i bataljon je produžio napad. Na osnovu postavljenog zadatka dio snaga je upućen prema osnovnoj školi na Seratu. Neprijatelj se iz škole već bio povukao, pa je napad usredsređen na električnu centralu i radničku školu. U energičnom naletu djelovi bataljona su uspjeli

da uđu u prizemlje zgrade električne centrale, a Talijani su se povukli na sprat. Svi pokušaji da se savlada neprijateljev otpor u centrali nijesu uspjeli. Kasnije su Talijanima pristigla pojačanja, pa su naši morali napustiti zgradu.

Nije uspio ni napad na radničku školu. Jedan vod izvršio je juriš na zgradu sreskog načelstva. Pošto nije uspio da je zauzme, on se, uz teške gubitke povukao.

Kada je svanulo, Uskočko-drobnjački bataljon se našao u vrlo teškoj situaciji. Bio je izložen žestokoj vatri iz grada, sa Stražice i Balibegovog brda. Uprkos tome, veći dio ovog bataljona ostao je u gradu i povukao se tek sljedeće noći.

Povlačenje poslije neuspjelog napada

U zoru 1. decembra odbrana Pljevalja gotovo da nije bila ni načeta i pored toga što su neke partizanske jedinice ušle u grad na svim pravcima. Svi utvrđeni položaji bili su u rukama neprijatelja. Jedinice koje su odstupile iz grada i sa njegovih prilaza počele su da se rasipaju i mnogi borci su se vraćali u pravcu svojih krajeva. Bilo je potpuno jasno da napad nije uspio.

Napad na Pljevlja je bio energičan i snažan, ali su sve jedinice naišle na vrlo žilav, organizovan i jak otpor neprijatelja. Odmah na početku borbe, poginuo je veliki broj starješina. To je snažno uticalo na dalji razvoj događaja i na stanje u odredu.

Veći dio snaga koje su napadale grad povukao se do 8h ujutru. U gradu su ostali veći djelovi Jezersko-šaranskog, Lovćenskog i Uskočko-drobnjačkog bataljona i manji djelovi Komskog bataljona „Peko Pavlović“. Prekinuta je svaka veza između jedinica u gradu i onih koje su se povukle van grada. Jedinice u gradu su ostavljene same sebi. Tokom dana nije se moglo ništa preduzeti da bi im se pomoglo, jer nastalo stanje u odredu nije davalo takvu mogućnost.

U gradu se vodila ogorčena borba na život i smrt. Talijani su osjetili da se veći dio snaga povukao, a da su u gradu ostali samio manji djelovi bez međusobne veze. Zbog toga su neprekidno, tokom čitavog dana, dejstvovali automatskim oruđima i artiljerijom, sprečavajući svaki manevar naših snaga. Preduzimali su i povremene juriše manjim snagama, ali su ovi

odbijani. Usljed dejstva artiljerije mnoge kuće su počele da gore. Pljevaljsku kotlinu je natkrila tama od eksplodiranih granata i dima iz zapaljenih kuća. U gradu je čitavog dana krkljalo kao u kotlu. U Pljevljima su naši borci pokazali besprimjerno junaštvo i heroizam, prkoseći goloruki neprijatelju i njegovoj tehnici. Kada je pala noć, djelovi naših bataljona su se povukli, svaki na svom pravcu, noseći ranjene drugove.

Borbe oko Pljevalja

Za vrijeme žestoke borbe u Pljevljima, Pivski bataljon zajedno sa Prijepoljskom četom, napao je talijansku posadu u Bučju na komunikaciji Priboj-Pljevlja. Iz zgrada je neprijatelj davao otpor sve do zore, kad je posada kapitulirala. Ubijeno je 6, a zarobljena su 24 talijanska vojnika.

U rano jutro 1. decembra, jedna talijanska kolona iz Prijepolja je krenula u pomoć pljevaljskom garnizonu, ali ju je na Savinom laktu sačekao bataljon „18. oktobar“, te je bila primorana da se vrati u Prijepolje. U ovoj borbi zarobljeno je 68 vojnika, među kojima i 4 oficira, a zaplijenjeno je 12 kamiona 1 motocikl i 1 radio stanica.

Talijani su ponovo pokušali 3. decembra da se iz Prijepolja probiju za Pljevlja, ali ih je naš bataljon ponovo dočekao i uz gubitke vratio u Prijepolje. U ovim borbama neprijatelj je imao oko 25 mrtvih i isto toliko ranjenih.

Jedna italijanska kolona od oko 1000 vojnika krenula je 4. decembra od Priboja za Pljevlja. Između Čemerna i Bučja sačekao ju je Lovčenski bataljon sa Prijepoljskom četom i nanio joj prilične gubitke, ali je kolona ipak uspjela da se probije.

Talijani su jačim snagama krenuli 6. decembra iz Prijepolja i Pljevalja i potisnuli djelove bataljona, „18. oktobar“ sa komunikacije. Tom prilikom su počinili nečuvena zvjerstva: palili kuće, ubijali starce i djecu ili ih žive bacali u vatru.

Gubici u Pljevaljskoj bici

Naši gubici u napadu na Pljevlja bili su teški: 484 naša borca izbačena su iz stroja – 214 je poginulo i 270 ranjeno. Gubici po bataljonima izgledali

su ovako: Lovćenski-74 mrtva i 61 ranjenih (70 je poginulo u gradu, a 4 su kasnije podlegla ranama); Jezero-šaranski-52 mrtva i 40 ranjenih; Uskočko-drobnjački-20 mrtvih i 30 ranjenih, „Peko Pavlović“-20 mrtvih i 30 ranjenih; „Bijeli Pavle“-15 mrtvih i 37 ranjenih (13 je poginulo na Bogiševcu, jedan na Gukama a jedan je kasnije umro od zadobijenih rana); Kanski-12 mrtvih i 42 ranjena (10 je poginulo u gradu, a dva su kasnije podlegla ranama); Pivski-1 mrtav i 1 ranjen i Pljevaljska četa-8 mrtvih i 11 ranjenih.

Gubici neprijatelja u Pljevljima 1. decembra iznosili su 252 vojnika -74 mrtva, 8 nestalih i 170 ranjenih. Osim toga, u gradu je zarobljeno 58 neprijateljskih vojnika koje partizani nijesu mogli izvući, već su ih ostavili po kućama kada su se naše jedinice povukle. Da su postupili s njima kao Talijani sa manjim dijelom naših ranjenika koji su im pali u ruke, imali bi još 58 mrtvih. Na Savinom laktu, Bučju i Čemernu je, po slobodnoj procjeni štabova bataljona, izbačeno iz stroja preko 60 neprijateljskih vojnika. Tako je i neprijatelj imao oko 480 vojnika izbačenih iz stroja.

Zaključak

Prema ocjeni vojnih stručnjaka, Pljevlja nijesu oslobođena iz sljedećih razloga:

1. Italijani su se branili iz jakih utvrđenja,
2. Neprijatelj je raspolagao sa savremenim naoružanjem (artiljerijom i velikim brojem automatskog oružja) i dovoljnom količinom municije,
3. Okupator je blagovremeno saznao za napad, pa je imao vremena da se pripremi za odbranu,
4. Partizanske snage nijesu imale iskustva u napadu na utvrđene gradove,
5. One nijesu raspolagale artiljerijom za uništenje neprijateljskih utvrđenja, niti sa dovoljnom količinom automatskog oružja i municije,
6. Sadejstvo partizanskih jedinica u napadu bilo je otežano usljed nedostatka sredstava veze (telefoni, radio-stanice idr.),
7. Nepogodan teren za napad, jer je bio otkriven, tako da su partizanske snage pretrpjele velike gubitke još na prilazima gradu,
8. Nije postignuto iznenađenje neprijatelja,

9. Partizanska komanda je potcijenila neprijatelja. Ona je na osnovu iskustva iz julskog ustanka računala da neprijatelj neće biti toliko uporan u odbrani.

Iako napad na Pljevlja nije uspio, Pljevaljska bitka je imala veliki značaj za dalji tok oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Okupator je uvidio snagu narodnooslobodilačkog pokreta, pa je u strahu od novih partizanskih napada, povukao svoje manje garnizone iz Sandžaka. Time je u Sandžaku stvorena prostrana slobodna teritorija, na koju su mogle bezbjedno da dođu partizanske snage koje su se na čelu sa Vrhovnim štabom povukle iz zapadne Srbije. Od odreda koji je napadao Pljevlja oko 700 partizana je ostalo u Sandžaku, dok je 320 boraca ušlo u sastav Prve proletherske brigade kao njen I i II bataljon.

Izvori i literatura:

1. *Zbornik Dokumenta i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Vojno-istorijski institut Jugoslovenske armije Beograd, 1950., tom III, knj. 1-2 (Borbe u Crnoj Gori).
2. *Zbornik Dokumenta i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Vojno-istorijski institut, Beograd 1959., tom II, knj. 1-4 (dokumenta Vrhovnog štaba).
3. Jovanović, Batrić: *Crna Gora u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji I*, Beograd 1960.
4. Đuričković, Boško: *Pljevaljska bitka*, Vojno istorijski glasnik, 1952/6.
5. Bojović, Jovan R. : *Partizanska bolnica u Žablaku 1941-1942*. Istorijski zapisi, 1961/3.
6. Bojović, Jovan R. : *Partizanski gubici na Pljevljima 1941*. Istorijski zapisi, 1963/4.
7. Jauković, Danilo: *Sandžak u narodnooslobodilačkom ratu*, Vojno istorijski glasnik, 1960/1-4.
8. Lučić, Slobodan: *Razvoj ustanka u pljevaljskom srezu*, Vojno istorijski glasnik, 1953/1.
9. Milošević, Pavle: *Crnogorski NOP odred za operacije u Sandžaku*, Istorijski zapisi, 1971/4.

Из архивске теорије и праксе

Dragiša S. BORIČIĆ

RAZMIŠLJANJA O SKRAĆIVANJU VREMENSKOG PERIODA ZA ČUVANJE ARHIVSKE I REGISTRATORSKE GRAĐE

Sažetak: Zbog hiperprodukcije arhivske i registratorske građe koja je nastala u XX i nastaje početkom XXI vijeka, ovim radom se nastoji pokrenuti inicijativa o skraćivanju vremenskog perioda za čuvanje arhivske i registratorske građe. Zbog stalnog stvaranja arhivske i registratorske građe i registrature i arhivi pate od nedostatka smještajnog prostora u depoima. Zbog toga treba tražiti rješenja u skraćivanju vremenskog perioda za čuvanje arhivske i registratorske građe, kako u registraturama, tako i u arhivu.

Ključne riječi: Arhiv, Lista kategorija, Zakon, stvaraoci, arhivska građa, registratorska građa, radna grupa.

SOME THOUGHTS ABOUT SHORTENING THE ARCHIVES PRESERVATION AND REGISTERED MATERIAL PERIOD

Abstract: Because of overproduction and registering archival material created in the twentieth and is still being created in early twenty-first century, this work tries to start an initiative to reduce the time period for registering and storing archival material.

Due to the huge archive of creating and registering documents and registry the archives suffer from a lack of accommodation space - the depot. So we look for solutions to reduce the time period for registering and storing archival material as in agency offices so in the archives.

Keywords: Archives, Category List, Law, creators, archival records, registry structure, Montenegro, the working group

Uvod

Još u starim civilizacijama, kod kojih se počinje sa čuvanjem pisanih podataka, sva dokumenta pisana na raznim materijalima nijesu trajno čuvana. U starom Egiptu svi zapisi na glinenim pločicama nijesu čuvani. Trajno su čuvane one glinene pločice na kojima je bila ispisana diplomatska prepiska faraona sa drugim vladarima Bliskog istoka.

U Državnom arhivu stare Persije čuvala su se samo zvanična državna dokumenta i podaci o značajnim događajima iz istorije Persijske države. U staroj Grčkoj, a posebno u Atini, pod zaštitom Areopaga u VI vijeku p.n.e, formiran je arhiv u kojem se čuvala samo važna arhivska građa, kao što je zbornik zakona i drugi za državu važni službeni spisi.

U arhivu starog Rima odabirana su i čuvana dokumenta koja su se odnosila na prepisku sa stranim državama, kao i zakoni, edikti i dekreti.

Propašću starih država uništeni su i arhivi. Osnivanjem srednje-vjekovnih feudalnih država, razvijaju se i privatno pravni odnosi. Tada se u regulisanju državnih odnosa oživljavaju principi rimskog prava. Da bi se obezbijedile određene privilegije čuvaju se dokumenti koji potvrđuju te privilegije: darodavnice, povelje i diplome u crkvenim arhivima i arhivima feudalaca.

Prekretnica u prodiranju moderne držane misli, poslije Francuske buržoaske revolucije krajem XVIII vijeka, otvorila je put za formiranje novih arhivskih institucija, a time i pravila i zakoni na osnovu kojih će se arhivska građa trajno čuvati.

Već u XIX vijeku otpočelo je masovno stvaranje registraturskog materijala u razvijenim zemljama svijeta, prouzrokovano razvitkom državnog i društvenog života. U XX vijeku količina registraturskog materijala mnogostruko se uvećala povećanjem društvenog i privrednog napretka. Danas je proces stvaranja registraturskog materijala dobio zabrinjavajuće razmjere, stvarajući velike probleme. Postavlja se pitanje kako do sada svu vrednovanu arhivsku građu smjestiti u depoe arhiva? Da bi smanjili količinu arhivske građe koja se trajno čuva, arhivistima je ostalo jedino rješenje da se smanji broj predmeta arhivske građe koja se trajno čuva.

Dosadašnje vrednovanje arhivske građe u Crnoj Gori

Ako se analizira stanje u kojem se nalazila arhivistika i arhivska služba u Crnoj Gori od 1946. godine, uočićemo da kod urednije vođenih registratura, značajnija i za duže vrijeme potrebnija građa se čuvala odvojeno od opšte registrature, kao službene zbirke. Kod manje urednih registratura, službenici su obično sami sakupljali i čuvali određena dokumenta, za koja su smatrali da imaju neki trajni značaj i koristili ih u poslovima na svojim radnim mjestima.

Da bi se sačuvala vrijedna arhivska građa, u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata, pa i kasnije, što je možda bilo i normalno, veliki broj arhiva i muzeja u našoj zemlji preuzimali su često i sasvim bezvrijedni registraturski materijal. Počev od donošenja Zakona o državnim arhivima u NR Crnoj Gori¹ 06. decembra 1951. godine, pa do Zakona o arhivskoj djelatnosti Republike Crne Gore² donijetog 13. avgusta 2010. godine, može se reći da se izgradila teorija i praksa vrednovanja i škartiranja bezvrijednog registraturskog materijala.

Odredbama Zakona o arhivskoj djelatnosti SR Crne Gore³ 1978. godine, svi stvaraoci i držaoci arhivske i registraturske građe imali su obavezu vrednovanja arhivske građe izradom Liste kategorija arhivske i registraturske građe sa rokovima čuvanja.

Odabiranje i vrednovanje arhivske građe uvijek je bio najteži i najodgovorniji posao, kako za stvaraoca ili držaoca, tako i za arhiviste zadužene za njenu zaštitu van arhiva. Ovaj posao je još više otežavan postavljanjem nestručnih lica u komisije stvaraoca/držaoca za izradu Lista kategorija. Ovako sastavljene radne grupe nijesu mogle pravilno da vrednuju arhivsku građu koja ima trajnu vrijednost i koja može da posluži kao istorijski izvor sa dragocjenim podacima za proučavanje prosvjete, nauke, kulture, privrede i drugih dostignuća u određenom vremenskom periodu razvoja društva. One su vrednovalе i registraturski materijal, koji nije imao vrijednost arhivske građe, ali je jedno vrijeme korišćen za operativni rad. To je nestručnim

¹ Službeni list NR Crne Gore, br. 27-28/1951.

² Službeni list Crne Gore, br. 49/2010.

³ Službeni list SR Crne Gore, br. 11/1978.

članovima komisija bio razlog za njegovo vrednovanje u Listama kategorija za trajno čuvanje. Takav registraturski materijal su npr. dozvole za sječu šume po regionima, što u godišnjem izvještaju određenog regiona o sječi šume postoji zbirno po regionima.

Moramo biti svjesni činjenice da do danas mnoga pitanja iz teorije, prakse i metodologije vrednovanja arhivske građe, koja se trajno čuva i koja ima značaj istorijskog izvora, je jedan od osnovnih vidova rada arhiva, a samim tim veoma odgovoran i složen posao. Zato prilikom vrednovanja arhivske građe i izrade Lista kategorije stvaraoci arhivske i registraturske građe u radne grupe na ovim poslovima moraju da uključe svoje najsposobnije kadrove, što u našoj zemlji nije do sada bila praksa. To je dovelo do toga da su stvaraoci i držaoci arhivske i registraturske građe, kao i arhivi, u velikom problemu sa ogromnom količinom arhivske građe za koju treba obezbijediti prostor i spriječiti njeno uništavanje, a uz to izvršiti sređivanje i obradu fondova.

Racionalnije vrednovanje arhivske građe

Jedan od najvećih problema arhiva u savremenom dobu je prostor za smještaj arhivske građe - depo. Isti problem imaju i registrature, t.j. stvaraoci ogromne količine registraturskog materijala za koje moraju da obezbijede smještaj i da na osnovu zakona stručno čuvaju sređenu arhivsku i registratursku građu.

U Crnoj Gori Državni arhiv arhivsku građu preuzima poslije isteka roka od 30 godina od dana njenog nastanka, osim u slučajevima prestanka rada stvaralaca građe ili duže, što je uslovljeno dužim operativnim potrebama stvaralaca za određenom arhivskom građom.⁴

Problem vrednovanja i odabiranja arhivske građe iz registraturskog materijala u novije vrijeme sve se više javlja, kako kod stvaralaca i držalaca, tako i kod arhiva, kao posljedica masovnosti predmeta i akata koje stvaraju savremene organizacije, različite po vrsti, obimu i značaju svoje djelatnosti.

---

⁴ Giler, Olga B. : *Priručnik za zaštitu arhivske građe van arhiva*. Titograd, 1983, str. 13.

Kako je arhivska građa i arhivski dokument osnovni vid rada arhivista i arhivskih ustanova, to njeno vrednovanje mora i treba da obavljaju lica koja posjeduju i teorijsko i praktično iskustvo, kako bi odredili koji registraturski materijal ima vrijednost arhivske građe.

Glavni problem, koji se javlja prilikom vrednovanja arhivske građe kod bilo kojeg organa ili organizacije, prilikom izrade Liste kategorija sa rokovima čuvanja, je nestručan rad. Komisije, koje treba da rade na probiranju i vrednovanju arhivske građe sačinjavaju nestručni kadrovi, uz to nezainteresovani zbog tretmana tih poslova i nerazumijevanja njihovog značaja.

Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja je opšti akt kojim se utvrđuju sve kategorije dokumenata koji nastaju djelatnošću organa i organizacija i kojim se određuje vrijeme njihovog čuvanja.⁵ U izradi Liste kategorija polazi se od stanovišta da se utvrdi značaj i objektivnost informacije i podatka sadržanog u dokumentu, što iziskuje detaljnu kritičku analizu koja utvrđuje trajnu vrijednost dokumenta. Od valjanosti stručnih kriterijuma zavisi šta će se od registraturskog materijala odabrati i trajno čuvati kao vrijedan izvor, a šta škartirati i uništiti kao bezvrijedni registraturski materijal. Pravilnim škartiranjem izdvaja se velika količina bezvrijednog materijala što doprinosi registraturama i arhivima lakši smještaj arhivske građe i materijala koji se koristi u operativne svrhe. Tako odabrana građa fonda jednostavnija je za arhivističku obradu u arhivu, a i istraživačima je lakše da dođu do podataka koji su im potrebni.

Iz do sada navedenog, možemo konstatovati da radnu grupu ili komisiju koju formira registratura za vrednovanje dokumenata pri izradi Liste kategorija treba da sačinjavaju stručni kadrovi, po mogućnosti fakultetski obrazovani, koji su upoznati sa značajem arhivske građe kao istorijskog izvora.

Na osnovu dosadašnjeg iskustva, možemo navesti nekoliko primjera u vezi vrednovanja i trajnog čuvanja arhivske građe. Na primjer, ne bi trebalo trajno čuvati zapisnike i materijale sa sjednica raznih komisija, sekcija, odbora i drugih radnih tijela koja ne donose odluke, već samo raspravljaju o pojedinim pitanjima, o čemu sačinjavaju predloge ili daju mišljenje, koje

⁵ Isto, str. 27.

se zatim dostavlja na razmatranje nadležnom organu gdje se obezbeđuje njegovo trajno čuvanje.

Isto tako, kada se radi o organima i tijelima koja rješavaju određena pitanja i donose odluke, ne bi trebalo čuvati sve materijale o kojima se raspravlja na sjednicama, dovoljno je čuvati zapisnike sa sjednica, zaključke, predloge i materijale iz svoje djelatnosti, ali ne i brojne dogovore o zapošljavanju, obrazovanju, privrednim kretanjima, komunalnom uređenju koji se dostavljaju svim institucijama na razmatranje.

Personalna dosijea zapošljenih registratura treba da čuva 40 godina, to jest do odlaska upošljenika u penziju, a arhiv preuzima samo ona personalna dosijea zaslužnih naučnika, javnih i kulturnih radnika i drugih poznatih i interesantnih ličnosti.

Zaključak

Osnovni problem arhiva i registratura savremenog doba je hiperprodukcija registraturskog materijala, za koji treba izraditi Listu kategorija sa rokovima čuvanja, na osnovu koje će se odabirati arhivska građa za trajno čuvanje, kao vjerodostojnog istorijskog izvora.

Zbog velikih problema koje imaju arhivi i registrature sa prostorom za čuvanje arhivske i registraturske građe, koju registrature u današnje vrijeme stvaraju u enormnim količinama, treba uraditi detaljnu analizu u okviru stručnih radnih grupa ili tijela koje bi se formirale od strane Državnog arhiva. Njih bi sačinjavali iskusni arhivisti i najsposobniji kadrovi iz registratura, koji bi uradili nove orijentacione Liste kategorija. Tim Listama je neophodno skraćivanje vremenskog perioda čuvanja jednom broju arhivske i registraturske građe.

Literatura

1. Giler, O.: Priručnik za zaštitu arhivske građe van arhiva, Titograd, 1983.
2. Službeni list NR Crne Gore br. 27-28/1951.
3. Službeni list Crne Gore br. 11/1978.
4. Službeni list Crne Gore, br. 49/2010.

Mirjana KAPISODA

**MANIFESTACIJA „NEDJELJA ARHIVA“ 18-22. APRIL 2011.
- Realizovani program -**

Manifestacija pod nazivom “Nedjelja arhiva” je prvi put u Crnoj Gori zvanično održana 1956. godine u periodu od 16. do 30. septembra. U to vrijeme, ova manifestacija je odigrala veoma značajnu ulogu i doprinijela ostvarivanju pozitivnih ciljeva na afirmaciji Arhiva i arhivske službe. Inicijator i organizator manifestacije bilo je Društvo arhivskih radnika Crne Gore¹.

Sljedeće manifestacije, koje su postale skoro tradicionalne, sprovedene su tokom 1957, 1958. i 1960. godine.

Početkom aprila 2008. godine, od strane Državnog arhiva Crne Gore, donešena je odluka da se obnovi manifestacija “Nedjelja arhiva”, sa ciljem da se populariše Arhiv i struka, kako bi se skrenula pažnja javnosti na ovu djelatnost. Odlučeno je da se manifestacija odvija pod geslom “ČUVAJMO ARHIVE”, kako bi se obnovila sjećanja na aktivnosti crnogorskih arhivista i naglasio kontinuitet manifestacije, koji je od 1960. godine bio prekinut.

Godine 2011. manifestacija je održana od 18-22. aprila u skladu sa mogućnostima i utvrđenim programom. Čitavu manifestaciju pratio je pripremljeni odgovarajući propagandni materijal. Odštampani su leci, plakati, notesi, hemijske olovke, upaljači na kojima je ispisan slogan “čuvajmo arhive”, a koji je dijeljen posjetiocima ili uručen putem poštanske službe. U

---

¹ Srđan Pejović: *Prilozi... Pedeset godina od osnivanja Društva arhivskih radnika*; Arhivski zapisi br. 1-2, XI/2004, Cetinje, str.7-52.

većini gradova Crne Gore predstavnici arhivskih odsjeka bili su zastupljeni u određenoj formi u državnim i lokalnim medijima, bilo elektronskim ili štampanim. Državna i lokalna televizija je propratila određene aktivnosti, a u emisijama iz kulture tematski je obrađena i u glavnim crtama predstavljena manifestacija i nakon njenog završetka.

Kao i prethodnih godina i ove godine je arhivska služba i struka dospjela u žižu javnosti. Samim tim realizovan je veliki broj programa, u kojima su uzele učešća sve unutrašnje organizacione jedinice Arhiva, a koje se nalaze u svim gradovima Crne Gore. Svi arhivski odsjeci su bili prožeti novim i neuobičajenim aktivnostima. Osmišljene su različite vrste aktivnosti u sklopu ove manifestacije, tako da su osim propagandnog materijala, usaglašeni vidovi javnih nastupa i predstavljanja na svim nivoima organizacije Arhiva. Poseban akcenat je stavljen na postavke izložbi i otvaranje arhiva za posjete učenika i studenata. Za učenike i studente, koji su posjetili sve arhivske odsjeke, pripremljena su tematska i odgovarajuća predavanja o istorijatu arhiva i njegovoj djelatnosti. To je bila prilika upoznavanja sa specifičnim stručnim poslovima koje obavljaju arhivisti, kako bi se sačuvala arhivska građa i bila dostupna za korišćenje.

Ono što posebno želimo da istaknemo je da je u okviru programa manifestacije predstavljeno javnosti sedam izložbi Državnog arhiva, koje pored ostalih aktivnosti, zauzimaju veoma značajno mjesto. Isto tako, održane su tri promocije najnovijih izdanja Državnog arhiva, a potpisan je i Sporazum o saradnji između Državnog arhiva Crne Gore i Državne agencije arhiva Rusije.

Na Cetinju je 18. 04. svečano započeta manifestacija, ukrašavanjem zgrade Državnog arhiva prigodnim propagandnim materijalom.

U večernjim časovima, u Biljardi je predstavljena izložba dokumenata pod nazivom „Državni arhiv Crne Gore 1951-2011“, autora Srđana i Ane Pejović. Na otvaranju, uz prisustvo velikog broja posjetilaca, govorio je direktor Stevan Radunović o istorijatu arhiva i stručnom osoblju, koje je na brižan način sačuvalo arhivsku građu do danas. Takođe, ministar kulture, Branislav Mićunović se na prigodan način obratio prisutnima i nakon toga je svečano otvorio izložbu.

Istog dana je održan tematski čas i prezentacija izložbe „Jubilarne svečanosti 1910“ za učenike gimnazije „Đorđije Lopičić“. Predavanje su održali Srđan Pejović i predmetna profesorica Sanja Jelić.

Takođe, tematski čas i prezentacija izložbe „Cetinje u NOB-u“ su održani za učenike VI i VIII razreda u školi „Lovčenski partizanski odred“. Čas je održao Srđan Pejović i predmetni nastavnik Zdravko Pejović.

U utorak, 19. 04. u Baru je, uz prisustvo zainteresovanih, predstavljena izložba i održana promocija izdanja Državnog arhiva pod zajedničkim nazivom „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910.“ U velelepnom i raskošnom zdanju Dvorca kralja Nikole i u prikladnoj atmosferi načelnica Jasmina Rastoder je najavila učesnike skupa. O Zborniku dokumenata (priređivači: Velimir Vujačić, Luka Milunović, Srđan Pejović i Stevan Radunović) govorio je dr Đorđije Borožan i Luka Milunović. O „Monografiji“ je govorio autor Velimir Vujačić, a o izdanjima Državnog arhiva Srđan Pejović.

Istog dana, u Podgorici - Vila Gorica, u prisustvu velikog broja medija, na svečan način je obavljeno potpisivanje Sporazuma o saradnji između Državnog arhiva Crne Gore i Državne agencije arhiva Rusije.

U srijedu, 20. 04. na Cetinju je, u prostoru Centralne narodne biblioteke „Đurđe Crnojević“, održana promocija „Bibliografije knjiga i članaka - nastalih na osnovu arhivske građe Državnog arhiva“. O knjizi su govorili Predrag Vukić i Stevan Radunović

U četvrtak 21. 04. u Podgorici otvorena je izložba „Novac u Crnoj Gori“. O izložbi je govorio direktor Državnog arhiva Stevan Radunović i izvršni direktor Centralne banke Crne Gore Radojica Luburić, koji je i otvorio izložbu u JU „Muzeji i Galerije“ - Kuslevova kuća

Istog dana je u Ulcinju, u prepunoj sali Galerije Centra za kulturu, otvorena foto-dokumentarna izložba „Stari zanati u Ulcinju kroz arhivska dokumenta“. Načelnica Ljiljana Bulatović i direktor Državnog arhiva Stevan Radunović govorili su o izložbi, a predsjednik Opštine Ulcinj Gzim Hajdinaga se na albanskom i crnogorskom jeziku prigodnim riječima obratio prisutnima i otvorio izložbu. Izložbi su prisustvovali pomoćnice direktora Državnog arhiva Mirjana Kapisoda i Jadranka Selhanović, brojni predstavnici lokalne samouprave, sredstava javnog informisanja i

predstavnici lokalnih institucija iz Ulcinja. Izložba je narednih dana bila veoma posjećena od strane građana i učenika osnovnih i srednjih škola, koji nastavu prate na crnogorskom i albanskom jeziku.

Takođe je u Budvi, u prelijepom ambijentu i prostoru JU „Muzeji i galerija“ prezentirana izložba pod nazivom „Anastas Bocarić u dokumentima Arhiva Budve“. O izložbi su govorili autorka Julija Bajković, pomoćnica direktora Mirjana Kapisoda i Srđan Pejović, koji je i otvorio izložbu. Mirjana Kapisoda je na TV Budva, u jutarnjem programu, govorila o izuzetnom stvaralačkom opusu Anastasa Bocarića i značaju arhivske građe koja se čuva u tom Odsjeku.

Jedinstvena je ocjena da je manifestacija, i ove godine, po organizacionim i sadržajnim aktivnosti postigla pun uspjeh u Crnoj Gori. Svakako, treba naglasiti da je takav uspjeh postignut zahvaljujući zajedničkom pregalaštvu arhivskih radnika, koji je prepoznatljiv i svojstven ovoj specifičnoj vrsti djelatnosti.

Документи и сјећања

Srđan PEJOVIĆ

NEKOLIKO DOKUMENATA O POSJETI VIKARNOG EPISKOPA BUDIMLJANSKOG DR ANDREJA FRUŠIĆA CRNOJ GORI

U fondu „Vjerska komisija“, koja je djelovala pri Izvršnom vijeću NRCG, postoji nekoliko dokumenata o zvaničnoj posjeti vikarnog episkopa Budimljanskog dr Andreja Frušića Crnoj Gori – novembra 1959. godine. Dokumenta su zabilješke o zvaničnim razgovorima sa najvišim rukovodstvom Narodne Republike Crne Gore. Interesantna su jer upućuju na suštinski sadržaj odnosa države i crkve (pravoslavne) u Crnoj Gori, odnosno ilustruju položaj crkve i sveštenstva i svjedočanstvo su zvaničnih stavova o trenutnom stanju i otvorenim pitanjima.

Vrijedi istaći da je ovo period kada se pokušavaju naći rješenja i normalizovati odnosi između države i crkve. Usljed slučaja Arsenija Bradvarevića, koji se u ovom periodu nalazio u konfinaciji u manastiru Sv. Vavedenja na Dedinju, dužnost arhijerejskog zamjenika obavljao je proto Simo Martinović (1957-1961).

Proto Simo Martinović je tokom 1959. godine podnio ostavku na dužnost arhijerejskog zamjenika, ali mu ona nije usvojena. Vjerovatno je to potaklo crkvene velikodostojnike da pronađu odgovarajuća rješenja. Tako je profesor Bogoslovskog fakulteta u Beogradu dr Andrej Frušić imenovan za vikarnog episkopa Budimljanskog. Patrijarh German ga je uputio u Crnu Goru da u njegovo ime vrši episkopsku dužnost.

Sadržaj razgovora koji su prilikom njegove posjete vođeni ilustruju dva dokumenta:

- zabilješka o razgovorima sa episkopom Dr. Andrejem Frušićem i arhijerejskim zamjenikom protom Simom Martinovićem (vođeni sa Predsjednikom Narodne skupštine NRCG – Blažom Jovanovićem)¹

- prijem u komisiji za Vjerska pitanja²

Navedena dokumenta donosimo u cjelosti. O ovoj posjeti postoji još jedan dokument koji se nalazi u istom fondu, a svjedoči o temi koja je spomenuta u razgovoru kod Predsjednika Narodne skupštine NRCG Blaža Jovanovića, a koja nije pomenuta u Zabilješci.

Dokument je nastao prilikom posjete patrijarha Germana Saveznoj komisiji za Vjerska pitanja. Zapisnik o ovoj posjeti je Savezna komisija dostavila Vjerskoj komisiji NRCG. Dokument je značajan jer u njemu, pored ostalog, patrijarh German govori i o posjeti dr Andreja Frušića Crnoj Gori i prenosi njegove riječi o sadržaju zvaničnih razgovora. Njegova interpretacija sadržaja razgovora suštinski se podudara sa verzijom koja se nalazi u Zabilješci Vjerske komisije NRCG. Ipak postoji jedna bitna razlika. Naime, u dokumentu Savezne vjerske komisije prilično detaljno interpretirana je jedna tema o kojoj je bilo riječi na sastanku sa Blažom Jovanovićem, o čemu je, pored ostalog, Andrej Frušić informisao patrijarha Germana, a ovaj prenio u razgovoru u Saveznoj vjerskoj komisiji. Kako je ova tema interesantna, a sa druge strane, očito je prećutana u službenoj zabilješci Vjerske komisije NRCG, navodimo i dio dokumenta Savezne vjerske komisije koji se tiče ove teme.

---

¹ DACG – Vjerska komisija: f.10; br. 214(3).

² DACG – Vjerska komisija: f.10; br. 214.

Napomena: obje zabilješke sačinili su članovi vjerske komisije – prvu Đorđe Kalezić, a drugu Simo Radunović.

br. 214 (3)-1959³

ZABILJEŠKA

o razgovorima sa episkopom Dr. Andrejem Frušićem
i arhijerejskim zamjenikom protom Simom Martinovićem

13 novembra 1959 godine u 11,30 časova pretsjednik Narodne skupštine Narodne Republike Crne Gore drug Blažo Jovanović primio je episkopa Andreja i prota Martinovića. Prijemu su prisustvovali pretsjednik Komisije za vjerska pitanja Milan Vukasović i potpredsjednik Đordije Kalezić.

Prijem je trajao 45 minuta.

U razgovoru koji je vođen u srdačnoj atmosferi dotaknuta su sledeća pitanja: Episkop je sa zadovoljstvom istakao da je odnos narodnih vlasti prema sveštenstvu dobar i da je naročito zadovoljan što država materijalno pomaže sveštenstvo, koje bez ove pomoći ne bi moglo egzistirati. Istakao je da mu je osobita čast što je primljen kod Pretsjednika Skupštine. Takođe je istakao brigu države o pravoslavnoj crkvi i kaže da nema problema koji bi bili važni za diskusiju. Jedino pitanje je povratak mitropolita Arsenija i naše gledanje na njegov povratak. Rekao je da su starije vladike zato da se episkopi ne penzionišu niti miču sa svojih položaja dok su živi i da će teško biti u Saboru ovo pitanje skinuti s dnevnog reda. Crkveni je ustav takav da vladike ostaju na svom položaju sve do smrti ili dok se crkvi zamjere. On zna mišljenje vladika i oni su sem mlađih svi reacionirani i što obećaju ne ispune, te se na njihovu riječ ne treba oslanjati. Patrijarh je usamljen i nemoćan.

Na ovo mu je Pretsjednik rekao da Crna Gora neće dozvoliti povratak Arseniju, pa oni u Saboru neka nađu soluciju kako znaju, jer se Arsenije svojim radom zamjerio i narodu i sveštenstvu. Na ovo episkop Andrej pita da li bi mogao Arsenije da upravlja iz Beograda, tako da njegovo prisustvo ovdje ne bode oči. Na ovo mu je odgovoreno da je jednako ili on sjedio u Beogradu ili Cetinju kao mitropolit crnogorski, što mi ne želimo.

---

³ DACG – Vjerska komisija: f.10.

Andrej kaže da je razgovarao s Arsenijem i da se on promijenio, te da sada misli drukčije i da bi on sada bio možda mnogo bolji. Na ovo mu je rečeno da smo ga isprobali i da u njega nemamo povjerenja tj. u njegova obećanja i izjave, pošto imamo gorko iskustvo u njegove izjave. Na ovo Andrej kaže da se Čule vratio i da će se možda vratiti i Arsenije. Na to mu je rečeno da su drukčiji odnosi sa katoličkom crkvom a drukčiji sa pravoslavnom. Da su Crnogorci naučili na vladike rodoljube i borce za narodna prava, a ne na izdajnike.

Pretsjednik Skupštine je zamolio episkopa Andreja da o našem stavu i mišljenju upozna nadležne organe. Andrej reče da će ići u decembru za Beograd, na referisanje Patrijarhu i da će mu reći sve ovo.

Razgovarao je o sveštenstvu i specifičnim prilikama u Crnoj Gori, te da ovo treba imati u vidu prilikom donošenja odluka o ovoj eparhiji.

Stiče se utisak da je episkop Andrej iskreno razgovarao i da je za saradnju crkve i države.

Dordije Kalezić

214(3)⁴

PRIJEM U KOMISIJI ZA VJERSKA PITANJA⁵

Prije prijema kod druga Jovanovića pretsjednik Komisije za vjerska pitanja drug Milan Vukasović primio je episkopa Andreja i prota Sima Martinovića. Prijem je uslijedio na zahtjev episkopa Andreja koji je sekretaru Komisije, koji ga je prije nekoliko dana posjetio u Cetinju, izrazio želju da bude primljen kod pretsjednika Komisije. Istodobno je bio izrazio želju da posjeti i pretsjednika Narodne skupštine druga Jovanovića.

Prijemu su prisustvovali potpretsjednik Komisije Kalezić i sekretar Komisije Radunović.

U razgovoru episkop Andrej govori o tome kako je imenovan za episkopa i kako ga je Patrijarh uputio u Crnu Goru, da u njegovo ime vrši

⁴ DACG – Vjerska komisija: f. 10.

⁵ NRCG – op. prired.

episkopsku dužnost, sa određenim ovlašćenjima. Da je sa članovima Sinoda posjetio mitropolita Arsenija, kako ovaj ne bi shvatio da mu preotima mjesto. Da je Arsenije bio iznenađen tim imenovanjem, ali ipak da mu je dao savjete kako da postupa u Crnoj Gori: „Čuvaj se desnice, jer ćeš u njoj naći ljevicu i čuvaj se ljevice, jer ćeš u njoj naći desnicu. No, ako ja umrem do januara srećna ti mitropolija“. Ističe da u Beogradu smatraju stanje crkve u Crnoj Gori teškim, a da se on uvjerio da nije tako. Sveštenici se hvale na odnos vlasti prema njima.

Govori o stanju crkve i sveštenika u eparhiji i smatra da je do teškoća u crkvi došlo zbog podvojenosti u toku rata i zbog onakvog rada mitropolita Joanikija. Sveštenici su siromašni i glavni su im prihodi novčana pomoć koju primaju od države, na što on zahvaljuje vlastima. Teškoća je za sveštenike što nema crkvenih opština i što nije tako organizovano da crkvene opštine plaćaju sveštenike, jer da država ne može stalno davati pomoć sveštenicima. Ovo svoje mišljenje potkrepljuje organizacijom i radom crkvenih opština u Vojvodini.

Iznosi problem nemanja sveštenika po pojedinim opštinama i govori o zahtjevu nekih svršenih bogoslova da se rukopolože za sveštenike, ali da on to nije htio učiniti znajući da neće moći imati sredstava za izdržavanje porodice, te pita da li bi bilo moguće da se i novorukopoloženim sveštenicima dodijeli novčana pomoć.

Dalje govori da su opštinske komisije za nacionalizaciju nacionalizovale zgradu crkvenog suda u Cetinju i biv. episkopski dvor u Nikšiću, pa moli da se izuzmu od nacionalizacije i to zgrada crkvenog suda u Cetinju za smještaj eparhiskih kancelarija, kako bi se iste iselile iz manastira i tamo smjestio crkveni muzej i freske, a zgrada u Nikšiću da bude parohijski dom za tamošnje parohije.

O rušenju crkvice Aleksandra Nevskog u Sv. Stefanu kaže da je on bio tamo i vidio da je to vrlo mala kapela i da tamo ima dosta takvih, pa da je o tome obavijestio privatnim pismom Patrijarha a ne i Sinod, kako je to od njega tražio iguman Kažanegra i drugi, i tek da je kasnije obavijestio Patrijarha i zvanično, ali ne i Sinod, jer bi Sinod to shvatio kao atak na crkvu.

Za mitropolita Arsenija kaže da će po isteku kazne uzeti upravu

eparhijom i da ga u tome pomažu mnogi episkopi. Po Ustavu ga ne mogu ni penzionisati niti smijeniti bez njegove volje. Da Arsenije misli da dođe u Crnu Goru ako mu se to dozvoli, a ako ne onda će upravljati iz Beograda, preko zamjenika. Arsenije se nada da će ga u maju izabrati za člana Sinoda i tako upravljati iz Beograda.

Mnogo je govorio o nestalnosti episkopa, o tome kako se mlađi ne smiju čuti živi i kako ih stariji ništa ne pitaju.

Interesuje ga stav Komisije prema mitropolitu Arseniju.

Drug Vukasović mu je rekao da žali što nijesmo bili blagovremeno obaviješteni o njegovom izboru i dolasku u Crnu Goru, jer nas mora interesovati ko dolazi kod nas, sa kim ćemo sarađivati i zatim da žali što i ranije nije došlo do ovog sastanka. No, kad je dobre volje nije nikad kasno. Da su odnosi sa pravoslavnom crkvom dobri, a naročito od kako je arhijerejski zamjenik proto Martinović. Da bi ti odnosi mogli biti i bolji obzirom na stav i držanje nekih sveštenika. Ima slučajeva da neki sveštenici netačno i tendenciozno obavještavaju episkope o stanju u Crnoj Gori. Iznosi slučaj nekolicine sveštenika iz Boke koji su držali molepstviye za četničku emigraciju. Da je naša želja za saradnju i dobre odnose sa pravoslavnom crkvom i da Komisija cijeni patriotsko držanje većine sveštenika i da će Komisija tretirati i novorukopoložene sveštenike kao i ove i dodjeljivati im pomoć.

Da su mnoge crkve i skoro svi manastiri stavljeni pod zaštitu države i da su ti zaštićeni objekti oslobođeni od plaćanja poreza. Da narodne vlasti ne prave pritisak na vjernike, već da poštuju ustavna načela o slobodi savjesti i vjeroispovijesti. Da će Komisija preduzeti mjere da im se ostave zgrade u Cetinju i Nikšiću i druge koje treba da služe za potrebe crkve, a u skladu sa postojećim propisima.

Za rušenje kapele Aleksandra Nevskog u Sv. Stefanu kaže da je Komisija bila preduzela mjere da se ista ne ruši, ali da su neki urbanisti stali na stanovište da je, iz urbanističkih razloga, treba srušiti. Da su freske⁶ iz nje sačuvane i da će biti smještene u neku od one tri ostale crkve.

---

⁶ Ovdje se radi o pogrešnoj interpretaciji, jer se radi o ikonostasu koji je prenijet u crkvu sv. Stefana (opaska S.P)

Govorio je o potrebi makar simboličnog oporezivanja pravoslavnih sveštenika na prihode od činodejstva, pošto ovo treba učiniti sveštenicima drugih vjeroispovijesti koji su sa većim prihodima. Pomenuo je odlikovanje nekih nezaslužених sveštenika od strane mitropolita Arsenija i naglasio potrebu odlikovanja i unapređenja zaslužnih sveštenika koje treba da učine crkvene vlasti, na što episkop Andrej reče da nema ovlašćenje za odlikovanja i unapređenja.

O mitropolitu Arseniju reče da se zamjerio i narodu i sveštenicima i narodnim vlastima, te da ne želimo da više preuzima dužnost kod nas, pa zato moli Andreja da bude tumač pravog crkvenog stanja u Crnoj Gori i našeg stava prema Arseniju, jer bi njegov povratak i preuzimanje dužnosti otežalo stanje crkve i pogoršalo odnose između crkve i države.

Zatim drug Vukasović pita episkopa Andreja šta misli o udruženju, na što Andrej kaže da je i on član Udruženja. Drug Vukasović kaže da kruži fama da je Udruženje prokomunističko, a da to nije tačno, jer niko ne traži od sveštenika ništa drugo no da budu lojalni građani i patriote, niti pak od Udruženja no da bude staleško i humanitarno.

Nakon ovoga upoznao je Andreja da je pretsjednik Narodne skupštine voljan da ga primi, te su u 11,30 časova pošli kod druga Jovanovića.

Razgovor je trajao 1,30 časova.

Simo Radunović

214(3)⁷

Pov. br. 335/1

ZABELEŠKA

o razgovoru sekretara Savezne komisije za verska pitanja Miloja Dilparića sa patrijarhom Germanom, održanom 8. XII. 1959 godine u Patrijaršiji od 11,45 do 13 časova.

Kao jedno od važnih pitanja je po Patrijarhovoј oceni pitanje Arsenija Bradvarevića, kome kazna ističe u januaru iduće godine, a koji neće da ide

⁷ DACG – Vjerska komisija: f. 10.

u penziju, te se u vezi s njim i oko njega javljaju izvesni ozbiljni problemi i pojave. Naprimjer, Patrijarh je uputio u svoje ime u Crnu Goru vikarnog episkopa Andreja Frušića. Frušić je bio izvesno vreme u Crnoj Gori, a Patrijarh je nekim svojim kanalom čuo da je Andrej govorio da će da dođe iz Crne Gore kad Arseniju istekne kazna.

Pre nekoliko dana Frušić je stvarno došao u Beograd. Patrijarh ga je primio i pitao ga: zašto je došao. Odgovorio je da je došao u Beograd iz zdravstvenih razloga. Na to mu je Patrijarh skrenuo pažnju na glasove da se pripremao da dođe u Beograd, a Frušić je na to Patrijarhu u strogoj diskreciji (našta Patrijarh i meni skreće pažnju) rekao: „Tamo čekaju Arsenija. Vlasti ne, ali sveštenstvo i narod da, čekaju ga.“

Patrijarha to prilično zabrinjava, a zabrinjavaju ga još neke pojave u Crnoj Gori. Na primer: kad je drug Blažo Jovanović primio vladiku Frušića, u prisustvu predsednika Komisije Vukasovića i još nekih drugih, vođen je razgovor o raznim pitanjima. Predsednik Komisije Vukasović je rekao da bi episkopi trebali da vode računa i o Crnoj Gori kao republici, jer u protivnom sazvaće i oni crkveno-narodni sabor, kao Makedonci, pa će crkveno pitanje da reše kako njima odgovara.

Tako je navodno drug Vukasović rekao, a drug Blažo je na to odmah i odlučno reagovao i rekao: da to uopšte ne dolazi u obzir i da to neće biti, jer za to nema potrebe.

Patrijarh, a i svi kojima je Frušić ovo rekao, oduševljeni su sa drugom Blažom Jovanovićem, a German kaže odprilike, ovako: da je on i ranije u drugu Blaži gledao jednog zaista velikog državnika i mudrog narodnog vodju, ali ga je ovo, i njega i sve episkopa, utvrdilo da je zaista veliki i čovek, i državnik i političar.

Na ove reči Vukasovića Frušić navodno nije mogao ni da reagira, jer umalo nije dobio nervni napad.

Da ovde nešto ima Patrijarh zaključuje još iz jedne stvari, a naime: nekom prilikom mu je episkop dalmatinski Stefan rekao da je iz nekih izvora čuo kako bi mogao da se u Crnoj Gori sazove crkveno-narodni sabor kao i u Makedoniji.

Patrijarha ovo sve mnogo brine, pa kaže: da bi to bio stvarno i opšti i njegov lični neuspeh, tragedija, zlo... ..

Прикази

*Predrag Vukić: Bibliografija knjiga i članaka nastalih na osnovu
arhivske građe DACG, Knjiga I, Cetinje 2010, 222 str.*

Podemo li od definicije da je savremeni arhiv ustanova u kojoj se čuva, obrađuje i daje na korišćenje arhivska građa, onda možemo nedvojbeno konstatovati da je Državni arhiv Crne Gore u potpunosti opravdao svoje postojanje, te da veoma uspješno obavlja sva tri osnovna zadatka zbog kojih je osnovan. Ovo tim prije što arhivska građa ima svojstva spomenika kulture. Uostalom, pojam *a r h i v* može se okarakterisati i kao cjelokupnost pisanih spomenika (pisama, rukopisa, snimaka itd.) koji se odnose na djelatnost neke ustanove ili lica. Arhivski fondovi predstavljaju ne samo kulturno, već i nacionalno blago iz kojega se crpe podaci o istoriji, kulturi i postojanju jednog naroda kroz vremensko trajanje. Državni arhiv Crne Gore je godinama i decenijama bio baza iz koje su naučni i stručni svaraoci profilisali svoje radove koristeći arhivska dokumenta iz kojih se čita istorijska, kulturna i jezička prošlost Crne Gore i crnogorskog naroda.

Sa zadovoljstvom mogu konstatovati da DACG uspješno obavlja i izdavačku djelatnost objavljujući radove iz svoje djelatnosti, ali i stručne i naučne monografije, čime prezentira javnosti arhivsko blago Crne Gore.

Imajući u vidu da DACG ima razgranatu mrežu arhiva, odnosno arhivskih odjeljenja i specijalnih arhiva na teritoriji cijele države Crne Gore, onda se sa zadovoljstvom može konstatovati da su na osnovu arhivske građe crnogorskih arhiva nastale brojne publikacije – monografije, članci, studije, prilozi itd. Tu svakako, počasno mjesto pripada Istorijskom arhivu u Kotoru,

koji je devedesetih godina XX vijeka reformisanjem arhivske službe u Crnoj Gori ušao u sastav DACG kao njegovo odjeljenje od prvorazrednog značaja i tradicije.

Na osnovu arhivalija sačuvanih u crkvenim arhivima, specarhivima, gradskim arhivima i dr. nastala je impozantna brojka publikovanih radova. Teško je nabrojati sva poznata i nepoznata imena koja su koristila arhivsku građu sačuvanu i pohranjenu u Državnom arhivu Crne Gore. Zbog toga treba pozdraviti svaki pokušaj da se sastavi i objavi bibliografija radova nastalih na osnovu građe DACG.

Upravo, pred nama je jedna takva publikacija naslovljena kao „*Bibliografija knjiga i članaka nastalih na osnovu arhivske građe Državnog arhiva Crne Gore – Cetinje*“, autora Predraga Vukića, koja je označena sa „*Knjiga I*“ što nagovještava nove knjige Državnog arhiva Crne Gore ovoga žanra na zadovoljstvo svih stvaralaca.

Od kolike su koristi ovakve publikacije najbolje se vidi iz definisanja pojma *b i b l i o g r a f i j a*. Naime, to je naučno-stručna grana znanja o metodama i oblicima sastavljanja ukazatelja, spiskova i pregleda štampanih djela prema podacima grana znanja, prema datoj temi itd., a takođe opis i ocjena tih djela. Bibliografija istovremeno daje pregled knjiga, članaka i časopisa s ukazateljima na osnovne podatke (mjesto i godina izlaska, izdavač i dr.), te ukazateljem korišćene literature. I na kraju, dio o periodičnim publikacijama, koje su posvećene kratkom objašnjenju novoobjavljenih knjiga.

„*Bibliografija knjiga i članaka*“, koju predstavljamo je ispunila sve ove odrednice i predstavlja poduhvat za poštovanje kako za autora tako i za izdavača jer su u njoj stručno obrađeni i predstavljeni svi radovi nastali na osnovu građe Državnog arhiva Crne Gore. Ode je na 222 strane dato 909 publikacija sa svim relevantnim podacima za svaku od njih. Na kraju osnovnih odrednica dati su precizni registri – imenski i registar periodike i zbornika radova, što omogućava čitaocu da se lako i brzo snalazi u pronalaženju željenih podataka.

Prateći rad našeg arhiva preko objavljenih radova na osnovu građe u njemu možemo zapaziti veliki napredak u njegovom radu. Iz ove se knjige

takođe vidi raznovrsnost tema i domena interesovanja, kako u pogledu značaja samih radova, tako i broja korisnika dokumenata iz crnogorskog Arhiva. Ako ostavimo po strani mnogobrojne interesantne i korisne podatke o radu i organizaciji arhiva u Crnoj Gori i arhivske mreže, opise pojedinih fondova i zbirki, možemo istaći sa velikim zadovoljstvom da su nastale značajne monografije i studije na različite teme. Objavljene publikacije koje ozbiljno i studiozno prilaze arhivskom materijalu, koristeći iz njega istorijske podatke, svakako su od značaja i za istoriju samog Arhiva.

Iz popisa objavljenih radova može se zaključiti da su tu nastale studije sa najrazličitijim sadržajem i tematikom. Skrećemo pažnju na one specifične, stručne naslove, tipa opisa rukopisa, namjeni dokumenata, obrade pojedinih zbirki, kao što su one tematske iz domena rada pojedinih crnogorskih službi, ali i značajnih ličnosti. Sami naslovi upućuju čitaoca na radove o korenspodenciji među ličnostima iz crnogorske istorije, političkog i naučnog života, zatim o ženi u građanskom društvu, njenom društvenom položaju, obrazovanju, udjelu u životu zemlje i dr.

Isto tako, zapaža se raznovrsnost korišćenja građe i njena provenijencija. Upravo ova komponenta je bila inspiracija stvaraocima da napišu studije o vezama Crne Gore sa drugim zemljama.

Tematska razmatranja na osnovu arhivske građe daju pozitivne rezultate jer originalna dokumenta svjedoče izvorno, za razliku od emocija koje se oslanjaju na predanja i želje pojedinaca.

Značaj svake, pa i ove bibliografije je veliki. Pravilna bibliografska obavještenja imaju veliko i višestruko značenje u narodnoj kulturi. Stavljamo na prvo mjesto značaj bibliografije za naučni rad. Bez dobre i potpune bibliografije nema sistematskog naučnog rada, kako kolektivnog, tako i ličnog. Veliki dio energije utroši se u traženju podataka o tome što je već urađeno na pojedinoj naučnoj disciplini. Pravilna ekonomičnost naučnog rada uslovljena je dobrom i potpunom bibliografijom.

Bibliografija je važna i za pravilan rad biblioteka, arhiva, čitaonica, itd., kojima je zadatak da šire naučna i literarna znanja. To je istovremeno priručnik, informator i pomoćno sredstvo za širenje knjige, znanja i ideja. Preko dobre i sistematske bibliografije može se saznati što je na kom polju

urađeno i informisati se o tome s kakvim materijalom i s kojom količinom tog materijala može raspolagati naučni i stručni kadar u državi. No, bibliografije imaju, pored reprezentativnog i pregledni karakter izdavačke djelatnosti u zemlji.

Pored opštih, postoje i bibliografije specijalnih bibliografskih publikacija u koju možemo svrstati i ovu koju predstavljamo. Uvidom u knjigu očituje se da je ona nastala kao rezultat dužih napora autora i Državnog arhiva da se pribere materijal sačuvan u Arhivu, bibliotekama i registrima knjiga. Ova knjiga predstavlja dragocjen priručnik za svakog istraživača, bez obzira kojom naučnom djelatnošću se on bavio. S druge strane, pozdravljamo napor Arhiva da publikuje ovu Bibliografiju i njome započne novu seriju objavljivanja stručnih knjiga. Time on ispunjava jedan od primarnih zadataka da afirmiše crnogorsku državu i narod. Vjerujemo da će ova publikacija dati podsticaj i drugim istraživačima u Državnom arhivu Crne Gore da nastave sa sličnim radovima i iz drugih arhivskih centara u Crnoj Gori.

I na kraju da konstatujemo da je knjiga solidno opremljena. Svima koji su zaslužili da se ova Bibliografija pojavi čestitamo na korisnoj knjizi, i srdačno je preporučujemo svim stvaraocima i korisnicima arhivske dokumentarne građe u Državnom arhivu Crne Gore.

Prof. dr Božidar Šekularac

Prof. dr Božidar Šekularac: Crna gora u doba Balšića,
Obod, Cetinje, 2011.

Monografska publikacija akademika Božidara Šekularca *Crna Gora u doba Balšića*, u izdanju Štamparije Obod A.D. Cetinje, izašla je ovih dana iz štampe. Ovo je prvi put u Crnoj Gori da je napisana cjelovita monografija o ovoj crnogorskoj (zetskoj) dinastiji, koja je obnovila zetsku (crnogorsku) državu sredinom XIV vijeka i koja je dala veliki doprinos njenim istorijskim temeljima, trajanju, kulturi, crkvi i narodu. Poslije studije o Vojislavljevićima, ovo je autorova druga knjiga koja obrađuje srednjovjekovne crnogorske dinastije. Kao recenzenti knjige pojavljuju se eminentna imena iz oblasti mediavistike i istorije umjetnosti: prof. dr Petar Rokai, prof. dr Rajko Vujičić i mr Vesna Vičević. Ovom monografijom autor je osvijetlio osnovne činioce pod čijim uticajem je nastajala istorija Crne Gore u doba Balšića.

Crna Gora u doba Balšića je priča o izuzetnoj složenosti istorije Balkanskog poluostrva. Istorija Zete predstavlja nastavak istorije dukljanske države, koja je krajem XII vijeka, Nemanjinim osvajanjem, potpala pod vlast Raške. Ulazeći u sastav Raške (srpske) države, u obliku koji su nametnuli Nemanjići, uvijek je čuvala dio političke samostalnosti. Potčinjavajući mu se s vremena na vrijeme, ukazivala je sa svoje strane uticaj na srpsko carstvo, čime je potvrdila svoju individualnost i u doba najveće moći carstva. Zeta je u nemanjićkoj državi uživala posebne privilegije, slične onima Velsa u Engleskoj.

Monografija *Crna Gora u doba Balšića* djeluje integrisano. Veze među pojedinim cjelinama su čvrste, kako bi se formirala jasnija slika o

najznačajnijim istorijskim procesima u doba Balšića. Značajno je istaći da je monografija konceptijski, sadržajno i terminološki u dobroj mjeri optimalizovana. Za razliku od mnogih monografija ova je relaksirana suviše faktografije i nepotrebnih fraza, te detaljnije i suvoparne deskripcije.

Neophodno je osvrnuti se na stilske i jezičke osobenosti teksta monografije: Njihovu prijemčljivost obezbijeduje im odnjegovana rečenična forma, ujednačena i usklađena ritmičnost leksičkih konotacija koje su, neosporno, zahvaćene iz jezičkih kodova.

Autor je dao kvalitetnu sadržajnu strukturu sa naslovima i podnaslovima. Navedeni su izvori sa namjerom da se čitaoci upute na literaturu, ali i da se ključni stavovi potkrijepe vjerodostojnim činjenicama. To je, upravo, autoru omogućilo da istovremeno konstatuje, saopštava i upućuje na povezanost, uslovljenost, svega materijalnog i etabliranog u prostoru. Monografija je obima 318 strana, tehnički dobro opremljena i bogato ilustrovana sa 27 slika, 4 skice, 50 grafikona, 3 tabele i 7 karata. Izvori i literatura sačinjavaju 165 jedinica, među kojima su i do sad neobjavljivani dokumenti iz Arhiva Albanije u Tirani.

Knjiga se sastoji od uvodnog dijela, jedanaest poglavlja, priloga i izvora i literature. U uvodnom dijelu autor predstavlja opštu geopolitičku situaciju u Zeti toga vremena, dajući nam podatke o njenim granicama, imenu, položaju i osobenostima u državi Nemanjića, istovremeno praveći paralelu sa vladavinom Balšića.

Poglavlja se sastoje od sledećih naslova: *Ime i porijeklo Balšića, Vladavina Balšića, Balšići i Venecija, Balšići i Kotor, Crkvene prilike u Zeti u doba Balšića, Društveno-ekonomski i privredni odnosi u Zeti Balšića, Društveno-pravni odnosi u Zeti Balšića, Simboli Balšića-grb, zastava, pečat, Dinastička porodica Balšić, Kulturne prilike u Zeti Balšića i Zetski arhiv.*

Govoreći o imenu i porijeklu Balšića, autor ukazuje da je to pitanje kod istoričara izazivalo veliko interesovanje, brojne dileme i u vezi sa tim pretpostavke, ponekad improvizacije. Navodeći činjenice autor zaključuje da je ime Balša autohtono na crnogorskom prostoru, da je njegova romanska osnova imala analogije i u drugim, posebno zapadnim zemljama, zbog čega je i porijeklo dinastije Balšić dovođeno u vezu sa francuskim

porijeklom. U sledećem poglavlju autor hronološki prikazuje vladavinu Balšića, od njihovog rodonačelnika Balše I, do zadnjeg vladara dinastije Balše III, dajući njihovu titulaciju i političke prilike. Posebno poglavlje posvećeno je odnosu između Balšića i Venecije, koji se manifestovao kroz (ne)prijateljstva tokom cijelog perioda njihove vladavine. Venecija kao velika pomorska i trgovačka sila uzela je u svoju sferu interesovanja i zetsku teritoriju Balšića, a u njenim i dubrovačkim arhivima sačuvano je najviše građe, kojom se u velikoj mjeri osvjetljava ukupna djelatnost i vladavina ove crnogorske (zetske) dinastije. Balšići su tokom cijelog vremena svoje vladavine težili da u svom posjedu imaju veliki i bogat pomorski i trgovački grad Kotor (koji je teritorijalno i pripadao Zeti), sukobljavajući se pri tom sa Venecijom, oblasnim gospodarima u zaleđu i bosanskim vladarima.

Autor ističe da je tradicija katoličanstva na teritoriji Crne Gore i pored širenja pravoslavlja u doba Nemanjića, nastavljena u punom smislu i u doba Balšića, tradicija koja, uostalom, proističe i iz njihovog porijekla. Balšići su iskoristili raspad srpskog carstva, ne samo za obnovu zetske (dukljanske) države, nego i da omoguće obnovu katoličke crkve u svojoj državi i da uz pomoć pape uspostave, bar donekle, moć Barske nadbiskupije i Kotorske biskupije, koje su djelovale na tlu njihove države. U poglavlju Društveno-ekonomski i privredni odnosi u Zeti Balšića, autor ukazuje na činjenicu da su gradovi sa svojim posjedima u okolini bili nosioci društveno-ekonomskog razvoja i da su snažno uticali na privredni razvoj stanovništva. Posebno ističe Skadarsku oblast kao ekonomsko i privredno najrazvijeniji dio države Balšića. Istaknute su trgovačke veze sa Dubrovčanima, a posebno su obrađeni Balšića novci u Zeti. Kao posebno poglavlje stavljeni su Društveno-pravni odnosi u Zeti Balšića, u kojem je istaknut karakter vlasti Balšića, njihove kancelarije, društveni slojevi i državne funkcije, kao i prijestonice Balšića. U poglavlju Simboli Balšića obrađeni su: grb, zastava i pečati Balšića. Iz doba Balšića sačuvana je samo jedna zastava države Zete, što je logičan nastavak tradicije i posjedovanja drugih simbola državnosti i vladavine. Pod uticajem Zapada, u grbu Balšića, našla se vučja glava sa razjapljenim čeljustima. Ovaj lik iz grba Balšići su upotrebljavali kao svoj znak na pečatima i novcu. Vladari kuće Balšića imali su i svoje pečate što

je jedan od pokazatelja vladarske nezavisnosti (do sada je poznato desetak sačuvanih raznovrsnih pečata Balšića).

U poglavlju dinastička porodica Balšića pojedinačno su predstavljeni vladari ove dinastije: Balša I, Stracimir Balšić, Đurađ I Balšić, Balša II, Đurađ II Stracimirović Balšić, Balša III Balšić, Konstantin Balšić-Đurđević, Stefan Balšić Maramonte, Jelena Balšić, Jevdokija Balšić i Ruđina Balšić. Ističući karakteristike vladavine, autor kazuje i istoriju njihovog vremena, potkrijepljujući podatke izvornim činjenicama. Na kraju je dato rodoslovno stablo Balšića.

Balšići su iza sebe ostavili veliku kulturnu zaostavštinu, naročito u vidu zadužbina koje su podizali kao vladari. U manastirima Balšića osnovani su mnogi skriptoriji u kojima su prepisivane i ukrašavane knjige. Tom vidnom doprinosu u oblasti arhitekture, slikarstva i književnosti autor je posvetio cijelo poglavlje. Manastiri Starčeva gorica, Beška, Moračnik, Praskvica, Vranjinsko-Zetsko četvorojevanđelje, Cetinjski psaltir, Gorički zbornik, samo su neki od pomenutih kulturnih tekovina koje je autor opisao u ovom poglavlju. U zadnjem XI poglavlju autor, u okviru Zetskog arhiva, daje 41 dokument, dok su u prilogu dati 6 faksimila povelja Balšića.

Ovim djelom autor je uradio impozantan posao koji ima višestruku dimenziju i specifičnu naučnu i nacionalnu težinu. Objavljujući knjigu „Crna Gora u doba Balšića“, akademik Božidar Šekularac je dao veliki doprinos istorijskoj nauci i mediavistici u Crnoj Gori.

Vasilj Jovović

„Državni arhiv Crne Gore 1951 - 2011“

Izložba dokumenata

Državni arhiv je ove godine proslavio 60 godina svoga postojanja. Tim povodom je na Cetinju, u prostorijama Biljarde, predstavljena izložba dokumenata pod nazivom „Državni arhiv Crne Gore 1951-2011“, kao centralni događaj ovogodišnje manifestacije „**Nedjelja arhiva**“. Izložbu je 18. aprila svečano otvorio ministar kulture Branislav Mićunović.

Cilj ove izložbe je bio da upozna širu javnost sa radom najznačajnije arhivske ustanove u Crnoj Gori od njenog osnivanja do današnjih dana. Ambicija autorâ da prikažu i ilustruju rad i razvoj ove arhivske ustanove posredstvom raznorodne dokumentacije, našla je izraz u interesantnim grafičkim rješenjima predstavljenim na 30 panoa. Originalan način prezentacije dokumenata zaokupio je pažnju posjetilaca i doprinio opštem utisku o samoj izložbi. Katalog koji prati izložbu je takođe interesantan i donosi podatke o razvoju arhivske službe u Crnoj Gori, kao i istorijat razvoja Državnog arhiva.

Izložba sadrži bogatu dokumentarnu osnovu koja je na odgovarajući način predstavljena, tako da čini jednu zaokruženu cjelinu. Prikazane su mnogobrojne publikacije i izdanja Državnog arhiva, a neke od njih su: „Crnogorske isprave XVI-XIX vijeka“, „Državni savjet“, „Obnova Crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910 - 2010“, „Crnogorska vojna muzika“, „Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori“, „Popis stanovništva Crne Gore 1879“. Na isti način smo se podsjetili svih izložbi u organizaciji Državnog arhiva Crne Gore. Prezentovani su katalozi kao što je

„Cetinje Grad Heroj“, „Crna Gora i Bugarska na karti Evrope“, „Crna Gora u arhivskim dokumentima Albanije“, „Budva na starim razglednicama“, „Cetinje pogledajmo okolo...“ „Nedjelja arhiva“, itd. To je bila, ujedno, i prilika za podsjećanje na kolege-arhiviste, koji su svojim radom doprinijeli razvoju ove nacionalne institucije. Njihova imena zabilježena su na panoima, uz podatke o godinama koje su proveli radeći u Arhivu, kao i imena današnjih arhivista i službenika u ovoj instituciji. Odgovarajuće mjesto na izložbi zauzimaju fotografije sa raznih savjetovanja i seminara, pa se tako stvara cjelokupna slika, u kojoj je centralna figura arhivista – čovjek. Zaista se može reći „da je ova izložba svojevrsan omaž onom malobrojnem ali vrijednom arhivističkom kadru u Crnoj Gori čije je pregalaštvo temelj današnjeg Državnog arhiva Crne Gore“.

Ovom izložbom se željelo široj javnosti prikazati, približiti i objasniti značaj, uloga i zadatak Državnog arhiva Crne Gore. U tom pravcu ona je pregledan i cjelovit prikaz nastojanja, pregalaštva i dostignuća, kako pojedinačnih tako i kolektivnih.

Iako arhivska struka ne zauzima zavidno mjesto na društvenoj ljestvici i nije na odgovarajući način vrednovana, ipak se ponekad pojave riječi hvale i ocjene našeg rada u javnosti. Poslužićemo se riječima Velimira Vujačića, koje ilustruju predanost, revnost, privrženost i marljivost arhivista: „Stvaralac nikad nije sam. Pisci lijepe književnosti stvaraju imaginarne likove, a istraživači se druže sa mnogim dobrim i vrijednim ljudima koji im nesebično pomažu da dođu do cilja. Ti dobri i vrijedni ljudi upućuju ih na mjesta prekrivena arhivskom prašinom sa mirisom vjekova, pozajmljuju im svoje predmete, dokumenta, fotografije... Da nije tih i takvih, dobrih i vrijednih ljudi, kojima ništa nije teško i koji su srećni kad mogu da pomognu, ne bi bilo ove knjige“.¹ Autori izložbe su: Srđan Pejović i Ana Pejović, saradnici na izložbi su: Milka Mašanović, Vesna Đuričković i Milena Popović.

Ana Pejović

---

¹ (Obnova Crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910 - 2010).

Mr Darko Bakić: „Diplomatski predstavnici Crne Gore u Carigradskom poslanstvu Stanko Radonjić i Gavro Vuković“, KZSNV, Podgorica, 2011.

Zadovoljstvo mi je predstaviti knjigu vrijednog i istrajnog naučnog radnika, mr Darka Bakića. Uvaženi kolega Bakić, osoba svestrane edukacije, ekonomista, istoričar diplomatije, specijalista za računarske tehnologije – u ovome djelu nam predstavlja svoj istoriografski talenat, istraživački trud koji je krunisan jednim zaista ozbiljnim i temeljnim radom.

Knjiga „Diplomatski predstavnici Crne Gore u Carigradskom poslanstvu Stanko Radonjić i Gavro Vuković“ bazira se na integralnom tekstu magistarskog rada odbranjenog 2009. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore. Eminentna komisija, u sastavu akademik Đorđe Borozan, prof. dr Božidar Šekularac i prof. dr Radovan Vukadinović – je sa zaista pozitivnim ocjenama i komentarima propratila odbranu ovoga rada.

Baveći se istraživanjem diplomatskog djelovanja crnogorskih predstavnika u Carigradskom poslanstvu, kolega mr Darko Bakić je tokom istraživanja sakupio značajan fond arhivske građe i literature, koja se odnosi na diplomatsku aktivnost svih akreditovanih diplomatskih predstavnika Crne Gore u tadašnjem Osmanskom carstvu. Septembra 1879. godine otvoreno je prvo diplomatsko predstavništvo Crne Gore u nekoj stranoj državi — Poslanstvo u Carigradu, u kome je tokom njegovog postojanja (1879–1880, 1884–1912) bilo akreditovano ukupno devet diplomatskih predstavnika. U ovoj knjizi, kolega Bakić obradu i sistematizaciju prikupljenih podataka fokusira na prvu dvojicu stalnih zvaničnih predstavnika Crne Gore u

Turskoj — vojvode Stanka Radonjića i Gavra Vukovića. Autor nam daje biografije dvojice značajnih diplomatskih predstavnika Crne Gore, proces njihovog obrazovanja i napredovanja u tadašnjoj nerazvijenoj crnogorskoj administraciji.

Diplomatski predstavnici Crne Gore u crnogorskom poslanstvu u Carigradu, vojvode Stanko Radonjić i Gavro Vuković obavljali su svoje dužnosti u Osmanskom carstvu u teškom vremenu, kada su odnosi između Crne Gore i Turske bili opterećeni brojnim problemima. Time je njihov boravak u Carigradu bio otežan, kao i same mogućnosti za potencijalno diplomatsko manevrisanje.

U toku svoga boravka u otomanskoj prijestonici bili su prvenstveno usredsređeni na rješavanje crnogorsko-turskog graničnog pitanja, proizašlog nakon „Veljeg rata“ i Berlinskog ugovora. Takođe suse bavili i konzularnim poslovima, u skladu sa interesima crnogorskih državljana koji su živjeli u Carigradu i u drugim turskim gradovima.

Berlinski ugovor, kao što je poznato, se sastojao od ukupno 64 člana, od kojih se na Crnu Goru odnosilo njih osam (26-33). Najvažniji je bio 26. član, kojim je definisan međunarodno-pravni položaj Crne Gore i u kojem se decidno i jasno ističe da *“Crnoj Gori priznaju nezavisnost Visoka Porta i sve one visoke ugovorne strane koje to dosad nijesu učinile”*. Tim članom je potvrđena crnogorska nezavisnost i od onih država koje to nijesu ranije učinile, prije svega se to odnosilo na Otomansku imperiju. Crna Gora je na taj način, kao 27. država dobila nezavisnost. Poslije sticanja zvaničnog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu (1878), Crna Gora je dobila pravo da šalje i prima diplomatske predstavnike. Time je stekla međunarodno-pravni osnov za razvijanje sopstvene diplomatske mreže.

Diplomatski predstavnici Crne Gore u Carigradu, u prvim godinama nakon priznavanja njenog državnog suvereniteta Berlinskim ugovorom, bavili su se dosta teškim i delikatnim pitanjima: pitanjem predaje Plava i Gusinja, odnosno zamjene tih teritorija za neka druga mjesta koja bi bila ustupljena Crnoj Gori; zamjenom plavsko-gusinjskog okruga za teritoriju albanskih katoličkih plemena Gruda i Hota; kasnije, u toku britanske inicijative (koja je uspješno okončana predajom Ulcinja Crnoj Gori),

pitanjem razgraničenja između Crne Gore i Turske, kao i pitanjem isušavanja Skadarskog jezera.

Kako je autor istakao, uprkos činjenici da su glavnu riječ o svim važnijim pitanjima međunarodnih, a time i crnogorsko-turskih odnosa, vodile velike sile, pokazalo se da crnogorski predstavnici u Carigradu nijesu bili samo formalni posmatrači, već aktivni učesnici u procesu rješavanja svih pitanja koja su se ticala njihove domovine, te da su se energično trudili da, koliko je to bilo u njihovoj moći, na najbolji način zastupaju interese Crne Gore.

S obzirom na obim i bogatstvo činjenica, do kojih se došlo mukotrpnim, značajnim, temeljnim i ozbiljnim istraživačkim radom, ova knjiga predstavlja i ističe značaj dvojice prvih diplomatskih predstavnika Crne Gore u Carigradu i njihov značaj u crnogorskoj istoriji. Pisana metodološki dosledno, sa analitičkim žarom, ova knjiga predstavlja vrijedan doprinos poznavanju crnogorske diplomatske istorije, te je stoga toplo preporučujemo naučnoj, stručnoj i zainteresovanoj laičkoj javnosti, sa iskrenom željom da nas kolega mr Darko Bakić tokom svoga istraživanja i rada na budućem doktoratu, obrađuje novim vrijednim istoriografskim radovima i djelima.

Na kraju treba istaći da je ova izuzetna i naučno utemeljena knjiga napisana po najvišim metodološkim standardima istoriografije i predstavlja veliki doprinos diplomatskoj istoriji Crne Gore.

dr Radenko Šćekić

UPUTSTVO SARADNICIMA

Arhivski zapisi objavljuju radove iz oblasti arhivske teorije i prakse, istorije i pomoćnih istorijskih nauka, istorije institucija, informatičkih nauka, prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, izvještaje sa stručnih skupova, itd. Radovi koji se objavljuju podliježu stručnoj ocjeni, izuzev prikaza i recenzija, izvještaja sa stručnih skupova i izvještaja o radu Arhiva, bibliografija i dr.

Radovi po pravilu ne treba da prelaze obim od 16 kartica i 5 ilustracija. Recenzije, prikazi i drugi prilozi ne mogu prelaziti 4 do 8 kartica teksta. Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje u časopisu, kao i objavljeni radovi ne mogu se objaviti na drugom mjestu bez saglasnosti *Uredništva*.

Autor je isključivo odgovoran za objavljivanje teksta ili ilustracija iz neobjavljenih materijala iz autorski zaštićenog rada (copyright).

Poželjna struktura rada je sljedeća: ime i prezime, adresa autora ili ustanove u kojoj je zapošljen, naslov rada, sažetak na jeziku članka (oko 300 znaka) koji se donosi između naslova i teksta članka, tekst samog rada, a na kraju članka nešto opširniji sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku (najviše 1500 znakova) sa naslovom članka.

Sve vrste radova moraju biti napisani na računaru u nekoj od verzija MS WORD program (MS WORD 6.0 i novijim) i snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Poželjna je upotreba fonta Times New Roman, stila normal, veličine slova 12 tačaka, (jednostruki prored - single) bilješke se pišu upotrebom funkcije footnote, veličine slova 10 tačaka i donose se ispod teksta.

Naslov teksta piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold) a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije i druge ilustracije moraju biti jasne i oštre u cmo bijeloj tehnici.

Svi prilozi dostavljaju se na disketi, CD-u ili elektronskom poštom. Jedan primjerak priloga mora biti dostavljen na papiru formata A-4.

Časopis izlazi dva puta godišnje. Rukopisi se ne vraćaju. Honorar za objavljene radove isplaćuje se prema Pravilniku Državnog arhiva.

Adresa Redakcije je : Novice Cerovica broj 2. 81250 Cetinje,

E-mail: pejovic.dacg@t-com.me, Telefon/ fax: 041/230-226.

Uredništvo

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
1/2011.

Коректор
Драгица Ломпар

Компјутерска припрема
ДауС - Цетиње

Тираж
300

Штампа
ЦИЦЕРО - Цетиње

CIP - Каталогизација у публикацији

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

930.25(497.16)(05)

Архивски записи: часопис за архивску теорију и праксу = Archival theory and practice review / главни уредник Срђан Пејовић, одговорни уредник Стеван Радуновић. - Год. 1. бр. 1 (1994) - . - Цетиње (Новице Церовића 2) : Државни архив Црне Горе, 1994 (Цетиње: CICERO). - 24 цм.

Годишње.

ISSN 0353-7404 = Архивски записи (Цетиње)

COBISS.CG-ID 08216592